

Άρτεμις Αναγνωστάκη, 13 ετών

Σημειώσεις Παραδόσεων

ΣΧΕΔΙΑΓΡΑΜΜΑ ΜΑΘΗΜΑΤΩΝ

**1-3 ΕΙΣΑΓΩΓΗ ΣΤΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΑΝΘΡΩΠΟΛΟΓΙΑ ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΥΠΟΒΑΘΡΟ –
ΜΑΡΤ 1, ΜΑΡΤ 8 & ΜΑΡΤ 15, 2021**

Άννα Λάζου, *Άνθρωπος ο Δημιουργός*, Αθήνα, 2016

4 LOCKE, ΔΟΚΙΜΙΟ ΓΙΑ ΤΗΝ ΑΝΘΡΩΠΙΝΗ ΝΟΗΣΗ – ΜΑΡΤΙΟΣ 22, 2021

Α. Λάζου, *Ο John Locke και το Δοκίμιο για την Ανθρώπινη Νόηση*, εκδ. Αρναούτη, Αθήνα
2015

5 ΚΑΝΤΙΑΝΗ ΑΝΘΡΩΠΟΛΟΓΙΑ- ΜΑΡΤΙΟΣ 29, 2021

ΥΛΙΚΟ ΣΤΗΝ Η-ΤΑΞΗ

6 ΜΑΡΞΙΚΗ ΑΝΘΡΩΠΟΛΟΓΙΑ I - Απρίλιος 5, 2021

Άννα Λάζου, *Άνθρωπος ο Δημιουργός*, Αθήνα, 2016

Karl Marx, *Οικονομικά & Φιλοσοφικά Χειρόγραφα*, 1844

7 ΜΑΡΞΙΚΗ ΑΝΘΡΩΠΟΛΟΓΙΑ II - Απρίλιος 12, 2021

Karl Marx, *Οικονομικά & Φιλοσοφικά Χειρόγραφα*, 1844

8 Ο ΑΝΘΡΩΠΟΣ ΚΑΛΛΙΤΕΧΝΗΣ - Απρίλιος 19, 2021

Άννα Λάζου, *Άνθρωπος ο Δημιουργός*, Αθήνα, 2016

9 MARX vs NIETZSCHE - Απρίλιος 26, 2021

Σημειώσεις

10 ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΑΝΘΡΩΠΟΛΟΓΙΑ – ΣΥΓΧΡΟΝΑ ΡΕΥΜΑΤΑ- Μάιος 10 2021

Άννα Λάζου, *Άνθρωπος ο Δημιουργός*, Αθήνα, 2016

Chr. Wulf, *Ανθρωπολογία: Ιστορία, πολιτισμός, φιλοσοφία*, 2004

11 ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΑΝΘΡΩΠΟΛΟΓΙΑ – ΣΥΓΧΡΟΝΑ ΡΕΥΜΑΤΑ- Μάιος 17 2021

Άννα Λάζου, *Άνθρωπος ο Δημιουργός*, Αθήνα, 2016

Chr. Wulf, *Ανθρωπολογία: Ιστορία, πολιτισμός, φιλοσοφία*, 2004

12 – 13 ΣΥΝΟΨΗ ΥΛΗΣ & ΕΡΓΑΣΙΕΣ ΦΟΙΤΗΤΩΝ - Μάιος 24 & Μάιος 31 2021

Προσκεκλημένοι ομλητές

J. Seigel (2005). *The Idea of the Self*, CUP

ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΕΣ ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ – ΘΕΜΑΤΑ ΕΡΓΑΣΙΩΝ

- Συζητείστε το περιεχόμενο και τις διαφορές της σημασίας των εννοιών *άνθρωπος*, *πρόσωπο*, *εαυτός* με αναφορά στην ιστορία των ιδεών
- Ιστορικοί σταθμοί στην φιλοσοφική θεώρηση του ανθρώπου (αρχαιότητα, νεότερη περίοδος, 20ός αιώνας)
- Έχει εφαρμογές σήμερα η θεωρία περί προσωπικής ταυτότητας του John Locke;
- Πώς κρίνετε από φιλοσοφικής και ηθικής άποψης τη σχέση ανθρώπου και μηχανής;
- Αναλύστε την έννοια του δημιουργού ανθρώπου με αναφορά στην ιστορία των ιδεών
- Έχει εφαρμογές σήμερα η περι ψυχής αντίληψη του Αριστοτέλη;
- Δυισμός ή τριαρχία αποδίδουν ορθότερα την ταυτότητα του ανθρώπινου όντος κατά την άποψή σας;
- Η φιλοσοφική ανθρωπολογία ως κλάδος της φιλοσοφίας χαρακτηρίζεται από διεπιστημονικότητα ή από εκλεκτισμό;
- Κατά τον Imm. Kant η φιλοσοφία πρέπει να υπάγεται στην ανθρωπολογία;
- Η κριτική του Karl Marx προς στην εγγεληνή φιλοσοφία του πνεύματος, με βάση τα οικονομικά και φιλοσοφικά χειρόγραφα (1844)
- Έννοια της αλλοτρίωσης σε σχέση με την ανθρώπινη ουσία στον Karl Marx

- Κοινωνικές, πολιτικές και πολιτισμικές προεκτάσεις της νιτσεικής ανθρωπολογίας
- Άνθρωπος –καλλιτέχνης κατά τον Friedrich Nietzsche
- Διαφορές και συγγένειες της φιλοσοφικής ανθρωπολογίας με τις ανθρωπολογίες των επιστημών

Προτεινόμενη Βιβλιογραφία:

1. Α. Λάζου, *Άνθρωπος ο Δημιουργός*, εκδ. Αρναούτης, Αθήνα 2016
2. Imm. Kant, *Άνθρωπολογία από πραγματολογική άποψη*, εκδ. Παπαζήσης, Αθήνα, 2020 (Printa 2013)
3. Imm. Kant, *Προλεγόμενα σε κάθε μελλοντική μεταφυσική*, Δωδώνη, Αθήνα 2013 (επανέκδ.)
4. Κ. Marx, *Οικονομικά & Φιλοσοφικά Χειρόγραφα*, μτφρ. Α. Λυκούργος, Μαρξιστικό Βιβλιοπωλείο, Αθήνα 2020 (Γλάρος, 1975)
5. Μ. Foucault, *Εισαγωγή στην Άνθρωπολογία του Καντ*, Νήσος, Αθήνα, 2017
6. Chr. Wulf, *Άνθρωπολογία: Ιστορία, πολιτισμός, φιλοσοφία*, μτφρ. Φ. Παραφόρου· επ. Μ. Κοντοπόδης, Πεδίο, Αθήνα, 2018
7. Α. Λάζου, *Ο John Locke και το Δοκίμιο για την Ανθρώπινη Νόηση*, εκδ. Αρναούτη, Αθήνα, 2015
8. * Άνθρωπος, φύση και πράξη στα νεανικά έργα του Karl Marx, «Ο Marx για τους αρχαίους Έλληνες σύμφωνα με τον Παναγιώτη Κονδύλη», κ.ά.
9. Κ. Παπαϊωάννου, *Μαρξ & Μαρξισμός, τ. Ι: Οντολογία και Αλλοτρίωση*, μτφρ. Β. Τομανά - επ. Χρ. Σταματοπούλου, Εναλλακτικές Εκδόσεις, Αθήνα, 2009

Οδηγίες συγγραφής της εργασίας:

Για την εργασία στο μάθημα αυτό χρειάζονται τα ακόλουθα 3 βασικά βήματα:

1. Διαλέγουμε τον συγγραφέα του φιλοσοφικού βιβλίου με το οποίο θα ασχοληθούμε στην εργασία μας και το οποίο σχετίζεται θεματικά με το μάθημά μας. Εντοπίζουμε το βιβλίο -έργο πηγής- σε φυσική ή ηλεκτρονική μορφή, σε δόκιμη έκδοση ή έγκυρη μετάφραση εάν είναι ξενόγλωσσο και δεν μπορούμε να το διαβάσουμε στη γλώσσα του. Ορίζουμε το θέμα σε συνεργασία με τον/την διδάσκοντα/διδάσκουσα, επιδιώκοντας να αποτελεί γνήσιο φιλοσοφικό ζήτημα και όχι γενικές θεωρήσεις. Συγκροτούμε μια μικρή βιβλιογραφία σχετική με το θέμα μας ή/και το έργο πηγής.
2. Διαβάζουμε το βιβλίο προσεκτικά σε σχέση και αναφορά με το θέμα που θέλουμε να αναπτύξουμε. Προχωρούμε στην αποδελτίωση των σημείων του βιβλίου που φωτίζουν το θέμα που μας απασχολεί. Παρουσιάζουμε προφορικά τον προβληματισμό

Σημειώσεις Παραδόσεων

Σελίδα 3

Συντελεστές: Γ. Μπαρμπαρούσης (ΕΔΙΠ Τμήμα Φιλοσοφίας), Γ. Σαραντόπουλος (Υποψ. διδάκτωρ Τμήμα Φιλοσοφίας), Α. Τσακίτζης (Μεταπτυχιακός Φοιτητής Τμήμα Γερμανικής Γλώσσας & Φιλολογίας)

μας σε σχέση με το θέμα και το βιβλίο που μελετάμε, συνυπολογίζοντας τις ερωτήσεις και παρατηρήσεις που μας απευθύνουν οι ακροατές μας.

3. Προχωρούμε στην συγγραφή της εργασίας με τη μορφή ενός συνοπτικού δοκιμίου, στο οποίο αναπτύσσουμε το θέμα της εργασίας με βάση τα στοιχεία του έργου πηγής που αποδελτιώσαμε ακολουθώντας τη δομή: α) πρόλογος, β) κυρίως θέμα, γ) συμπεράσματα-κριτική. Στο κείμενό μας αποδίδουμε με δικό μας ύφος και προσωπικές λεκτικές διατυπώσεις το περιεχόμενο του έργου πηγής, δείχνοντας τι κατανοήσαμε και ποια φιλοσοφικά ζητήματα απορρέουν ή γεννώνται από αυτό, αποδεικνύοντας τις πληροφορίες που χρησιμοποιούμε με λεπτομερείς αναφορές και τεκμηριωμένες παραπομπές σε όσα διαβάσαμε. Στα συμπεράσματα υποστηρίζουμε την άποψή μας –την οποία έχουμε συνοψίσει και στον πρόλογο και αποτελεί το ζητούμενο της εργασίας. Προαιρετικά συγκρίνουμε ή διασταυρώνουμε αντίθετες ή παρεμφερείς απόψεις άλλων συγγραφέων που ενδεχομένως γνωρίζουμε ή έχουμε μελετήσει.

[Δευτέρα 1.03./8.03./15.03.2021 \(Μάθημα: 1^ο, 2^ο, 3^ο\)](#)

Από το ppt

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ ΣΤΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΑΝΘΡΩΠΟΛΟΓΙΑ

Άννα Λάζου, Άνθρωπος ο Δημιουργός, Αθήνα, 2016

Διατρέχοντας της σημασίες και παραμέτρους που έλαβε η έννοια του ανθρώπου στην ιστορία των ιδεών «εντοπίζουμε» της ακόλουθους κύριους άξονες: 1) Ο άνθρωπος σε σχέση με τον κόσμο (φύση, σύμπαν, θεός), 2) η δυιστική (δυναρχική) αντίληψη του ανθρώπου ως όντος που καθορίζεται από την συνύπαρξη ή αλληλεπίδραση δύο ουσιών ή υποστάσεων – σώματος και ψυχής (νου), 3) η μονιστική αντίληψη του ανθρώπου ως ολότητας, της όντος ενιαίου, 4) ο άνθρωπος της γνώσης (εμπειρίας) σύμφωνα με την νεότερη εμπειριστική φιλοσοφική παράδοση, 5) ο άνθρωπος της εργασίας, μια προσέγγιση που υπηρετείται κυρίως από την μαρξιστική ιστοριοϋλιστική διαλεκτική, 6) ο άνθρωπος – καλλιτέχνης, μια ιδιότητα που ως καθοριστικό ανθρωπολογικό στοιχείο προτείνεται από την νιτσεική φιλοσοφία. Στην διάκριση αυτών των όψεων προστίθεται και εκείνη δύο προτύπων στην φιλοσοφική εξέταση του ανθρώπου στην ιστορία, υπό το πρίσμα της σκοπιμότητας ή λειτουργικότητας των θεωρήσεων, του γνωσιολογικού (το υποκείμενο παρατηρεί, στοχάζεται, γνωρίζει κι ερμηνεύει) και του *θεραπευτικού* (το υποκείμενο συνειδητοποιεί, πράττει, μετασχηματίζει, δημιουργεί και αναδημιουργεί τον εαυτό του).

Η κατηγοριοποίηση αυτή είναι ένα ερμηνευτικό σχήμα για να συμπεριλάβουμε σε ένα εξελικτικό πλαίσιο της πολλαπλές έννοιες και τεθλασμένες γραμμές που ο στοχασμός για τον άνθρωπο ακολουθεί ανά αιώνες. Στο βιβλίο *Άνθρωπος ο Δημιουργός*, η ιστορικοφιλοσοφική προσέγγιση έχει σκοπό να αναδείξει όψεις και της έννοιας του ανθρώπου ως δημιουργού, με αναφορά σε διαφορετικές «ανθρωπολογίες» των ιστορικών εποχών.

Κύρια πηγή και αφετηρία της νεότερης εστίασης του ενδιαφέροντος της φιλοσοφίας στον άνθρωπο είναι το έργο του Immanuel Kant (1724 – 1804), ο οποίος ασχολήθηκε με την ανθρωπολογία από μια πραγματιστική άποψη, ενώ στα μαθήματά του στο Πανεπιστήμιο του Königsberg δίδασκε διάφορα μαθήματα - βιολογία, γεωγραφία, ηθική, ανατομία κ.λπ., ενώ προέτασε την ανθρωπολογία της ιστορίας της φιλοσοφίας, γιατί θεωρούσε ότι ο άνθρωπος ως εκφραστής της λογικής νόησης πρέπει να είναι το επίκεντρο της φιλοσοφίας. Η ανθρωπολογία σύμφωνα με αυτήν την οπτική είναι το φίλτρο, για να προχωρήσουμε σε οποιοδήποτε άλλο πεδίο γνώσης.

Σημειώσεις Παραδόσεων

Σελίδα 5

Συντελεστές: Γ. Μπαρμπαρούσης (ΕΔΙΠ Τμήμα Φιλοσοφίας), Γ. Σαραντόπουλος (Υποψ. διδάκτωρ Τμήμα Φιλοσοφίας), Α. Τσακίτζης (Μεταπτυχιακός Φοιτητής Τμήμα Γερμανικής Γλώσσας & Φιλολογίας)

Η φιλοσοφική ανθρωπολογία είναι κλάδος της φιλοσοφίας που οι ρίζες του τοποθετούνται τον 19^ο αιώνα, θεωρείται τέκνο της σχολής του νεοκαντιανισμού (με εκπροσώπους της τους Windelband, Cassirer κ.ά.). Είναι μια συνθετική εκλεκτική μέθοδος του φιλοσοφείν με άξονα την έννοια του ανθρώπου, περιλαμβάνει ωστόσο και αναλυτικά και ερμηνευτικά στοιχεία. Σε αντίθεση με μία συνεπή ιστορική προσέγγιση της φιλοσοφίας που επικεντρώνεται σε περιόδους και φιλοσόφους, οι φιλόσοφοι ανθρωπολόγοι επιδιώκουν ένα σύστημα εννοιών που να ισχύει καθολικά και πάντοτε αντλώντας επιβεβαίωση από διαφορετικούς φιλοσόφους κι εποχές για να συστήσουν μια δική της σύνθεση. Με αυτήν την έννοια είναι εκλεκτικοί. Αντιπροσωπευτικά κείμενα είναι *Η θέση του ανθρώπου στον κόσμο* (Max Scheler, 1928) και *Δοκίμιο για τον Άνθρωπο* (Ernst Cassirer, 1944).

Όσον αφορά στη μελέτη του ανθρώπου, εξετάζουμε το θέμα υπό μια φυσιοκρατική (το σώμα, τη φύση και το περιβάλλον του ανθρώπου) και υπό μια πραγματοκρατική άποψη (τα κατασκευάσματα και δημιουργήματα του ανθρώπου, τα κοινωνικά μορφώματα, τις ηθικές αξίες και τον ανθρώπινο πολιτισμό).

Διατίθενται διαφορετικές μέθοδοι και τρόποι που μπορούμε να χρησιμοποιήσουμε για να εξετάσουμε και να δούμε τι είναι ο άνθρωπος. Μελετώντας τα πεπραγμένα του ανθρώπου γνωρίζουμε τον άνθρωπο ενώ στην περίπτωση του Ernst Cassirer (1874 – 1945), η φιλοσοφική ανθρωπολογία ανάγεται στη φιλοσοφία του πολιτισμού - κι ευλόγως της ιστορίας. Η σπουδή των πεπραγμένων του ανθρώπου στην ιστορία προϋποθέτει την εμπειρική παρατήρηση, την επιστημονική εξήγηση, δεν πρόκειται για μια αφηρημένη σε εννοιολογικό και λογικό μόνο επίπεδο ανάλυση προβλημάτων. Επιβεβαιώνοντας εν μέρει την αριστοτελική παράδοση κατά την οποία η ανθρώπινη ουσία δεν εξηγείται μέσω μιας καθολικής μεταφυσικής οπτικής, αλλά μέσω της εμπειρικής, επιστημονικής συστηματικής εξέτασης των φαινομένων της η ανθρωπολογική φιλοσοφία στην ιστορία των αιώνων εμπλουτίζει τα αρχαία πρότυπα με τα δεδομένα των γνώσεων και των τεχνικών που θησαύρισε ο πολιτισμός στην ιστορία του.

Στη συνέχεια, μία δυνατότητα προσέγγισης είναι μέσω των εννοιών που συνδέονται στενά με την έννοια του ανθρώπου, της είναι οι *ψυχή, σώμα, νους, πνεύμα, συνείδηση, πράξη*, επιδιώκοντας εκείνη την έννοια που αποδίδει το πλέον ιδιαίτον χαρακτηριστικό της ανθρώπινης φύσης. Πώς εμφανίζονται οι έννοιες αυτές στην ιστορία των ιδεών και πώς εξελίσσονται οι σημασίες της είναι ο τρόπος (όχι ο μοναδικός) που συμβάλλει στην καλύτερη κατανόηση της ανθρώπινης ουσίας, χωρίς να αποκλείει ή να υποβαθμίζει τη σημασία άλλων τρόπων, την εμπειρική εξέταση κι επιστημονική εξήγηση των σχετικών με τον άνθρωπο, είτε

Σημειώσεις Παραδόσεων

Σελίδα 6

Συντελεστές: Γ. Μπαρμπαρούσης (ΕΔΙΠ Τμήμα Φιλοσοφίας), Γ. Σαραντόπουλος (Υποψ. διδάκτωρ Τμήμα Φιλοσοφίας), Α. Τσακίτζης (Μεταπτυχιακός Φοιτητής Τμήμα Γερμανικής Γλώσσας & Φιλολογίας)

από την φυσική είτε από την πραγματοκρατική πλευρά, που μπορεί να θεωρηθεί εν τέλει ως συνθετική πλαισίωση των αναλυτικών πορισμάτων της εννοιολογικής προσέγγισης.

Για να καταλήξουμε στην ειδοποιό διαφορά του ανθρώπινου μέσω της εξέτασης των εννοιών, χρειάζεται να δούμε:

- α) έννοιες που καθορίζουν τον άνθρωπο,
- β) το δυαρχικό ή δισυστικό πρότυπο που διακρίνει δύο ουσίες ή πλευρές στην ανθρώπινη φύση: σώμα (φύση) και ψυχή (πνεύμα) συγκριτικά με το μονιστικό ή ενικό πρότυπο,
- γ) τη δημιουργικότητα ως ουσιώδες, εξαιρετικό και μη αναγώγιμο χαρακτηριστικό του ανθρώπου.

Τί είναι αυτό που ωθεί τον άνθρωπο στην εξέλιξη, αυτό που ευθύνεται για την διαφορετικότητα των πολιτισμών ή και τις μεταβολές που υφίσταται η ανθρώπινη κατάσταση μέσα στην ιστορία του πολιτισμού;

Είναι η δημιουργικότητα μια ενδογενής φυσική τάση του ανθρώπου, που δεν υπάρχει ας πούμε στον σκύλο, ή πρόκειται για μια ανάγκη για αλλαγή που ωθεί τον άνθρωπο να εξελιχθεί, προκειμένου να επιβιώσει και να θεραπεύσει, και παράγεται από τη σχέση του ανθρώπου με ό,τι δεν είναι ανθρώπινο;

Η σχέση του ανθρώπου με τη φύση είναι πράγματι μια σχέση αμφίσημη, ένωσης και σύγκρουσης. Αυτή η δυναμική σχέση διάχυτη από αρνητικότητα και δημιουργικότητα πυροδοτεί της αναγκαίες εκείνες αλλαγές που επιτρέπουν την συνέχεια της ανθρώπινης ύπαρξης μέσα από νέες προσαρμογές.

Η σημασία της φιλοσοφικής ανθρωπολογίας

Η φιλοσοφική ανθρωπολογία περιλαμβάνει:

- Τη φιλοσοφία του ανθρώπινου, i.e. κριτική σκέψη πάνω σε ζητήματα που αφορούν τη φύση του ανθρώπου ως όντος (από την αρχαιότητα μέχρι σήμερα)
- Τη φιλοσοφία της ανθρωπολογίας, i.e. κριτική σκέψη πάνω σε ζητήματα μεθόδου και θεωρίας των ανθρωπιστικών επιστημών και της σχετικής έρευνας (ανθρωπολογία, ψυχολογία, κοινωνιολογία κ.ά.)
- Ανθρωπολογική φιλοσοφία, i.e. κριτική σκέψη πάνω στην επίδραση των ανθρωπολογικών θεωριών και δεδομένων για την ίδια τη φιλοσοφία αλλά και για τις κοσμοθεωρίες και εφαρμογές τους στον ανθρώπινο βίο (φιλοσοφία του νου, συμβουλευτική κ.λπ.)

Στην πλατωνική σκέψη η έννοια του εαυτού περιγράφεται από μύθους, στο πλαίσιο της μυθικού τρόπου σκέψης. Η άυλη, μη απτή ψυχή επιτρέπει το διαχωρισμό του υποκειμένου από το πραγματικό αντικείμενο, συνδέεται με την διάκριση δύο συνόλων: της έννοιας του ατόμου από την έννοια του συνόλου (ομάδας), του ατόμου ως εγώ και της έννοιας του άλλου. Από αυτήν τη διάκριση προκύπτει η έννοια της σχέσης του ανθρώπου με το περιβάλλον του αλλά και η ταυτοποίησή του μέσα σε αυτό. Κατά τον Bruno Snell (στο έργο του *Η ανακάλυψη του πνεύματος*, 1953), υπάρχει μια εξέλιξη της σημασίας από εποχή σε εποχή του όρου *ψυχή* και συναφών όρων της έννοιας *πνεύμα*. Το *πνεύμα* (*Geist*) σύμφωνα με το έργο αυτό είναι σειρά φαινομένων που συμπυκνώθηκαν κάποια ιστορική στιγμή που εντοπίζεται κατά την ομηρική εποχή σε έναν κοινό όρο. Με αυτήν την έννοια η προσέγγιση του Snell λαμβάνει υπόψη τα δεδομένα της ανθρωπολογικής μελέτης, φωτίζοντας την καταγωγή των εννοιών στην εξέλιξη του πολιτισμού.

Η ψυχή στον Όμηρο για παράδειγμα προσδιορίζεται α) με αναφορά στο ανθρώπινο άτομο, έχουμε δηλαδή προβολή ατομικού αξιακού συστήματος και β) με κοινωνικές αναφορές, σε σχέση για παράδειγμα, με τη σύγκρουση συμφερόντων δύο ηρώων. Πολλά από τα 'ψυχολογικά' μοτίβα του Ομήρου διασώζονται στο δημοτικό τραγούδι, αλλά σίγουρα και στην τραγική ποίηση (παράδειγμα Christopher King, *Το ηπειρώτικο μοιρολόι*). Στην ορφική παράδοση, από την άλλη πλευρά, η ψυχή επιβιώνει μέσα από αλληπάλληλες μετενσαρκώσεις και αυτοκαθαίρεται, καθώς υφίσταται αυτές τις μεταβολές. Στο πλατωνικό πλαίσιο η ψυχή φυλακίζεται μέσα στο σώμα. Σε αυτές τις παραδόσεις – προσωκρατικές και πλατωνικές – παρατηρούμε έναν 'αναγωγιστικό' τρόπο σύλληψης της έννοιας της ψυχής, δηλαδή ακόμα και όταν η αναφορά στη στιγμή του θανάτου προσφέρει κάποιο παράδειγμα, η ψυχή περιγράφεται μεταφορικά, με χρήση δηλαδή λογοτεχνικών, ποιητικών μεταφορών. Σε ένα πρώιμο στάδιο παρατηρείται η τάση να τοποθετείται η ψυχή σε διάφορα όργανα του σώματος, ιδιαίτερα στην προσωκρατική σκέψη (π.χ. Εμπεδοκλής).

Εξαιρετική «στιγμή» στην εξέταση αυτών των θεωριών στο πλαίσιο της ιστορίας των ιδεών, είναι η λογικότητα κι επιστημολογική μεθοδικότητα της αριστοτελικής θεωρίας για την ψυχή στο *Περί Ψυχής*. Οι έννοιες μέσω των οποίων προσεγγίζεται το θέμα της ψυχής είναι η ύλη, η μορφή και το εξ αυτών σύνθετο, σε ένα τριαδικό σχήμα όπου οι δύο πρώτες λειτουργούν ως αναλυτικές προϋποθέσεις για την ενεργό πραγματικότητα που υποδηλώνεται από την τρίτη. Στην πραγματικότητα το *έμψυχον* ως σύνθετο ύλης και μορφής είναι το ζητούμενο για τον καθορισμό της ψυχής. Εισάγεται μάλιστα από τον Αριστοτέλη η έννοια του *έργου*, γιατί τα έργα της ψυχής, δηλαδή οι τρόποι με της οποίους αυτή λειτουργεί, είναι το μέσον για να γίνει

Σημειώσεις Παραδόσεων

Σελίδα 8

Συντελεστές: Γ. Μπαρμπαρούσης (ΕΔΙΠ Τμήμα Φιλοσοφίας), Γ. Σαραντόπουλος (Υποψ. διδάκτωρ Τμήμα Φιλοσοφίας), Α. Τσακίτζης (Μεταπτυχιακός Φοιτητής Τμήμα Γερμανικής Γλώσσας & Φιλολογίας)

Comment [A1]:

αντιληπτή η ουσία της. Το *Περί Ψυχής* του Αριστοτέλη θεωρείται το πρώτο συστηματικό έργο για την κατανόηση της ψυχής με βάση και αναφορά σε σειρά εννοιών, *ζωή, εντελέχεια, ουσία, μορφή, ύλη, λόγος* – οι οποίες συνδέονται μεταξύ τους λογικά, καθώς δείχνεται ότι η μία προκύπτει από την άλλη.

Η ψυχή κατά τον Αριστοτέλη είναι λόγος και ρυθμιστική αρχή, καθώς ρυθμίζει τις διαφορετικές όψεις του έμψυχου όντος. Διακρίνει τρεις πλευρές/ όψεις της ψυχής, i) θρεπτική – αναπαραγωγική, ii) αισθητηριακή, iii) νοητική – λογιστική. Για την αगाστή συνεργασία αυτών των πλευρών λειτουργεί η ψυχή ως αρχιτέκτονας και οργανωτική αρχή της δομής της. Ενώ η ψυχή προϋποθέτει την ύλη, ως λόγος οργανώνει τις διαφορετικές λειτουργίες της – *έργα* – είναι α priori ρυθμιστική αρχή και *πρώτον κινούν*.

--

Από την προφορική παράδοση

Ο Ηράκλειτος, φιλόσοφος της συνεχούς ροής, της αλλαγής (της διαλεκτικής όπως έχει ονομαστεί στα νεότερα χρόνια), είναι αυτός που συνδυάζει το κοσμολογικό πλαίσιο με το ανθρωπολογικό και εκείνος που έστρεψε την προσοχή στην ψυχή, στον ψυχισμό, στον εσωτερικό εαυτό του ανθρώπου, ως θέμα πρωταρχικό του φιλοσοφείν. Οι απαρχές της φιλοσοφικής ανθρωπολογίας βρίσκονται στην αρχαία ελληνική φιλοσοφία. Η φιλοσοφική ανθρωπολογία δεν είναι ιστορία της φιλοσοφίας. Ενώ συμπίπτει με την ιστορία της φιλοσοφίας, εμφανίζεται μαζί με την ιστορία της φιλοσοφίας, η φιλοσοφική ανθρωπολογία ως κλάδος είναι ένας κλάδος συστηματικός ή αναλυτικός.

Το Φιλοσοφείν εμφανίζεται με 2 διαφορετικούς τρόπους

```
graph TD; A[Το Φιλοσοφείν εμφανίζεται με 2 διαφορετικούς τρόπους] --> B[Ιστορία (ιστορία της φιλοσοφίας)]; A --> C[Συστηματικότητα ή αναλυτικότητα (συστηματική ή αναλυτική φιλοσοφία)];
```

Αυτή η διάκριση δυο μορφών του φιλοσοφείν προκύπτει στην ιστορία του 20^{ου} αι. όταν ξεκίνησε το ρεύμα της αναλυτικής φιλοσοφίας στις αρχές του 20^{ου} αι. με τους Russell, Moore κ.λπ. και τον κύκλο της Βιέννης, οι οποίοι προσπάθησαν να μετατρέψουν όλη τη φιλοσοφία σε αναλυτική και λογική επιχειρηματολογία ή ανάλυση εννοιών ή σε γλωσσική φιλοσοφία, δηλαδή να αναλύουν τη γλώσσα που χρησιμοποιεί η φιλοσοφία από τί αποτελείται, πώς - σε τί συνίσταται και να πουν ότι όλη η φιλοσοφία έχει αξία μόνο όταν είναι αναλυτική. Η αναλυτική φιλοσοφία είναι ένα ξεχωριστό ρεύμα, ενώ η φιλοσοφική ανθρωπολογία αποτελεί κλάδο της φιλοσοφίας. Η αναλυτική φιλοσοφία μπορεί να συγκρούεται με την αναλυτικότητα

της ανθρωπολογίας, γιατί η φιλοσοφική ανθρωπολογία είναι καντιανής έμπνευσης, παίρνει ως αξίωμα το τί είναι ο άνθρωπος και με βάση αυτό διεισδύει στα ανθρώπινα δημιουργήματα, στις πλευρές της ανθρώπινης δημιουργικότητας που είναι και ο πολιτισμός υπάγοντας κάθε μέρος του επιστητού είτε είναι επιστήμη είτε είναι άλλη δραστηριότητα στην ανθρωπολογία. Αυτό δεν είναι σωστό από την σκοπιά της αναλυτικής φιλοσοφίας, γιατί η αναλυτική φιλοσοφία είναι τεχνικά πολύ αυστηρή, πραγματεύεται και ασκεί τη γνώση και την αναζήτηση της αλήθειας με λογικές διαδικασίες και επιχειρήματα, χωρίς να ενδιαφέρεται για τα μεγάλα αξιώματα και θεωρήματα που χρειάζεται ο ανθρωπολόγος. Οι φιλόσοφοι ανθρωπολόγοι είναι εκπρόσωποι της ηπειρωτικής φιλοσοφίας, δεν είναι αναλυτικοί φιλόσοφοι. Η ίδια η αναλυτική φιλοσοφία είναι ένας τρόπος να φιλοσοφούμε γενικά είτε είναι περί ανθρώπου, είτε περί φύσης, είτε περί μαθηματικών εννοιών και κοντράρει την ηπειρωτική, τον μαρξισμό, τον υπαρξισμό, όλες τις σχολές τις ηπειρωτικής διάνοησης. Η φιλοσοφική ανθρωπολογία χωρίς να λειτουργεί με τους κανόνες της ηπειρωτικής γενικότερα, προτάσσει όμως το ανθρώπινο υποκείμενο ως το κατεξοχήν υποκείμενο της φιλοσοφίας. Στην αναλυτική φιλοσοφία πάλι υπάρχει σύγκλιση με την ηπειρωτική φιλοσοφία, καθώς παρατηρείται ανατροπή, δηλαδή μετά τον Wittgenstein και με τη γλωσσική στροφή από το 1940 και μετά κυρίως, με τις *Φιλοσοφικές Έρευνες* του Ludwig Wittgenstein και τους επιγόνους, αλλά και άλλους εκπροσώπους της αναλυτικής, όπως ο John Searle, ο Willard van Orman Quine, ύστεροι αναλυτικοί, όπως ο Wilfrid Sellars και ο Charles Taylor, αρχίζει αυτό το αυστηρά τεχνικό πρωτογενές υλικό της αναλυτικής φιλοσοφίας να σπάει και να καλλιεργούνται ιδέες από την παραδοσιακή ηπειρωτική σκέψη. Μεγαλύτερος επαναστάτης είναι ο Wittgenstein που ανέτρεψε την πρώιμη θεωρία του χάριν της θεωρίας των γλωσσικών παιχνιδιών και των κανόνων, οπότε έδειξε διαδρομές σκέψης που στρέφονται πιο πολύ προς τη κοινωνική φιλοσοφία, προς την εγγεληνική μάλιστα, τον αρχικό εχθρό της αναλυτικής - που ήταν ο Hegel - και προς μια φυσιοποιημένη φιλοσοφία κατά τον Quine, δηλαδή μια στροφή προς την εμπειρία, και την ιστορική γνώση, οπότε σήμερα θα λέγαμε πως δεν έχουμε αυστηρά αναλυτική παράδοση. Αλλά παρόλα αυτά, αυτή η αυστηρότητα της αναλυτικής καθάρισε πολλά πράγματα, γιατί βοήθησε τη φιλοσοφία να καταλάβει, ότι αν δεν ξέρεις τι εννοείς με ένα σαφή, ξεκάθαρο και με ακρίβεια αναφορικό τρόπο όταν χρησιμοποιείς τους όρους σου, τότε δημιουργούνται πλάνες καθώς κάνεις υπερβάσεις και λογικά σφάλματα που φέρνουν συγχύσεις. Ακόμα και ο Peter Hacker μετατρέπει τη βιτγκενσταϊνική φιλοσοφία της γλώσσας και του νου, τη στρέφει σε μια ανθρωπολογία και γίνεται συγγενής της ηπειρωτικής φιλοσοφικής ανθρωπολογίας, αλλά με έναν δικό του τρόπο. Οι θεωρίες περί νου και νόησης

Σημειώσεις Παραδόσεων

Σελίδα 10

Συντελεστές: Γ. Μπαρμπαρούσης (ΕΔΙΠ Τμήμα Φιλοσοφίας), Γ. Σαραντόπουλος (Υποψ. διδάκτωρ Τμήμα Φιλοσοφίας), Α. Τσακίτζής (Μεταπτυχιακός Φοιτητής Τμήμα Γερμανικής Γλώσσας & Φιλολογίας)

(εδώ αναφερόμαστε στην φιλοσοφική ψυχολογία) και η φιλοσοφία του νου είναι επίσης μια πύλη για να διεισδύσουν στην κληρονομιά της αναλυτικής, ευρύτερα ανθρωπολογικές, ψυχολογικές και ηπειρωτικές θεωρήσεις, και να γίνουν αυτές οι συγκλίσεις. Πριν από την οριακή στιγμή των αρχών 20^{ου} αι. που είχαμε το ρεύμα της αναλυτικής, πρωτοστατούσε στα Πανεπιστήμια και στις ιστορικές εποχές, η ιστορία της φιλοσοφίας. Η φιλοσοφία ως ιστορία ακόμα και από το μεσαίωνα ξεκινάει αυτό όπου οι φιλόσοφοι και στην αναγέννηση και στο μεσαίωνα, τείνουν να υπομνηματίζουν και να επαναλαμβάνουν, να επανερμηνεύουν, να εκθέτουν, πολλές φορές πιστά, χωρίς καν να θέλουν να αμφισβητήσουν ή να κρίνουν κάτι, προγενέστερους φιλοσόφους, μεγάλες φιλοσοφικές σχολές του παρελθόντος, κυρίως της αρχαιότητας. Αυτό δημιουργεί την ιστορία της φιλοσοφίας. Αν πάμε ακόμα και στον Αριστοτέλη, θα δούμε ότι και ο Αριστοτέλης ρέπει στα συγγράμματα που μας έχουν παραδοθεί, από το λύκειο και τον ίδιο και από τους υπομνηματιστές και τους μαθητές του, προς μια ιστορία της φιλοσοφίας, διότι ξεκινά τα θέματά του λέγοντας πρώτα τι είπαν οι άλλοι. Σχολιάζει τι είπαν οι άλλοι και μετά προχωρά να διακρίνει τη δική του τοποθέτηση. Η ιστορία της φιλοσοφίας λοιπόν είναι θέμα μιας μεγάλης παράδοσης του πώς φιλοσοφούμε. Η φιλοσοφία αναπτύσσεται όταν ο φιλόσοφος ξεκινά να σχολιάζει κάτι, να θέτει ένα θέμα μιλώντας για το τί είπαν οι παλιότεροι, ο Ορφέας, ο Πλάτωνας, ο Δημόκριτος, κατόπιν ο Εμπεδοκλής και μετά π.χ. ο Αριστοτέλης θα αναφερθεί στη δική του θεωρία. Από εκεί ξεκινάει ένα είδος ιστορίας της φιλοσοφίας, κορυφώνεται όμως αυτή η τάση του φιλοσοφείν την εποχή του 19^{ου} αι. του γερμανικού ιδεαλισμού, όπου στα χέρια του Friedrich Hegel, η ιστορία της φιλοσοφίας είναι η κατεξοχήν φιλοσοφία. Δηλαδή δε μπορούμε να κάνουμε φιλοσοφία χωρίς ιστορία και γιατί μας απασχολεί ο χρόνος, πώς ο χρόνος μετασχηματίζει από γενιά σε γενιά, από εποχή σε εποχή τη σκέψη, εμπλουτίζει τη συνείδηση και δυναμιτίζει την εξέλιξή της. Η σκέψη δεν είναι σταθερή, αποκρυσταλλωμένη όπως θα ήθελαν οι ορθολογιστές, αλλά εξελίσσεται δυναμικά λόγω κάποιων αιτίων. Τα αίτια ο Hegel για παράδειγμα τα αποδίδει στην προθετικότητα της ιδέας, στην αυτοσυνείδηση κ.λπ. Η ιστορία της φιλοσοφίας που φτάνει τον 20^ο αι. μέσω του γερμανικού ιδεαλισμού, να είναι ένα είδος παράδοσης στα Πανεπιστήμια, δηλαδή να μαθαίνει ο φοιτητής φιλοσοφίας ιστορία ακόμα και στο Ελληνικό νεοσύστατο Πανεπιστήμιο, όποιοι έκαναν φιλοσοφία το έκαναν μέσα από τα κείμενα υπομνηματιστών των παλιών σχολών. Η φιλοσοφική ανθρωπολογία διαφοροποιείται, δηλαδή σε αντίθεση με αυτήν την ιστορική ή ιστορικοφιλοσοφική ή γενικότερα ιστορική κατεύθυνση ή καθοδήγηση ή και τον καθορισμό ακόμα του ίδιου του φιλοσοφείν, προτάσσοντας μια άλλη αρχή όταν λέει ότι δεν έχει σημασία τί κάνουν οι υλικές ή κοινωνικές

Σημειώσεις Παραδόσεων

Σελίδα 11

Συντελεστές: Γ. Μπαρμπαρούσης (ΕΔΙΠ Τμήμα Φιλοσοφίας), Γ. Σαραντόπουλος (Υποψ. διδάκτωρ Τμήμα Φιλοσοφίας), Α. Τσακίτζης (Μεταπτυχιακός Φοιτητής Τμήμα Γερμανικής Γλώσσας & Φιλολογίας)

ή πολιτικές συνθήκες και άλλες εξωφιλοσοφικές προϋποθέσεις, για να προχωρήσουμε στη φιλοσοφία, αυτό που έχει καθοριστικό ρόλο για να φιλοσοφήσουμε είναι να δούμε τί πιστεύουμε για τον άνθρωπο, τί είναι ο άνθρωπος, τί τι είναι η ανθρώπινη φύση ή ποια είναι η ανθρώπινη ουσία. Εάν ξεκαθαρίσουμε τί πιστεύουμε για τον άνθρωπο, δηλαδή για τον εαυτό μας που φιλοσοφεί, ποιά είναι η ουσία μας, ποιά είναι το κύριο χαρακτηριστικό που μας χαρακτηρίζει ή ποια είναι η φύση μας, και ποιά σκοπό επιτελούμε ως όντα, από εκεί ξεκινάει όλη η φιλοσοφία, αυτό θα επιβληθεί, θα καθορίσει και θα επηρεάσει όλα τα άλλα θέματα, για τα οποία θα ασχοληθούμε, ακόμα και για τη γεωγραφία, τη φυσική και για τα μαθηματικά. Όλα αυτά τα καθορίζει η ανθρώπινη φύση και οι πεποιθήσεις μας για την ανθρώπινη φύση. Η φιλοσοφική ανθρωπολογία, επειδή ακριβώς δεν είναι ιστορία της φιλοσοφίας, είναι μια συστηματική μορφή φιλοσοφίας, δηλαδή ασχολείται με πεποιθήσεις διαιώνιες, που έχουν ισχύ διαχρονικά σε όλες τις εποχές. Κάνω μια υπέρβαση από την ιστορικότητα, τη σχετικότητα των εποχών και υποθέτω ότι σε όλες τις εποχές υπάρχει ένα κοινό πράγμα, η ανθρώπινη φύση, η ανθρώπινη ουσία και από εκεί ξεκινούν όλα. Η έμπνευση αυτής της αναλυτικότητας που ξεκινάει από διαχρονικά, διαιώνια ζητήματα, τα οποία θεωρεί ότι βρίσκονται και έχουν ισχύ πέραν των σχετικότητων των εποχών, η έμπνευση αυτής τη προσέγγισης είναι οπωσδήποτε οι αρχαίοι φιλόσοφοι όπως ο Πλάτωνας, αλλά ο Immanuel Kant είναι ο πατέρας της φιλοσοφικής ανθρωπολογίας, όπου καθοριστική είναι η έννοια του ανθρώπου και της ανθρώπινης διάνοιας κυρίως, η ανθρώπινη φύση. Ο Kant αναπτύσσει κυρίως γνωσιοθεωρία και μεταφυσική. Θεωρείται πατέρας της φιλοσοφικής ανθρωπολογίας, διότι ενώ ήταν ένας πανεπιστήμονας της εποχής του διδάσκοντας όλα τα αντικείμενα, ακόμα και γεωγραφία, η αρχή με την οποία συγκρότησε το σύστημά του, είναι η ανθρωπολογία. Θεωρούσε ότι όλες αυτές οι επιστήμες, οι κλάδοι του επιστητού, γιατί είχαμε από τον 17^ο αι. ανάπτυξη των επιστημών και των θετικών επιστημών, την επιστημονική επανάσταση, αλλά και των ανθρωπιστικών επιστημών σε μεγάλο βαθμό και λόγω του ότι είχε να αντιμετωπίσει την άνθιση των θετικών επιστημών με τις οποίες κονταροχτυπήθηκε, ο Kant τόνισε, καταλήγοντας, ότι η αρχή για να κατανοήσουμε το πώς λειτουργεί η ανθρώπινη διάνοια, η επιστήμη, η γνώση, είναι η ανθρώπινη φύση. Ο άνθρωπος είναι ο κοινός τόπος, το υποκείμενο όλων αυτών των μορφών γνώσης που αναπτύσσονταν ραγδαία: Χημεία, φυσική, αστρονομία, μαθηματικά, η ψυχολογία ακόμα - αν θεωρήσουμε ότι προηγείται ο John Locke- η φιλοσοφική ψυχολογία, η φιλοσοφία της νόησης, ο εμπειρισμός. Ο Kant έδωσε λογική προτεραιότητα στην έννοια άνθρωπος, στην ανθρώπινη διάνοια και με αυτό καταπιάστηκε στα έργα του, στην κριτική του καθαρού λόγου, του πρακτικού λόγου και στη κριτική της

Σημειώσεις Παραδόσεων

Σελίδα 12

Συντελεστές: Γ. Μπαρμπαρούσης (ΕΔΙΠ Τμήμα Φιλοσοφίας), Γ. Σαραντόπουλος (Υποψ. διδάκτωρ Τμήμα Φιλοσοφίας), Α. Τσακίτζης (Μεταπτυχιακός Φοιτητής Τμήμα Γερμανικής Γλώσσας & Φιλολογίας)

κριτικής δυνάμεως, δηλαδή διαχώρισε τρία σκέλη της ανθρώπινης διάνοιας που είναι αυτά που γεννούν τη φιλοσοφία και της δίνουν αυτόνομο πεδίο δράσης: τη γνώση και μεταφυσική -κριτική του καθαρού λόγου - γιατί είναι η γνώση του όλου, όχι μόνο των υλικών πραγμάτων, αλλά και πέραν των υλικών πραγμάτων, των υπεραισθητών, η κριτική του πρακτικού λόγου που είναι το ηθικό πρακτικό πεδίο δράσης του ανθρώπου και η κριτική της κριτικής δυνάμεως, που είναι η αισθητική κρίση και οι αξίες. Ως προς το πώς λειτουργεί η διάνοια σε σχέση με την τέχνη και την αισθητική και εκεί έχει πάλι η ανθρώπινη διάνοια το αυτόνομο πεδίο δράσης της που είναι η αισθητική.

Τα διδάγματα και η επίδραση του Kant στους επόμενους αιώνες και κυρίως στις γερμανικές νεοκαντιανές σχολές το 19^ο αι. και στις αρχές του 20^{ου} αι., συντελούν στη γέννηση του ρεύματος της φιλοσοφικής ανθρωπολογίας ως ακαδημαϊκού κλάδου του φιλοσοφείν, με τις δικές της προϋποθέσεις και αρχές και με εμβληματική μορφή τον Max Scheler που το 1928 εκδίδει το έργο *Η θέση του ανθρώπου στον κόσμο*, σημαντικό έργο για την ιστορία της φιλοσοφικής ανθρωπολογίας εγκαινιάζοντας μια ιδιότυπη ανθρωπολογική προσέγγιση διαφοροποιούμενος και από τον Kant. Ο Ernst Cassirer καντιανής έμπνευσης φιλόσοφος έρχεται το 1944 με το *Δοκίμιο για τον άνθρωπο*. Ο Ernst Cassirer εκτός από τις καντιανές προδιαγραφές, είναι και πλατωνιστής γράφοντας ειδικές μελέτες για τον Πλάτωνα, αλλά και νιτσεϊστής, επηρεασμένος από τη φιλοσοφία του Nietzsche. Φιλοσοφική ανθρωπολογία έχουμε στον Heidegger, στην κυρίως γερμανική σχολή της φιλοσοφικής ανθρωπολογίας που είναι οι Arnold Gehlen και Helmuth Plessner, οι οποίοι θεμελίωσαν σε όλο τους το έργο τη φιλοσοφική ανθρωπολογία, αλλά δίνοντας περαιτέρω προεκτάσεις στους χώρους της κοινωνίας ο Gehlen, της παιδείας και της τέχνης ο Plessner και επιχειρούν αυτό που προετοίμασε ο Kant, με αρχή τον άνθρωπο, την κατανόηση του ανθρώπου ως ολότητας με το να εξερευνήσουν όλα τα δημιουργήματά του, τη γλώσσα, τον πολιτισμό γενικότερα, την τέχνη, την παιδεία, τη θρησκεία – καθώς η φιλοσοφία της θρησκείας είναι και ανθρωπολογία σε πολλές περιπτώσεις. Στη φιλοσοφική ανθρωπολογία του 20^{ου} αι. μελετώνται και στοχαστές εμπνεόμενοι από τον Nietzsche, όπως είναι ο Ortega y Gasset, φιλόσοφος που έχει πολιτική και αισθητική ανθρωπολογία. Μια άλλη σχολή στην ανθρωπολογία είναι η μαρξιστική που βλέπουμε στην κριτική σχολή της ή τους μαρξικά εμπνεόμενους ανθρωπολόγους, όπως είναι ο Foucault, που ξεκινούν ως μαρξιστές και στη συνέχεια παρεκκλίνουν και αναπτύσσουν ιδιότυπες θεωρίες για τον άνθρωπο και την ανθρώπινη φύση. Ο Κώστας Παπαϊωάννου είναι φιλόσοφος που έχει γραμμή κοινωνικής κατεύθυνσης και

καθορίζεται η ανθρωπολογία του από τις αρχές της μαρξιστικής κοινωνικής θεωρίας, με την οποία συγχρόνως αντιπαρατίθεται.

Άννα Λάζου, Άνθρωπος ο Δημιουργός, Αθήνα, 2016

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ ΣΤΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΑΝΘΡΩΠΟΛΟΓΙΑ ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΥΠΟΒΑΘΡΟ

Διατρέχοντας τις σημασίες και παραμέτρους που έλαβε η έννοια του ανθρώπου στην ιστορία των ιδεών «εντοπίζουμε» τους ακόλουθους κύριους άξονες: 1) Ο άνθρωπος σε σχέση με τον κόσμο (φύση, σύμπαν, θεός), 2) η δυιστική (δυναρχική) αντίληψη του ανθρώπου ως όντος που καθορίζεται από την συνύπαρξη ή αλληλεπίδραση δύο ουσιών ή υποστάσεων – σώματος και ψυχής (νου), 3) η μονιστική αντίληψη του ανθρώπου ως ολότητας, ενός όντος ενιαίου, 4) ο άνθρωπος της γνώσης (εμπειρίας) σύμφωνα με την νεότερη εμπειριστική φιλοσοφική παράδοση, 5) ο άνθρωπος της εργασίας, μια προσέγγιση που υπηρετείται κυρίως από την μαρξιστική ιστοριοϋλιστική διαλεκτική, 6) ο άνθρωπος – καλλιτέχνης, μια ιδιότητα που ως καθοριστικό ανθρωπολογικό στοιχείο προτείνεται από την νιτσεική φιλοσοφία. Στην διάκριση αυτών των όψεων προστίθεται και εκείνη δύο προτύπων στην φιλοσοφική εξέταση του ανθρώπου στην ιστορία, υπό το πρίσμα της σκοπιμότητας ή λειτουργικότητας των θεωρήσεων, του γνωσιολογικού (το υποκείμενο παρατηρεί, στοχάζεται, γνωρίζει κι ερμηνεύει) και του *θεραπευτικού* (το υποκείμενο συνειδητοποιεί, πράττει, μετασχηματίζει, δημιουργεί και αναδημιουργεί τον εαυτό του).

Σχόλιο – ανάλυση, επεξήγηση από κ. Α. Λάζου: Σε αυτήν την παράγραφο έχω κάνει μια περίληψη των ταξινομήσεων που προτείνω στο βιβλίο μου, του πλήθους των εννοιών και των θεωριών, με τις οποίες ερχόμαστε σε επαφή όταν θέλουμε να δούμε, πώς προσέγγισε η φιλοσοφία ιστορικά μέσα στους αιώνες την έννοια άνθρωπος, πώς τη χρησιμοποίησε, πώς την εμπλούτισε με τις ερμηνείες και τις ερωτήσεις της. Επιχειρώ λοιπόν 2 ταξινομήσεις: Η μία ταξινόμηση είναι σε 6 διαφορετικές θεωρήσεις της έννοιας του ανθρώπου, ανάλογα με το πού δίνεται το βάρος, ως προς τον καθορισμό της έννοιας, της ουσίας του και θα καταλάβετε ότι από αυτές τις 6 διαφορετικές θεωρήσεις του ανθρώπου, προκύπτει και μια ιστορική οριοθέτηση και η 2^η ταξινόμηση είναι σε 2 διαφορετικούς τρόπους ή μεθόδους, που έχουν να κάνουν με το πώς προσεγγίζεται ο άνθρωπος στην φιλοσοφική διαδικασία. Έχουμε λοιπόν 2 ταξινομήσεις, 1 ταξινόμηση σε 6 ορισμούς του ανθρώπου και 1 ταξινόμηση σε 2 όψεις φιλοσοφικής κατανόησης του ανθρώπου. Στη 1^η ταξινόμηση ο 1^{ος} ορισμός είναι ότι ο άνθρωπος ειδώθηκε - θεωρήθηκε σε σχέση με τον κόσμο, εννοώντας φύση, σύμπαν, Θεό. Ο άνθρωπος λοιπόν ειδώθηκε με βάση τον πρώτο καθορισμό σε σχέση με τον περιβάλλοντα κόσμο. Είναι η σχέση άνθρωπου - κόσμου που δίνει την ουσία του ανθρώπου με άλλα λόγια. Αυτό γίνεται ιδιαίτερα στην αρχαία εποχή, στις πρωταρχές του φιλοσοφείν, στην προσωκρατική σκέψη, στις μεγάλες ανατολικές κοσμοθεωρίες Περσίας, Ινδίας, Κίνας και θα

λέγαμε και συλλήβδην, στις αρχαίες φιλοσοφικές θεωρίες. Στον Πλάτωνα, στον Αριστοτέλη στους Στωικούς, στον Εμπεδοκλή, στους νεοπλατωνικούς ακόμα, εκεί βλέπουμε ότι η σχέση άνθρωπος - κόσμος και όταν λέω κόσμος εννοώ και το θείο και τη φύση, το φυσικό περιβάλλον, είναι η πρωταρχική σχέση για να κατανοήσουμε τί είναι ο άνθρωπος. Κείμενα που μπορούμε να χρησιμοποιήσουμε ή να αναφερθούμε για να κατανοήσουμε αυτήν τη σχέση: μπορούμε να αναφερθούμε σε ορισμένους σημαντικούς πλατωνικούς διαλόγους όπως ο διάλογος *Τίμαιος*, που είναι ακριβώς κοσμογονία και ανθρωπογονία. Μπορούμε να πάμε στα αποσπάσματα των προσωκρατικών φιλοσόφων ή στα ορφικά αποσπάσματα που και εκεί θα δούμε ότι ο άνθρωπος ως νους - ψυχή, ψυχισμός - συμπεριφορά, σχετίζεται με κάποια τελετουργική μυστηριακή σχέση με το φυσικό κόσμο. Μπορούμε να πάμε στα αποσπάσματα των προσωκρατικών, όπως στον Ηράκλειτο ή στον Εμπεδοκλή ή στα πυθαγόρεια αποσπάσματα, όπου βλέπουμε κάποιες κατηγορίες, έννοιες που βοηθούν να δούμε τον άνθρωπο ως μέρος ενός ευρύτερου όλου με τους δικούς του νόμους και κανόνες. Μπορούμε ακόμα να πάμε και στον ποιητικό λόγο, στην ησιόδεια *Θεογονία*, στον Όμηρο, στους τραγικούς ποιητές, στο δράμα, στην κωμωδία, όπου εκεί θα δούμε χρήσεις του όρου άνθρωπος και των συναφών με αυτόν τον όρο εννοιών, νους, ψυχή, εαυτός, θυμός, θυμικό, φρένες, πνεύμα ακόμα, λόγος. Αυτή λοιπόν είναι η πρώτη κοσμολογική διάσταση του ανθρώπου. Στη συνέχεια προκύπτει από την ιστορική προσέγγιση της φιλοσοφίας μια διστική – dualistic- ή διαρχική αντίληψη του ανθρώπου, δισμός δηλαδή φιλοσοφικός και οντολογικός μάλιστα, που διακρίνει στον άνθρωπο σε δύο τμήματα, ουσίες, υποστάσεις, πχ. σώμα και ψυχή, ύλη, υλικό σώμα, φύση και πνεύμα, διάνοια – νόηση, νου. Ο δισμός είναι πολύ έντονος στην αρχαία φιλοσοφία, παράλληλα την κοσμολογική προσέγγιση. Ο δισμός υπάρχει (με διαφορετικά περιεχόμενα) και στους προσωκρατικούς, στους ορφικούς και στον Εμπεδοκλή και στον Πλάτωνα ιδιαιτέρως, που είναι ο κατεξοχήν διστής της ιστορίας. Ο μεθοδολογικός ή γλωσσικός δισμός υπάρχει και στον Αριστοτέλη, αλλά αρχίζει σιγά – σιγά από τον Αριστοτέλη -και ίσως πριν από τον Αριστοτέλη και από τον Δημόκριτο- να δημιουργείται και μια τρίτη εκδοχή που είναι ο μονισμός, η μονιστική ή ενιστική αντίληψη του ανθρώπου. Μια τάση να βλέπουμε τον άνθρωπο ως ένα ενιαίο ον, όχι με δύο υποστάσεις αισθητό – υπεραισθητό, αλλά ως μέτοχο δύο πραγματικότητων, του αισθητού και του υπεραισθητού, που μπορεί να συνθλίβεται ή να τεντώνεται ανάμεσα σε δύο ακραία αντίθετα να μη μπορεί να σταθεί και να διαλύεται η αυτούσια ύπαρξη του. Ακολουθεί η προσπάθεια να δούμε και να θεωρούμε τον άνθρωπο ως έμψυχο σώμα, πάντα και αναγκαστικά, γιατί ο μονισμός έχει λογικό χαρακτήρα, δηλαδή είναι λογικά αναγκαίο να δούμε τον άνθρωπο κατά

Σημειώσεις Παραδόσεων

Σελίδα 15

Συντελεστές: Γ. Μπαρμπαρούσης (ΕΔΙΠ Τμήμα Φιλοσοφίας), Γ. Σαραντόπουλος (Υποψ.

διδάκτωρ Τμήμα Φιλοσοφίας), Α. Τσακίτζης (Μεταπτυχιακός Φοιτητής Τμήμα Γερμανικής Γλώσσας & Φιλολογίας)

τον Αριστοτέλη ως ἔμψυχο ὄν ως ολότητα, όχι απλά εμπειρικά. Το παρατηρούμε και είναι απτό, το ότι έχει σώμα και ψυχή, αλλά λογικά, επιστημολογικά είναι αναγκαίο να δούμε τον άνθρωπο ως ὄλο. Προτεινόμενα φιλοσοφικά έργα για την κατανόηση της δισυκτικής αντίληψης είναι οι πλατωνικοί διάλογοι, *Πολιτεία*, *Φαίδων* ή *Φαίδρος*. Για το μονισμό μπορούμε να πάμε σε αποσπάσματα του Δημοκρίτου, όπου εκεί υποστηρίζεται μια υλιστική θεωρία περί ανθρώπου, ένας υλιστικός μονισμός ή για το λογικό επιστημολογικό εξελιγμένο μονισμό του Αριστοτέλη, το έργο *Περί Ψυχής*.

Ο άνθρωπος της γνώσης ή της γνωστικής – γνωσιολογικής εμπειρίας ή της νόησης στηρίζεται στη νεότερη εμπειριστική παράδοση, καθώς ο εμπειρισμός είναι ένα ρεύμα φιλοσοφικό του ὀψιμου 17^{ου} αι., εισάγεται κυρίως από τον John Locke, που έχει της ρίζες του στην ὀψιμη αναγέννηση με τον Francis Bacon, αλλά ο Locke είναι μέλος της Royal Society βασιλικής ακαδημίας επιστημών της Αγγλίας, που συγκέντρωνε όλους τους επιστήμονες στον αιώνα του και μεταφέρει αυτήν την επιστημονική γνώση του 17^{ου} αι. και την τάση που υπήρχε να συγκρούονται με την αριστοτελική – θεολογική κοσμοθεωρία, να αναπτύσσουν μια καινούρια προσέγγιση, εμπειριστική. Εδώ λοιπόν η τάση του αιώνα αυτού που εκπροσωπείται από το Locke κυρίως και τους δύο εμπειριστές, George Berkeley και David Hume, έχει άποψη για τον άνθρωπο, την ανθρώπινη φύση και την ανθρώπινη ψυχή, είναι η άποψη που λέει ότι ο άνθρωπος είναι το ὄν εκείνο που γνωρίζει μέσω της εμπειρίας, αλλά και με το νου του. Άρα το πιο σημαντικό για το Locke αυτήν την εποχή το 1690, είναι να γνωρίσει το πώς γνωρίζει, να κατανοήσει δηλ. την ίδια του τη νόηση, γι' αυτό γράφει αυτό το σημαντικό έργο, το *Δοκίμιο για την ανθρώπινη νόηση*, που είναι πηγή πολλών εξελίξεων, στην ιστορία της φιλοσοφίας που χτίζει και θεμελιώνει την φιλοσοφική ψυχολογία ως κλάδο, δηλ. την φιλοσοφική εξήγηση του νου, της νόησης και της ψυχής στη νεότερη εποχή. Στο *Δοκίμιο για την ανθρώπινη νόηση*, ο άνθρωπος δεν ενδιαφέρει τόσο πολύ ως μεταφυσική ή οντότητα ή ως δημιουργήμα του Θεού, ή ως δημιουργός, αλλά ενδιαφέρει ως υποκείμενο γνώσης, είναι ο άνθρωπος της νόησης. Είναι πολύ σημαντικός σταθμός της λοκιανής γνωσιολογίας, γνωσιοθεωρίας για την εξέλιξη και της φιλοσοφίας αλλά και της επιστήμης ακόμα. Μετά τον εμπειρισμό στην ιστορία της ευρωπαϊκής φιλοσοφίας, έχουμε ένα σημαντικό ευρωπαϊκό ρεύμα το 18^ο αι., τον διαφωτισμό. Ο διαφωτισμός είναι ένα κίνημα, πλέον δεν μιλάμε για έναν φιλοσοφικό κλάδο, ένα φιλοσοφικό ρεύμα, μιλάμε για ένα κίνημα (movement, trend, current), γιατί επηρεάζει όλες τις μορφές του πολιτισμού, τη στάση της κοινωνίας, τη γνώση, την πολιτική και την ηθική. Είναι ο διαφωτισμός, ο αιώνας των φώτων όπου απελευθερώνεται ο άνθρωπος, ο αστός δηλ. της εποχής, από τα δεσμά των δογμάτων,

Σημειώσεις Παραδόσεων

Σελίδα 16

Συντελεστές: Γ. Μπαρμπαρούσης (ΕΔΙΠ Τμήμα Φιλοσοφίας), Γ. Σαραντόπουλος (Υποψ.

διδάκτωρ Τμήμα Φιλοσοφίας), Α. Τσακίτζης (Μεταπτυχιακός Φοιτητής Τμήμα Γερμανικής Γλώσσας & Φιλολογίας)

της κλειστής γνώσης και στρέφεται στην αυτονομία του και την οικονομική, γιατί έχουμε την παράλληλη ανάπτυξη της αστικής οικονομίας και την θεωρητική και τη θρησκευτική, εφ' όσον εδώ έχουμε και τα πρώτα κινήματα υπέρ της ανεξιθρησκίας. Από τον Locke και μετά και μέσα στο διαφωτισμό φτάνουμε μέχρι ακόμη και στην αθεΐα. Άρα, απελευθερώνεται ο άνθρωπος της δύσης και από τα δεσμά της θρησκείας, της θεολογίας ως της κύριας οδηγού της συμπεριφοράς του ανθρώπου. Ο άνθρωπος της εργασίας στη συνέχεια είναι ένα γέννημα, ένα δημιούργημα του 19^{ου} αι., το πρώτο μισό του 19^{ου} αι. όπου έχουμε τους επιγόνους του Hegel του μεγάλου ιδεαλιστή φιλοσόφου, ο οποίος κληροδότησε το ενδιαφέρον του για την συνείδηση και την αυτοσυνείδηση, ενώ η αυτοσυνείδηση, η συνείδηση και η ελευθερία του νου και του πνεύματος είναι του διαφωτισμού παιδιά. Και ο Karl Marx και οι αριστεροί εγγελοι, μαζί και ο Ludwig Feuerbach, αυτά τα ανατρέπουν, τα αντιστρέφουν λέγοντας ότι ο άνθρωπος δεν καθορίζεται από τη συνείδηση, δεν ελευθερώνεται από το πνεύμα του και από την αυτοσυνείδηση του, αλλά ελευθερώνεται μόνο όταν αλλάξει τους όρους της εργασίας, τους παραγωγικούς όρους, τα δεσμά με την παραγωγική διάρθρωση της κοινωνίας και της ύπαρξής του. Έτσι λοιπόν ο άνθρωπος, εδώ μπορούμε να πούμε ανθρωπολογικά καθαρά, φιλοσοφικοανθρωπολογικά, ότι είναι ο άνθρωπος που τον καθορίζει ολοκληρωτικά η εργασία που κάνει, για να επιβιώσει και να εξασφαλίσει την επιβίωση, την αναπαραγωγή του και την υλική του ανεξαρτησία μέσα στην κοινωνία και κυρίως υπηρετείται από τον μαρξισμό. Ένα νέο είδος διαλεκτικής που προτείνει ο Marx μαζί με τον Engels που εμπνέονται από την αρχαία φιλοσοφία, κυρίως από τον Αριστοτέλη και τον Ηράκλειτο, αλλά είναι μια νέου τύπου διαλεκτική που μέσα της έχει και την ιστορία και την υλική πλευρά της ανθρώπινης ταυτότητας. Εδώ, εκτός από τον Marx και τον Engels, χρειαζόμαστε και τον Feuerbach που είναι ένας πολύ σημαντικός ανθρωπολόγος με της όρους εκείνης της εποχής και τους επιγόνους του Hegel που είναι ιδεαλιστές φιλόσοφοι της πράξης, όπως ο Bruno Bauer, ο Moses Hess κ.α. Στο δεύτερο μισό του 19^{ου} αι. έχουμε το ρεύμα του ρομαντισμού. Ρομαντισμός και ιδεαλισμός πάνε μαζί, απελευθερώνουν τον άνθρωπο με όρους έκφρασης συναισθηματικής, καλλιτεχνικής, πολιτικής. Γύρω στο 1872 γράφει ο Friedrich Nietzsche τη *Γέννηση της τραγωδίας*, όπου ο άνθρωπος γίνεται πρωταρχικά δημιουργός, μία ύπαρξη πρωταρχική, ένα Dasein, μια ύπαρξη αυθεντική, που γίνεται αντιληπτή, συλλαμβάνεται ως καλλιτεχνικός δημιουργός, από την αρχή ως το τέλος. Δεν είναι τίποτα ο άνθρωπος πέρα από αυτό το καλλιτεχνικό υπόστρωμά του, και τη δυνατότητά του να δημιουργεί καλλιτεχνήματα ακόμα και τον ίδιο του τον εαυτό να τον υπερβαίνει και να τον επαναδημιουργεί ως

καλλιτέχνημα. Μία ιδέα που αξιοποιήθηκε πάρα πολύ από φιλοσόφους του 20^{ου} αι., Heidegger, Sartre, τον υπαρξισμό, Foucault.

Σε ένα σχήμα λογικής διάκρισης βλέπουμε τον άνθρωπο εδώ και τώρα και θέτουμε το ερώτημα πώς λειτουργεί ο άνθρωπος; Ποια είναι η σκοπιμότητα της αναφοράς στη διάνοιά του στην φιλοσοφία; Και από αυτό, ποιος ο τρόπος με τον οποίο λειτουργεί ως υποκείμενο γνώσης, στοχασμού, πού οδηγεί η κάθε του όψη, σκέψη, οπτική του; Από την απάντηση που προσπάθησα να δώσω σε αυτό το ερώτημα, προτείνω ότι μπορούμε να διακρίνουμε δύο λειτουργίες του ανθρώπου, μια γνωσιολογική κυρίως, όπου δηλαδή έχουμε τον άνθρωπο ως υποκείμενο παρατήρησης, στοχασμού, ερμηνείας, γνώσης, αναζήτησης της αλήθειας, και όπου ο άνθρωπος σε αυτήν τη λειτουργία του θέλει να είναι αντικειμενικός ή θέλει να γνωρίσει την πραγματικότητα ή μπορεί να θέλει να την αμφισβητήσει. Αυτό είναι ένα πρότυπο λειτουργίας της ανθρώπινης ουσίας του, όταν θέλει να θεραπεύσει. Αυτό το πρότυπο λειτουργίας του ανθρώπου στον πολιτισμό όπου ο άνθρωπος συνειδητοποιεί, πράττει, μετασχηματίζει, δημιουργεί και αναδημιουργεί τον εαυτό του, δηλαδή πιο πολύ αποσκοπεί στο να πράξει κάτι, να αλλάξει κάτι στην πραγματικότητα, είτε είναι ο εαυτός του είτε είναι οι άλλοι, να παρέμβει, να επέμβει, το αποκαλώ θεραπευτικό. Χρησιμοποιώ τον όρο θεραπευτικό ή θεραπευτικό υποκείμενο με αυτόν τον τρόπο, γιατί επιχειρώ να ερμηνεύσω την φιλοσοφία συνολικά, αντλώντας από φιλοσόφους όπως ο Ludwig Wittgenstein, ο οποίος υποστήριζε ότι η φιλοσοφία δεν είναι τίποτα άλλο παρά μια μορφή θεραπείας. Μεταφέρω και εγώ αυτήν την θέση του Wittgenstein στο χώρο της ανθρωπολογίας υποστηρίζοντας ένα πρότυπο ανθρώπου που σκοπός του είναι μέσω της φιλοσοφίας, μέσω της διάνοησης δηλαδή, να θεραπεύσει. Άρα πρέπει να κατανοήσουμε τί είναι αυτή η πράξη του θεραπεύειν, όχι να πράξει γενικά -γιατί πράττει και αυτός που γνωρίζει, αυτός που θέλει απλά να γνωρίζει πράττει. Μέσω της φιλοσοφίας ο άνθρωπος, το υποκείμενο του φιλοσοφείν, το ανθρώπινο αυτό υποκείμενο, τείνει, επιδιώκει να θεραπεύσει. Να θεραπεύσει σημαίνει κυριολεκτικά να κάνει κάτι με τα χέρια του, να παρέμβει στην πραγματικότητα με έναν πρακτικό τρόπο, όπως ο θεραπευτής. Ο θεραπευτής, όχι μόνο ο ιατρός, από αρχαιοτάτων χρόνων, επιφέρει μια μεταμόρφωση στην άλλη ύπαρξη που θεραπεύει, επιφέρει μια αλλαγή, επί το βέλτιον. Δεν του αρκεί του θεραπευτή ανθρώπου απλά να γνωρίσει την αλήθεια, να γνωρίσει τον εαυτό του, αλλά αυτό που κινητοποιεί την ύπαρξη του, είναι να βελτιώσει της όρους ύπαρξης και του εαυτού του και των άλλων, τον υπολοίπων, είναι θεραπευτής και αυτό το πράττει συνειδητά, σκόπιμα, δεν το διαπιστώνει εκ των υστέρων. Αυτό είναι ένα έργο του ανθρώπου που δικαιώνει την ανθρώπινη ουσία του, ακόμα και αν δεν το ολοκληρώνει, επειδή αγωνιά ή

Σημειώσεις Παραδόσεων

Σελίδα 18

Συντελεστές: Γ. Μπαρμπαρούσης (ΕΔΙΠ Τμήμα Φιλοσοφίας), Γ. Σαραντόπουλος (Υποψ. διδάκτωρ Τμήμα Φιλοσοφίας), Α. Τσακίτζης (Μεταπτυχιακός Φοιτητής Τμήμα Γερμανικής Γλώσσας & Φιλολογίας)

επειδή αναζητά ένα νόημα στην ύπαρξή του. Η θεραπευτική προοπτική της φιλοσοφίας, σύμφωνα με την οποία φιλοσοφούμε γιατί θεραπευόμαστε μέσα από αυτήν τη διαδικασία, σημαίνει καταρχάς ότι βελτιώνουμε, αλλάζουμε, αποσαφηνίζουμε και ξεκαθαρίζουμε τον τρόπο που σκεφτόμαστε. Είναι συνειδητή η χρήση της φιλοσοφίας με σκοπό μια επί το βέλτιον αλλαγή της πραγματικότητας. Γι' αυτό το αποκαλώ 'θεραπεία' και όχι γενικά 'αλλαγή'.

Λευτέρα 8.03.2021 (Μάθημα 2^ο)

Από προφορική παράδοση

Στην εισαγωγή μιλήσαμε για πολλές ανθρωπολογίες και συγκρίναμε τις διάφορες ανθρωπολογίες με την φιλοσοφική και προσπαθήσαμε να διαγνώσουμε αυτό που διακρίνει τη φιλοσοφική από άλλες ανθρωπολογίες πχ. κοινωνική, ιατρική, ιστορική, πολιτισμική ανθρωπολογία. Καταλαβαίνουμε ότι οι διαφορετικοί αυτοί κλάδοι των κοινωνικών επιστημών ή των ανθρωπιστικών επιστημών που φέρουν στον τίτλο τους τον όρο «ανθρωπολογία», έχουν μεταξύ τους κάποια κοινά σημεία, κάποιες κοινές αναφορές, κάποιες προβληματικές κοινές και καλό είναι να γνωρίζουμε όταν μιλάμε για φιλοσοφική ανθρωπολογία να λαμβάνουμε υπόψη το τί συμβαίνει στις επιστήμες.

Η κατηγοριοποίηση αυτή είναι ένα ερμηνευτικό σχήμα για να συμπεριλάβουμε σε ένα εξελικτικό πλαίσιο τις πολλαπλές έννοιες και τεθλασμένες γραμμές που ο στοχασμός για τον άνθρωπο ακολουθεί στους αιώνες. Στο βιβλίο *Άνθρωπος ο Δημιουργός*, η ιστορικοφιλοσοφική προσέγγιση έχει σκοπό να αναδείξει όψεις και χρήσεις της έννοιας του ανθρώπου ως δημιουργού, με αναφορά σε διαφορετικές «ανθρωπολογίες» των ιστορικών εποχών.

Ανακεφαλαίωση κι επεξήγηση από κ. Α. Λάζου: Με βάση μια ταξινόμηση, που επιχειρείται και στο βιβλίο της *Άνθρωπος Ο Δημιουργός*, κατηγοριοποιήσαμε με 2 διαφορετικούς άξονες το υλικό που μας παραδίδει η ιστορία των ιδεών, γύρω από την έννοια άνθρωπος, με βάση την εξέταση, τη διαχείριση της έννοιας αυτής από την ιστορία των ιδεών, δηλαδή κατά κύριο λόγο τη φιλοσοφία. Η 1^η κατηγοριοποίηση περιλάμβανε 6 διαφορετικούς ορισμούς του ανθρώπου, που κάθε ένας από αυτούς τους ορισμούς λαμβάνει υπόψη του τον νοηματικό πυρήνα και το βάρος που δίνεται στην έννοια άνθρωπος από τις διαφορετικές σχολές της φιλοσοφίας. **1)** Μιλήσαμε για τον άνθρωπο σε σχέση με τον κόσμο που εντοπίζεται κυρίως στην αρχαία σκέψη, αρχαία φάση της φιλοσοφίας, **2)** τον ψυχολογικό ή ουσιολογικό δυισμό, δηλαδή τις θεωρίες περί ανθρώπου που διακρίνουν στον άνθρωπο δύο Σελίδα 19
Σημειώσεις Παραδόσεων
Συντελεστές: Γ. Μπαρμπαρούσης (ΕΔΙΠ Τμήμα Φιλοσοφίας), Γ. Σαραντόπουλος (Υποψ. διδάκτωρ Τμήμα Φιλοσοφίας), Α. Τσακίτζης (Μεταπτυχιακός Φοιτητής Τμήμα Γερμανικής Γλώσσας & Φιλολογίας)

υποστάσεις, δύο πλευρές, δύο φύσεις σώμα - ψυχή και αυτή την τάση την βλέπουμε και στην αρχαία σκέψη με κύριο εκπρόσωπο τον Πλάτωνα ή και άλλες δοξασίες ορφικές, πυθαγόρειες κ.λπ., αλλά βλέπουμε να επιβιώνει και σε άλλες εποχές η δυιστική ανθρωπολογία. Πολλές φορές βλέπουμε να επιβιώνει και στον μεσαίωνα και στον χριστιανισμό και στη νεότερη εποχή πχ. René Descartes. 3.) Η έννοια του ανθρώπου ως ενιαίας οντότητας ή αλλιώς η μονιστική ανθρωπολογία, ο μονισμός ή ενισμός που παρατηρούμε να επικρατεί στην αριστοτελική σκέψη, ο οποίος παίρνοντας από τον Πλάτωνα την δυιστική αντίληψη για σώμα – ψυχή, κρατώντας δηλαδή τις δύο έννοιες σώμα – ψυχή, τις τοποθετεί σε ένα νέο πλαίσιο λέγοντας ότι αυτό που προέχει είναι το ἔμψυχον, το ὄλον δηλαδή ως ἔμψυχον ὄν, και πρέπει να μελετάμε την ψυχή όχι σε αντίθεση ή σε σχέση με κάτι άλλο, το αντίθετό της το σώμα, γιατί πρόκειται στην ουσία για πλευρές του ίδιου νομίσματος, ὅψεις, τρόπους να μιλάμε για το ίδιο πράγμα είναι το ἔμψυχον ὄν ή το ζωντανό πλάσμα, ὅπως είναι ο άνθρωπος ένα τέτοιο πλάσμα. Έτσι, μας εμπλούτισε η αριστοτελική ψυχολογία, στο *Περὶ ψυχῆς*, το πρώτο εμπειριστωμένο σύγγραμμα φιλοσοφικής ψυχολογίας τον 4^ο αι. που επηρέασε πάρα πολύ την φιλοσοφία σε διαφορετικές εποχές, πυροδοτώντας και άλλες εξελίξεις, στην γνωσιολογία, την επιστημολογία και την μεταφυσική, ακόμα και στην νεότερη εποχή επηρεάζοντας και τον Hegel κ.α. Εδώ έχουμε την μονιστική αντίληψη του ανθρώπου ως ολότητας, ως ενός ενιαίου ὄντος. 4) Έχουμε τον άνθρωπο της γνώσης, της εμπειρίας ή της νόησης που μας παρέχει κυρίως ο 17^{ος} αι. της νεότερης φιλοσοφίας με εκπρόσωπο τον John Locke, τον εισηγητή και ιδρυτή του ρεύματος του εμπειρισμού. Εκεί ο άνθρωπος εξετάζεται ως ένα ὄν που γνωρίζει, που κατανοεί τον κόσμο και τον εαυτό του μέσω της παρατήρησης, μέσω της εμπειρίας και με βάση αυτήν την εμπειριστική αρχή ο Locke προβαίνει στο σύγγραμμά του *Δοκίμιο για την ανθρώπινη νόηση*, σε μία λεπτομερειακή εξέταση, πώς το κάνει αυτό ο άνθρωπος; Πώς λειτουργεί η νόηση του ανθρώπου; Με ποιούς κανόνες; Ποιά είναι τα αντικείμενά της; Πώς επεξεργάζεται τα δεδομένα των αισθήσεων, τις εμπειρίες; Πώς παρατηρεί, ενδοσκοπεί δηλαδή, τον εσωτερικό του κόσμο, τον ψυχισμό του; Πώς δημιουργεί ιδέες και πώς συγκροτεί τη γνώση; Αυτή είναι η πεμπτούσια του ανθρώπου σε αυτή την προσέγγιση, η νόηση ή κατανόηση. Από εκεί λοιπόν καταλαβαίνουμε ότι ξεκινά μια μεγάλη παράδοση στην φιλοσοφία, που χωρίς να είναι ακριβώς ανθρωπολογία δίνει το βασικό περιεχόμενο στη μελέτη του ανθρώπου, που είναι το να μελετήσουμε το νου. Ο Locke είναι ένας πολύ σημαντικός φιλόσοφος στην ιστορία των ιδεών που σχετίζονται με τη μελέτη του ανθρώπου.

5) Ο άνθρωπος της εργασίας είναι ο προσδιορισμός που δημιουργείται στον ὄψιμο αιώνα της αστικής εποχής, από τις μελέτες και την κριτική διάνοηση του Karl Marx, ξεκινά το 19^ο αι. με

Σημειώσεις Παραδόσεων

Σελίδα 20

Συντελεστές: Γ. Μπαρμπαρούσης (ΕΔΙΠ Τμήμα Φιλοσοφίας), Γ. Σαραντόπουλος (Υποψ.

διδάκτωρ Τμήμα Φιλοσοφίας), Α. Τσακιτζής (Μεταπτυχιακός Φοιτητής Τμήμα Γερμανικής Γλώσσας & Φιλολογίας)

τα *Οικονομικά και φιλοσοφικά χειρόγραφα*, εκεί όπου ο άνθρωπος είναι το κύριο ζήτημά του γιατί έχει προηγηθεί η εγγεληνική διδασκαλία περί πνεύματος, περί νου, μια διδασκαλία και μια φιλοσοφία που ο Marx θέλει να ανατρέψει, για να τοποθετήσει τον άνθρωπο κανονικά πάνω στα πόδια του, πάνω στη γη και όχι ανεστραμμένα όπως θεωρεί ότι τον παρουσίασε η ιδεαλιστική σκέψη, δηλ. με το κεφάλι κάτω και τα πόδια ψηλά, δηλ. με έναν τρόπο ανεφάρμοστο και μη πραγματικό. Θέλει να ανατρέψει τις πραγματικές συνθήκες που αλλοτριώνουν τον άνθρωπο. Μας εισάγει τη μαρξική έννοια της αλλοτρίωσης, εμπνευσμένη από την αποξένωση, ανοικειοποίηση, έννοιες που δανείζεται από την εγγεληνική σκέψη, αλλά εδώ στο Marx η αλλοτρίωση είναι η αποξένωση του ανθρώπου από την ουσία της ύπαρξής του, που έχει και σαν συνέπεια την αποξένωση από τα αντικείμενα της εργασίας του, από τα δημιουργήματά του αλλά και αποξένωση από τους άλλους ανθρώπους. Με πολλές όψεις η αποξένωση, ή αλλοτρίωση, είναι μια πηγή πολλών δεινών για την ανθρώπινη ζωή και την κοινωνία. Προσπαθεί να εντοπίσει τις αιτίες αυτού του φαινομένου της αλλοτρίωσης, παίρνοντας όμως ως παράδειγμα τον τρόπο που λειτουργεί ο εργαζόμενος άνθρωπος, αυτός που εργάζεται για να εξασφαλίσει την επιβίωση, τα προς το ζην, να καλύψει τις ανάγκες του, αυτός είναι ο άνθρωπος που εμπνέει τον Marx στην φιλοσοφία του. Γι' αυτό λέμε εδώ ότι έχουμε τον άνθρωπο της εργασίας. 6) Έχουμε έναν προσδιορισμό που πάλι εμπνέεται από έναν φιλόσοφο του παρελθόντος το 19^ο αι. και είναι ο άνθρωπος καλλιτέχνης. Προκύπτει από το έργο και τη φιλοσοφία του Friedrich Nietzsche ενός φιλοσόφου που διαδέχεται χρονικά το Marx, γιατί εμφανίζεται περίπου 30 χρόνια μετά την εμφάνιση του πρώτου έργου του Marx. Το 1872 είναι ο Nietzsche με τη *Γέννηση της τραγωδίας* και σαν επίγονος της εγγεληνικής σκέψης και της εποχής του, του όψιμου 19^{ου} αι. ενός πολύ σημαντικού αιώνα για τη νεότερη και σύγχρονη φιλοσοφία, ανακαλύπτει εκ νέου τον άνθρωπο ως δημιουργό. Όχι μόνο ως *hominem faber*, δηλαδή κατασκευαστή ή εργάτη, αλλά ως δημιουργό έργων τέχνης, όχι μόνο εξωτερικών προς τον εαυτό του αντικειμένων, αλλά δημιουργό του ίδιου του, του εαυτού. Που μπορεί να αναδημιουργήσει, να υπερβεί τον εαυτό του, να γίνει υπεράνθρωπος και να πλάσει τον εαυτό του ως έργο τέχνης. Να τον φτιάξει από την αρχή και να τον ξαναφτιάξει, έτσι όπως αυτός τον φαντάζεται, με ένα δημιουργικό, καλλιτεχνικό πνεύμα. Αυτό είναι μια ανακάλυψη του Nietzsche μεγάλου υπαρξιακού βάθους και μεγάλης δυναμικής για την εξέλιξη της φιλοσοφίας, που επηρεάζει τη φιλοσοφία του 20^{ου} αι. με τον υπαρξισμό του Sartre, την ανθρωπολογική κατεύθυνση στη διάνοηση του Heidegger, τον Michel Foucault κ.α. Μία δεύτερη κατηγοριοποίηση που κάναμε με βάση τις λειτουργίες και το σκοπό της ύπαρξης του ανθρώπου, μπορεί να είναι η γνωσιολογική λειτουργικότητα του ανθρώπου ή ο

Σημειώσεις Παραδόσεων Σελίδα 21
Συντελεστές: Γ. Μπαρμπαρούσης (ΕΔΙΠ Τμήμα Φιλοσοφίας), Γ. Σαραντόπουλος (Υποψ.
διδάκτωρ Τμήμα Φιλοσοφίας), Α. Τσακίτζης (Μεταπτυχιακός Φοιτητής Τμήμα Γερμανικής
Γλώσσας & Φιλολογίας)

θεραπευτικός πρακτικός προσανατολισμός ή σκοπός του ανθρώπου, που είναι το θεραπευτικό μοντέλο. Στη γνωσιολογική λειτουργικότητα είναι ο άνθρωπος που ως υποκείμενο παρατηρεί, στοχάζεται, γνωρίζει και ερμηνεύει τον κόσμο αλλά στη δεύτερη κατηγορία είναι ο άνθρωπος που συνειδητοποιεί, πράττει συνειδητά με σκοπό να μετασχηματίσει, να δημιουργήσει και να αναδημιουργήσει τον εαυτό του. Έχοντας λοιπόν αυτά τα δεδομένα ως υπόβαθρο, μπορούμε να αρχίσουμε να βλέπουμε την ιστορία της φιλοσοφίας από την αρχαία εποχή, από τους πρώτους κοσμολόγους, φυσιολόγους, στοχαστές, ποιητές την πλατωνική διάνοηση, την αριστοτελική επιστήμη, επιστημολογική προσέγγιση της ψυχής, μεγάλες σχολές της αρχαίας φιλοσοφίας όπως τους επικούρειους ή τους στωικούς, τους νεοπλατωνικούς ή να προχωρήσουμε και στη χριστιανική θεολογία, τη μεσαιωνική και αναγεννησιακή φιλοσοφία και να βλέπουμε μέσα στους αιώνες μέχρι να φτάσουμε στη νεότερη και σύγχρονη εποχή διάφορους σταθμούς στην προσέγγιση του ανθρώπου ή όπως ειπώθηκε από τον συγγραφέα Bruno Snell την ανακάλυψη του πνεύματος, που είναι ένα φαινόμενο της ιστορίας της φιλοσοφίας που συμβαίνει ήδη από την αρχαϊκή φιλοσοφία. Ενώ ο άνθρωπος ως φιλοσοφικό αντικείμενο είναι ένα διαρκές επανερχόμενο ζήτημα, πρόβλημα για τη φιλοσοφία, που δεν έχει σταματήσει διαχρονικά να αποτελεί ένα ενδιαφέρον έντονο της φιλοσοφίας, η φιλοσοφική ανθρωπολογία είναι ένας κλάδος που συστήνεται ως ακαδημαϊκός κλάδος, σαν ξεχωριστό μάθημα δηλ. που διδάσκεται στα πανεπιστήμια και έχει τους δικούς του κανόνες, τις δικές του μεθόδους και τον δικό του επιστημονικό, μελετητικό χώρο, είναι η φιλοσοφική ανθρωπολογία που δημιουργείται τον 20^ο αι. μόλις, για ένα τόσο αρχαίο ζήτημα. Η φιλοσοφική ανθρωπολογία είναι ένας αναλυτικός κλάδος της φιλοσοφίας, έχει καντιανές ρίζες γι' αυτό και οι ιδρυτές της ανήκουν στη σχολή του νεοκαντιανισμού ή συνδιαλέγονται με τα νεοκαντιανά ρεύματα κ.α. Όλοι οι φιλόσοφοι του 20^{ου} αι. που πραγματεύονται τον άνθρωπο, που θεωρούνται ουμανιστές, ανθρωπιστές, ανθρωπολόγοι ακόμα και αυτοί που ανήκουν στο μαρξιστικό χώρο όπως η κριτική θεωρία, ή σχολή της Φρανκφούρτης Herbert Marcuse, Theodor Adorno, Jurgen Habermas, έχουν ανθρωπολογική κατεύθυνση στη σκέψη τους, επηρεασμένοι από το μαρξισμό, γιατί ο μαρξισμός είναι ανθρωποκεντρική φιλοσοφία σε μεγάλο βαθμό, αλλά δίνει ιστορικοϋλιστική προσέγγιση στην ανθρώπινη φύση, ωστόσο είναι ανθρωπισμός, ανθρωπολογία επομένως.

Κύρια πηγή και αφετηρία της νεότερης εστίασης του ενδιαφέροντος της φιλοσοφίας στον άνθρωπο είναι το έργο του Immanuel Kant (1724 - 1804), ο οποίος ασχολήθηκε με την ανθρωπολογία από μια πραγματιστική άποψη, ενώ στα μαθήματά του στο Πανεπιστήμιο του Königsberg δίδασκε διάφορα μαθήματα - όπως βιολογία, γεωγραφία, ηθική, ανατομία κ.λπ., ενώ προέτασσε την ανθρωπολογία της ιστορίας

της φιλοσοφίας γιατί θεωρούσε ότι ο άνθρωπος ως εκφραστής της λογικής νόησης πρέπει να είναι το επίκεντρο της φιλοσοφίας. Η ανθρωπολογία σύμφωνα με αυτήν την οπτική είναι το φίλτρο, για να προχωρήσουμε σε οποιοδήποτε άλλο πεδίο γνώσης.

Σχόλιο, ανάλυση, επεξήγηση από κ. Α. Λάζου: Ο Immanuel Kant ο οποίος ζει το 18^ο αι. και πεθαίνει το 1804 πριν αναδυθεί η σκέψη του μεγάλου Hegel, δίδασκε σαν λέκτορας για πολλά χρόνια, πολλά μαθήματα όπως βιολογία, γεωγραφία, ηθική, ανατομία κ.λπ.. Η φιλοσοφία τότε διαχεόταν σε όλο το επιστητό, ήταν συγκοινωνούντα δοχεία η φιλοσοφία με τις επιστήμες, ωστόσο δεν παρέλειπε τότε που δίδασκε στο Königsberg να προτάσσει την ανθρωπολογία κάθε άλλης επιστήμης και κάθε άλλης ιστορικής σχέσης με τη γνώση και τη φιλοσοφία επομένως, γιατί θεωρούσε ότι ο άνθρωπος είναι ο εκφραστής της λογικής νόησης και γι' αυτό κάθε τι που αφορά στη γνώση, ακόμα και αν φαίνεται ότι είναι φύση, καθαρά φυσιοκρατικό φαινομενικά, στην πραγματικότητα είναι νοητικό θέμα, το πώς λειτουργεί ο ανθρώπινος νους, η ανθρώπινη νόηση, η ανθρώπινη διάνοια. Γι' αυτό το να γνωρίσουμε τον άνθρωπο, να είμαστε ανθρωπολόγοι, έχει μεθοδολογική αναγκαιότητα και προϋποτίθεται κάθε άλλης επιστήμης, γνώσης και φιλοσοφίας. Η ανθρωπολογία σύμφωνα με την καντιανή οπτική είναι το φίλτρο, για να προχωρήσουμε σε κάθε άλλο πεδίο γνώσης. Η σύλληψη της ανθρωπολογίας από τον Kant συμβάλλει στο να ιδρυθεί κλάδος φιλοσοφικός τον 20^ο αι.

Η φιλοσοφική ανθρωπολογία είναι κλάδος της φιλοσοφίας που οι ρίζες του τοποθετούνται τον 19^ο αιώνα, θεωρείται τέκνο της σχολής του νεοκαντιανισμού. Είναι μια συνθετική εκλεκτική μέθοδος του φιλοσοφείν με άξονα την έννοια του ανθρώπου, περιλαμβάνει ωστόσο και αναλυτικά και ερμηνευτικά στοιχεία. Σε αντίθεση με μία συνεπή ιστορική προσέγγιση της φιλοσοφίας που επικεντρώνεται σε περιόδους και φιλοσόφους, οι φιλόσοφοι ανθρωπολόγοι επιδιώκουν ένα σύστημα εννοιών που να ισχύει καθολικά και πάντοτε αντλώντας επιβεβαίωση από διαφορετικούς φιλοσόφους κι εποχές για να συστήσουν μια δική τους σύνθεση. Με αυτήν την έννοια είναι εκλεκτικοί.

Όσον αφορά στη μελέτη του ανθρώπου, εξετάζουμε το θέμα υπό μια φυσιοκρατική (το σώμα, τη φύση και το περιβάλλον του ανθρώπου) και υπό μια πραγματοκρατική άποψη (τα κατασκευάσματα και δημιουργήματα του ανθρώπου, τα κοινωνικά μορφώματα, τις ηθικές αξίες και τον ανθρώπινο πολιτισμό).

Σχόλιο, ανάλυση, επεξήγηση από κ. Α. Λάζου: Ενώ οι ρίζες της ανθρωπολογίας είναι πολύ παλιές, πανάρχαιες, ωστόσο δυναμώνουν και μεθοδολογικά στηρίζονται στον νεοκαντιανισμό, δηλ. στις επιδράσεις του Kant στη μεταγενέστερη φιλοσοφία, ενώ είναι διάχυτες αυτές οι επιδράσεις σε στοχαστές που θεωρούνται θεμέλιο λίθοι στη φιλοσοφική ανθρωπολογία του 20^{ου} αι. Ως μέθοδος η φιλοσοφική ανθρωπολογία είναι μια συνθετική

μέθοδος και παράλληλα αναλυτική. Έχει και μια συνθετική προσέγγιση της φιλοσοφίας, δηλ. συνθέτει από διαφορετικά πεδία γνώσης, διαφορετικές μεθόδους και ανασυνθέτει σε ολιστικό ή διεπιστημονικό πλαίσιο, με άξονα του πώς απαντά η έννοια του ανθρώπου, αλλά περιλαμβάνει και αναλυτικά και ερμηνευτικά στοιχεία. Δεν είναι μια συνεπής ιστορική προσέγγιση της φιλοσοφίας που επικεντρώνεται σε περιόδους και φιλοσόφους, αλλά επιδιώκουν οι ανθρωπολόγοι να συστήσουν, να συγκροτήσουν δηλ. ένα συνεκτικό λογικό σύστημα από έννοιες, που να ισχύει καθολικά και πάντοτε αντλώντας επιβεβαίωση από τις διάφορες εποχές, δηλ. πώς εμφανίζεται ο άνθρωπος στον Πλάτωνα, στον Αριστοτέλη κ.λπ.-όλες αυτές οι ιστορικές γνώσεις επιτρέπεται κατά τους ανθρωπολόγους του 20^{ου} αι. να μας παράσχουν υλικό για να δώσουμε ένα καθολικό περιεχόμενο στην έννοια άνθρωπος, στο τί είναι ο άνθρωπος και οι διάφορες πλευρές του. Ο άνθρωπος είναι ένα ον που αποτελεί ολότητα, πρέπει να αντιμετωπίζεται ως ολότητα, είτε ως δύο κόσμοι, ενώ οι έννοιες που συγκροτούν τον άνθρωπο είναι οι σώμα - ψυχή, πνεύμα - διάνοια, συνείδηση - ταυτότητα, πρόσωπο - προσωπικότητα. Αυτά αποτελούν πλευρές της ανθρώπινης ουσίας, έχουν και αυτές καθολικό χαρακτήρα, σε κάθε εποχή μπορούμε να τις κατανοούμε με αναλυτικό ερμηνευτικό τρόπο. Για να πάμε σε αυτήν τη μέθοδο να αντλούμε από κάθε ιστορική φάση της φιλοσοφίας, κάθε διαφορετικό φιλόσοφο από διαφορετικές γεωγραφικές εποχές και πολιτισμικές ενότητες, περιεχόμενα, έννοιες και να τα αναπροσαρμόζουμε σε ένα δικό μας ενιαίο λογικό συνεκτικό σύστημα, γινόμαστε εκλεκτικοί. Ο όρος εκλεκτικισμός είναι ένα φαινόμενο κυρίως της νεότερης φιλοσοφίας, από το 18^ο αι. και μετά έχουμε την τάση οι φιλόσοφοι να είναι εκλεκτικοί ή εκλεκτικιστές, δηλ. να επιλέγουν κάπως αυθαίρετα οι ίδιοι με βάση τη δική τους στοχοθεσία από ό,τι παρέχει η ιστορία, με έναν δικό τους τρόπο να τα αποδίδουν σε ένα άλλο αποτέλεσμα. Αυτό θα το δούμε στη *Θέση ανθρώπου στον κόσμο* του Max Scheler, στο *Δοκίμιο για τον άνθρωπο* του Ernst Cassirer, αλλά και στα έργα του Helmut Plessner που είναι πρόσφατα, θα δούμε ότι εκεί γίνεται πάλι μια εκλεκτική ανασύνθεση των πεδίων που αφορούν στον άνθρωπο και είναι η τέχνη, η παιδεία, η γλώσσα, τα σύμβολα και όλα αυτά που συνθέτουν την ανθρώπινη παρουσία ανά τους αιώνες.

Απάντηση από κ. Α. Λάζου: Στην περίπτωση του Nietzsche δεν θα έβλεπα έναν εκλεκτικισμό, βέβαια μιλάμε για φιλοσόφους που προηγούνται του κλάδου της φιλοσοφικής ανθρωπολογίας. Μπορούμε να πούμε αν είναι εκλεκτικιστές ή όχι, αλλά δεν μπορούμε να τους πούμε φιλοσόφους ανθρωπολόγους με την έννοια που είναι οι Scheler, Plessner κ.α. που είναι ενσυνείδητοι ανθρωπολόγοι, θεωρούνται οι ίδιοι φιλόσοφοι ανθρωπολόγοι του 20^{ου} αι. Δεν θα μπορούσαμε να το πούμε αυτό ούτε για το Nietzsche, ούτε για τους αναγεννησιακούς,

Σημειώσεις Παραδόσεων

Σελίδα 24

Συντελεστές: Γ. Μπαρμπαρούσης (ΕΔΙΠ Τμήμα Φιλοσοφίας), Γ. Σαραντόπουλος (Υποψ. διδάκτωρ Τμήμα Φιλοσοφίας), Α. Τσακίτζης (Μεταπτυχιακός Φοιτητής Τμήμα Γερμανικής Γλώσσας & Φιλολογίας)

αλλά στο Nietzsche επισημαίνεται ότι υπάρχει εκλεκτικισμός σε ένα βαθμό με την έννοια ότι ο πλούτος των ιστορικών του γνώσεων ερμηνεύεται από αυτόν με έναν ιδιαίτερο δικό του υποκειμενικό τρόπο, έτσι ερμηνεύει και την αρχαία φιλοσοφία ακόμα, που είναι η κύρια έμπνευσή του μέσω του νιτσεϊκού πρίσματος - φακού. Άρα μπορούμε να πούμε ότι είναι εκλεκτικός όπως και ο Marx. Επιπλέον στον Nietzsche η αλήθεια δεν είναι καθολική, ούτε η ηθική είναι καθολική. Τίποτα δεν ισχύει ανά τους αιώνες, ωστόσο μέσα σε αυτόν τον ηθικό ή επιστημολογικό σχετικισμό του που το βλέπουμε σε διαφορετικά έργα του, θα μπορούσαμε να πούμε ότι διασώζεται η έννοια του διονυσιακού ανθρώπου ή του ανθρώπου καλλιτέχνη ως μιας έννοιας που ισχύει με έναν καθολικό τρόπο, όχι όμως με την αυστηρή έννοια του καθολικού όπως στη φιλοσοφική ανθρωπολογία, αλλά θα λέγαμε ότι είναι μια έκφραση του προοπτικισμού (Perspektivismus). Στον Perspektivismus, στην προοπτική τοποθέτηση του Nietzsche έχουμε ένα σχετικισμό. Έχουμε την αναγκαία οπτική γωνία από την οποία βλέπουμε τη φύση, τη γνώση, την πραγματικότητα. Αυτός όμως ο Perspektivismus, αυτή η οπτική γωνία είναι πάντα ανθρώπινα προσδιορισμένη. Είναι ανθρωπολογία, κατευθύνεται από την ανθρώπινη προσέγγιση, αυτή η ανθρώπινη προσέγγιση δεν είναι διανοητική, για τον Nietzsche είναι διονυσιακή. Ο αναγεννησιακός άνθρωπος όμως που βλέπουμε στις περιπτώσεις του Pico della Mirandola ή στον Marsilio Ficino, είναι ο άνθρωπος ο καθολικός, ο άνθρωπος Universalis, αυτός που έχει όλες τις δυνατότητες και να γνωρίσει όλες τις γνώσεις και να πράξει, καθώς έχουμε άνθιση, απελευθέρωση του ανθρώπινου δυναμικού στην αναγέννηση. Δεν είναι τυχαίο που ο αναγεννησιακός άνθρωπος ή παγκόσμιος άνθρωπος της αναγέννησης ερείδεται στον αρχαιοελληνικό πολιτισμό, στα κατάλοιπα που φτάνουν στους αναγεννησιακούς μέσω του Βυζαντίου και του νεοπλατωνισμού. Αποτελεί υπέρβαση μεσαιωνικού σχολαστικισμού ακολουθώντας πιο πιστά την χριστιανική διάκριση του αισθητού από το υπεραισθητό, του θνητού από το θείο. Ο αναγεννησιακός άνθρωπος είναι καθολικός, απελευθερωμένος, με πολύπλευρες δυνατότητες.

Διατίθενται διαφορετικές μέθοδοι και τρόποι που μπορούμε να χρησιμοποιήσουμε για να εξετάσουμε και να δούμε τι είναι ο άνθρωπος. Μελετώντας τα πεπραγμένα του ανθρώπου γνωρίζουμε τον άνθρωπο και όπως στην περίπτωση του Ernst Cassirer (1874 - 1945), η φιλοσοφική ανθρωπολογία ανάγεται στη φιλοσοφία του πολιτισμού - κι ευλόγως της ιστορίας. Η μελέτη και σπουδή των πεπραγμένων του ανθρώπου στην ιστορία προϋποθέτει την εμπειρική παρατήρηση, την επιστημονική εξήγηση, δεν πρόκειται για μια αφηρημένη σε εννοιολογικό και λογικό μόνο επίπεδο ανάλυση προβλημάτων. Επιβεβαιώνοντας εν μέρει την αριστοτελική παράδοση κατά την οποία η ανθρώπινη ουσία δεν εξηγείται μέσω μιας καθολικής μεταφυσικής οπτικής, αλλά μέσω της εμπειρικής, επιστημονικής συστηματικής εξέτασης των φαινομένων της η ανθρωπολογική φιλοσοφία στην ιστορία των αιώνων εμπλουτίζει τα αρχαία πρότυπα

με τα δεδομένα των γνώσεων και των τεχνικών που θησαύρισε ο πολιτισμός στην ιστορία του.

Σγόλιο, ανάλυση, επεξήγηση από κ. Α. Λάζου: Υπάρχουν διαφορετικές μέθοδοι και διαφορετικοί τρόποι που μπορούμε να χρησιμοποιήσουμε για να εξετάσουμε τί είναι ο άνθρωπος, σαν αποτέλεσμα όλης αυτής τη ιστορικής τοποθέτησης στο θέμα. Μελετώντας όμως τα πεπραγμένα δηλ. τα δημιουργήματα του ανθρώπου, βλέπουμε ότι μπορούμε να διαπιστώσουμε το τί είναι ο άνθρωπος και αυτή την προσέγγιση ακολουθεί ο Ernst Cassirer στην δική του λεγόμενη πολιτισμική ανθρωπολογία. Δηλαδή μια ανθρωπολογία η οποία προσανατολίζεται στο έργο του ανθρώπου, στην ιστορία και στον πολιτισμό του. Δεν προβαίνει ο Cassirer δηλ. σε μια εννοιακή οριοθέτηση του ανθρώπου, αλλά σε μια πραγματιστική οριοθέτηση, δηλ. στο τί έχει κάνει ο άνθρωπος; Πώς εμφανίζεται στην ιστορία του πολιτισμού; Με τί ασχολείται; Ποια είναι τα αντικείμενα της δραστηριότητάς του; Με τί καταπιάνεται; Από εκεί πρέπει να συναγάγουμε και το τί είναι ο άνθρωπος. Αναφερόμαστε εν συντομία στο έργο του Ernst Cassirer ενός σπουδαίου γερμανού φιλοσόφου που έδρασε στο πρώτο μισό του 20^{ου} αι. αφήνοντας ένα πλούσιο έργο. Η φιλοσοφική ανθρωπολογία στην περίπτωση του ανάγεται σε μια φιλοσοφία του πολιτισμού μέσω της πραγμάτευσης των ανθρώπινων δημιουργημάτων στην ιστορία (φιλοσοφία της ιστορίας). Διότι η μελέτη και σπουδή των πεπραγμένων του ανθρώπου προϋποθέτει την άσκηση των δυνατοτήτων, των δυνάμεων της ανθρώπινης φύσης. Απαρίθμηση των δυνάμεων, δυνατοτήτων -alle Sinne und Kräfte- όλων δηλαδή των δυνάμεων και αισθήσεων του ανθρώπου. Από όλα όσα είπαμε στο μάθημα συμπερασματικά αναφερθήκαμε στον άνθρωπο που νοεί, ερμηνεύει, παρατηρεί, άρα στην εμπειρική παρατήρηση και διάνοηση, όπως και στην επιστημονική εξήγηση. Είναι δυνάμεις που ο άνθρωπος εκδιπλώνει μέσα στην ιστορία του πολιτισμού, για να γνωρίσει τον κόσμο, να προαγάγει τον εαυτό του, για να επιλύσει προβλήματα του βίου, αλλά και για να αναπτυχθεί. Εδώ θα προσέξετε σε αυτήν την πραγματιστική οπτική του ανθρώπου δηλ. με βάση τις πράξεις του, από τα δημιουργήματα του να κατανοούμε την ουσία του, γνωσιολογικά, μεταφυσικά, αναγνωρίζουμε τον φιλόσοφο Αριστοτέλη. Βλέπουμε την αριστοτελική παράδοση, κατά την οποία η ανθρώπινη ουσία δεν εξηγείται μέσα από μια καθολική μεταφυσική οπτική, αλλά μέσα από μια εμπειρική, επιστημονική και συστηματική εξέταση των φαινομένων. Όπως γράφει ο Αριστοτέλης στο *Περί Ψυχής*, ότι η ψυχή είναι ουσία και επιστήμη. Είναι δηλ. μια έννοια που την εξετάζει και μας την καθιστά γνωστή η επιστήμη, η παρατήρηση και η εξ αυτής παραγόμενη γνώση. Άρα και η ανθρώπινη ουσία,

αφού την ανθρωπολογία πρέπει να την απασχολεί η κατανόηση - γνώση της ανθρώπινης ουσίας, μας τη δίνει όχι μια καθολική οπτική μεταφυσικού χαρακτήρα, αλλά η εμπειρική επιστημονική συστηματική εξέταση των φαινομένων, στα οποία παρουσιάζεται η ανθρώπινη ουσία. Αυτά τα φαινόμενα η φιλοσοφία μπορεί να τα οικειοποιηθεί, να τα αποκτήσει, να τα γνωρίσει μελετώντας την ανθρώπινη συμπεριφορά εδώ και τώρα, άρα παίρνοντας από τις επιστήμες που μελετούν την ανθρώπινη συμπεριφορά όπως είναι η γνωσιακή ψυχολογία, η νευροεπιστήμη κ.λπ., αλλά μελετώντας την ιστορία των αιώνων που εμφανίζεται ο άνθρωπος και ο πολιτισμός του. Θεωρώντας ότι ο πολιτισμός του συγκροτείται από έναν αποθησαυρισμό προηγούμενων κτήσεων, γνώσεων, διαστρωματικά κτίζεται το αποτέλεσμα του ανθρώπινου πολιτισμού και έτσι μόνο όταν μπορέσουμε ιστορικά να συλλάβουμε τις ανθρώπινες δράσεις ή την παραγωγικότητα, τη δημιουργικότητα του ανθρώπου εν ιστορία, μπορούμε να ξέρουμε τί είναι πραγματικά ο άνθρωπος. Όχι αφηρημένα τί θα θέλαμε να είναι ο άνθρωπος, αλλά όταν τον δούμε στην πράξη, εν δράσει, τότε διαπιστώνουμε την πραγματική του ουσία. Η ιστορία έρχεται και προστίθεται στην αριστοτελική εμπειρική μέθοδο, που δημιουργεί την επιστήμη του ανθρώπου. Στο έργο του Christoph Wulf, *Ανθρωπολογία* εκεί θα δείτε τις μεθόδους, τις οπτικές ενός ενεργού ανθρωπολόγου του Christoph Wulf που είναι η ιστορική ή πολιτισμική ανθρωπολογία. Η φιλοσοφία μέσω φιλοσόφων όπως ο Cassirer ή και άλλων σχολών προϋποθέτει την μελέτη του πολιτισμού και της ιστορίας. Με εγελιανή βάση θα πρέπει να θεωρήσουμε το τί σημαίνει ιστορία για τη φιλοσοφία. Στη *Φαινομενολογία του νου* και στην φιλοσοφία του πνεύματος ο Hegel τοποθετούσε το ανθρώπινο πνεύμα, ως το απόγειο μιας καθαρής πνευματικής δραστηριότητας της συνείδησης, που δεν μπορεί να συλληφθεί έξω από την ιστορική του εκδίπλωση. Στην εγελιανή σκέψη με τα ίδια επιχειρήματα η φιλοσοφία προϋποθέτει την ιστορία. Είναι η ίδια η φιλοσοφία μια ιστορία των ιδεών, σκέψης. Η φουκωική ανθρωπολογία είναι ιστορία. Στο Foucault έχουμε και άλλες επιρροές, του Hegel, του Kant και τις μαρξιστικές ρίζες της σκέψης του.

Όταν λέμε για μαρξισμό η ιστορία είναι η βάση όλης της ιστορικοϋλιστικής μεθόδου (ιστορικός υλισμός), αλλά στο Michel Foucault έχουμε και άλλες επιρροές, έχουμε Kant, Hegel και αποτελεί μια ιδιαίτερη ανθρωπολογική σχολή του 20^{ου} αι., με τις δικές της γραμμές, ο Foucault είναι ιστορικά προσανατολισμένος καταλήγοντας σε μια γενεαλογική μέθοδο γνώσης.

Στη συνέχεια, μία δυνατότητα προσέγγισης είναι μέσω των εννοιών που συνδέονται στενά με την έννοια του ανθρώπου, όπως είναι οι *ψυχή, σώμα, νους, πνεύμα, συνείδηση, πράξη*, επιδιώκοντας εκείνη την έννοια που αποδίδει το πλέον ιδιαίτον χαρακτηριστικό της ανθρώπινης φύσης. Πώς εμφανίζονται οι έννοιες αυτές στην ιστορία των ιδεών και πώς εξελίσσονται οι σημασίες τους είναι ένας τρόπος (όχι ο μοναδικός) που συμβάλλει στην καλύτερη κατανόηση της ανθρώπινης ουσίας, χωρίς να αποκλείει ή να υποβαθμίζει τη σημασία άλλων τρόπων, όπως η εμπειρική εξέταση κι επιστημονική εξήγηση των σχετικών με τον άνθρωπο, είτε από την φυσική είτε από την πραγματοκρατική πλευρά, που μπορεί να θεωρηθεί εν τέλει ως συνθετική πλαισίωση των αναλυτικών πορισμάτων της εννοιολογικής προσέγγισης.

Συγόλιο, ανάλυση, επεξήγηση από κ. Α. Λάζου: Πέραν αυτής της ιστορικής πραγματιστικής πολιτισμικής αναφοράς της ανθρωπολογίας, πρέπει να έχουμε μια δυνατότητα προσέγγισης μέσω των εννοιών που συνδέονται στενά με τον άνθρωπο: πνεύμα, νους, σώμα (καθώς και το σώμα είναι μια ανθρωπολογική έννοια), ψυχή που είναι πρωταρχική. Είχαμε πει ότι η φιλοσοφική ψυχολογία εντάσσεται, επικαλύπτεται σε πολύ μεγάλο βαθμό από τη φιλοσοφική ανθρωπολογία, χωρίς να είναι ακριβώς το ίδιο. Έννοιες που μας απασχολούν επίσης είναι οι έννοιες συνείδηση αλλά και πράξη, η δραστηριότητα, η πρακτική, η παιδεία, η τέχνη, η δημιουργικότητα, επιδιώκοντας έτσι την έννοια που αποδίδει το πλέον ιδιαίτον χαρακτηριστικό της ανθρώπινης φύσης. Από αυτές τις πολλές έννοιες που η ιστορία των ιδεών, μέσα στην ιστορία του πολιτισμού χειρίστηκε, μας παραδίδει τον τρόπο χειρισμού της ανθρώπινης ουσίας. Ποια είναι η έννοια που δίνει το κατεξοχήν ανθρώπινο στοιχείο του ανθρώπου; Πώς εμφανίζονται οι έννοιες αυτές στην ιστορία των ιδεών; Πώς εξελίσσονται οι σημασίες τους; Διότι μια ερμηνευτική προσέγγιση, ακόμα και μια γλωσσική, γλωσσολογική προσέγγιση μας δείχνει εξέλιξη, δεν είναι πάντα ίδιες οι έννοιες. Η έννοια ψυχή στο Locke είναι διαφορετική από την ψυχή στον Όμηρο. Στους προσωκρατικούς, στα ορφικά αποσπάσματα υπάρχει ψυχή, αλλά δεν είναι το ίδιο πράγμα, οι έννοιες, σημασίες έχουν εξελιχθεί και με την παρακολούθηση αυτών των εξελίξεων σε επίπεδο σημασιών, δίνουμε έναν άλλο τρόπο που συμβάλλει στην καλύτερη κατανόηση της ανθρώπινης ουσίας, χωρίς να αποκλείεται ή να υποβαθμίζεται και μια διαφορετική μέθοδος ή μια διαφορετική προσέγγιση, όπως είναι η εμπειρική εξέταση, επιστημονική εξήγηση των σχετικών με τον άνθρωπο φαινομένων (νευροεπιστήμη) είτε από τη φυσική είτε από την πραγματοκρατική πλευρά, που έτσι μπορεί να θεωρηθεί, ως συνθετική πλαισίωση των αναλυτικών πορισμάτων της εννοιολογικής προσέγγισης.

Για να καταλήξουμε στην ειδοποιό διαφορά του ανθρώπινου μέσω της εξέτασης των εννοιών, χρειάζεται να δούμε:

α) έννοιες που καθορίζουν τον άνθρωπο,

β) το δυαρχικό ή διστικό πρότυπο που διακρίνει δύο ουσίες ή πλευρές στην ανθρώπινη φύση: σώμα (φύση) και ψυχή (πνεύμα) συγκριτικά με το μονιστικό ή ενικό πρότυπο,

γ) τη δημιουργικότητα ως ουσιώδες, εξαιρετικό και μη αναγώγιμο χαρακτηριστικό του ανθρώπου.

Τί είναι αυτό που ωθεί τον άνθρωπο στην εξέλιξη, αυτό που ευθύνεται για την διαφορετικότητα των πολιτισμών ή και τις μεταβολές που υφίσταται η ανθρώπινη κατάσταση μέσα στην ιστορία του πολιτισμού;

Συγλόιο, ανάλυση, επεξήγηση από κ. Α. Λάζου: Η φιλοσοφική ανθρωπολογία μπορεί να είναι μια συνθετική μέθοδος χωρίς να παύει να είναι εννοιολογική αναλυτική. Για να καταλήξουμε στην ειδοποιό διαφορά του ανθρώπινου, αυτό που χαρακτηρίζει το ανθρώπινο στοιχείο μέσω της εξέτασης των εννοιών, χρειάζεται να δούμε:

1) έννοιες που καθορίζουν, περιγράφουν την ανθρώπινη φύση.

2) Τα διάφορα πρότυπα, φιλοσοφικά, εννοιολογικά, με τα οποία προσεγγίζεται η ανθρώπινη φύση πχ. το δυαρχικό ή διστικό πρότυπο, να δούμε τον άνθρωπο ως σύνθεση δύο ουσιών, χαρακτηριστικών, κόσμων, σώμα - ψυχή κ.λπ. Το μονιστικό ή ενιστικό πρότυπο ως ολότητα, τριαδική ολότητα στο Scheler το 1928: σώμα, ψυχή και πνεύμα.

3) Την παραγωγικότητα, δραστηριότητα, δημιουργικότητα του ανθρώπου στην ιστορία και στον πολιτισμό, που καταλήγει να είναι κατεξοχήν χαρακτηριστικό του ανθρώπου.

Εδώ σε αυτήν τη φιλοσοφική μελέτη του ανθρώπου, προκύπτουν πολλά ερωτήματα πέραν του βασικού, του τί είναι ο άνθρωπος; Ποιες έννοιες αποδίδουν το ον άνθρωπος και γιατί; Πχ. γιατί εξελίσσεται ο άνθρωπος στην ιστορία; Τι είναι αυτό που ωθεί τον άνθρωπο να εξελίσσεται και δεν τον κρατά να είναι πχ. ο homo faber ή ο άνθρωπος καλλιεργητής; Η φιλοσοφία μας εμφανίζει τώρα ένα νέο είδος ανθρώπινης ύπαρξης και ζωής τύπου Agamben. Τον άνθρωπο ως εκφραστή μιας γυμνής βιοματικής ύπαρξης, μιας γυμνής ζωής – ως homo sacer, όπου ο άνθρωπος απλά υπάρχει ζωικά, άγεται και φέρεται από την εξουσία, δεν είναι ό,τι υπάρχει για να υπάρχει, δεν είναι το Dasein, δεν υπάρχει για να υπάρχει ως αυταξία, αλλά άγεται και φέρεται χωρίς να τον προφυλάσσει τίποτα. Τί είναι αυτό που μεταλλάσσει τον άνθρωπο μέσα στην ιστορία και στον πολιτισμό; Τί είναι αυτό που ευθύνεται για να εμφανίζεται ένας πολιτισμός έτσι και ένας άλλος αλλιώς και να τοποθετεί τον άνθρωπο σε διαφορετικό πλαίσιο; Και εάν στην ιστορία ενός πολιτισμού πχ. του δυτικού πολιτισμού, η

ανθρώπινη κατάσταση στην ουσία της υφίσταται μια ριζική μεταλλαγή μέσα στην ιστορία ή παραμένει πάντα ο ίδιος και γιατί;

Είναι η δημιουργικότητα μια ενδογενής φυσική τάση του ανθρώπου, που δεν υπάρχει ας πούμε στον σκύλο, ή πρόκειται για μια ανάγκη για αλλαγή που ωθεί τον άνθρωπο να εξελιχθεί, προκειμένου να επιβιώσει και να θεραπεύσει, και παράγεται από τη σχέση του ανθρώπου με ό,τι δεν είναι ανθρώπινο;

Σχόλιο, ανάλυση, επεξήγηση από κ. Α. Λάζου: Είναι η δημιουργικότητα μια ενδογενής φυσική τάση του ανθρώπου, που δεν υπάρχει ας πούμε στο άλλο ζωικό βασίλειο, στον σκύλο στα οικόσιτα ζώα, στην άγρια φύση, στα άγρια ζώα που και αυτά προσπαθούν όπως ο άνθρωπος να καλύψουν τις ανάγκες τους. Τί είναι ανθρώπινο και τί δεν είναι ανθρώπινο; Μπορεί η φιλοσοφία να το απαντήσει αυτό; Η φιλοσοφία δεν μπορεί α priori εξ αρχής λογικά να επιδιώξει να κάνει αυτή τη διάκριση. Γιατί πάντα η φιλοσοφία είναι αυστηρά ανθρώπινα προσδιορισμένη. Δεν ξέρει η φιλοσοφία τί υπάρχει πέραν του ανθρώπινου. Αν υποθέσουμε ότι η φιλοσοφία μπορεί να αναίρεσει τον εαυτό της, μπορεί να φύγει έξω από τον εαυτό της, να πει: εγώ που φιλοσοφώ, εγώ που ασκώ φιλοσοφική κριτική, ιστορία φιλοσοφίας, ερμηνευτική κ.λπ. συνειδητά παύω να το κάνω αυτό, ότι δεν πιστεύω στα εργαλεία μου, δεν πιστεύω στο ανθρώπινο διανοεῖσθαι, ενδεχομένως με αυτήν την έννοια, σε αυτό το οριακό σημείο να αγγίζει αυτό που βρίσκεται πέραν (beyond) του ανθρώπινου. Αν όμως με τα ίδια της τα μέσα και τα εργαλεία η φιλοσοφία πει: εγώ μπορώ να κάνω αυτή την οριοθέτηση, να ξεκινήσω να σας πω τί είναι το ανθρώπινο και τί δεν είναι; Θα πρέπει να συμπληρώσει: υπό τη δική μου πάντα φιλοσοφική οπτική. Άρα θα είναι πάντα υπό την ανθρώπινη οπτική. Ακόμα και αυτό που θα πω ότι είναι μη ανθρώπινο, δηλ. του τί κάνει ο σκύλος μου όταν με κοιτάζει με εκφραστικό βλέμμα, αυτές οι περιγραφές που θα δώσω και που θα λέω δεν είναι ανθρώπινο αυτό που σκέφτεται εκείνη την ώρα ο σκύλος μου, αυτή η συμπεριφορά του δεν είναι ανθρώπινη είναι σκυλίσις, αλλά αυτές οι περιγραφές που θα κάνω για το μη ανθρώπινο, είναι ανθρώπινες. Αν όμως η φιλοσοφία μπορέσει να αυτοαναιρεθεί, να αμφισβητήσει τα ίδια της τα εργαλεία, τις ίδιες της, τις δυνάμεις, τότε θα αγγίζει αυτό που βρίσκεται πέραν αυτής, αλλά τότε χρειάζεται κάτι που να την υπερβαίνει, να την ανατρέπει και ίσως να πάμε στην κατηγορία που λέγεται σοφία ή μέθεξη ή διαλογισμός ή στους νεοπλατωνικούς έκστασι πιθανόν. Κάτι που βρίσκεται στο μεταίχμιο και πέραν του ὀρθῶς διανοεῖσθαι, εξετάζει τα φαινόμενα, της παρατήρησης, της επαγωγής. Άρα, στο θέμα του λόγου περί ανθρώπου η φιλοσοφία είναι αναγκασμένη να βρίσκεται ἐντός καί ἐπί τὰ αὐτά, να μιλάει για τον ίδιο της

τον εαυτό. Η φιλοσοφική ανθρωπολογία είναι λόγος περί φιλοσοφίας, είναι φιλοσοφική ανθρωπολογική σκέψη. Η ανθρωπολογία από φιλοσοφική άποψη υπάγεται με αποκλειστικό τρόπο στη φιλοσοφία και δεν μπορεί να είναι κάτι πέραν της φιλοσοφίας, της αυτοαναφορικότητας της φιλοσοφίας.

[Καθαρά Δευτέρα 15.03.2021 \(Μάθημα: 3^ο\)](#)

Άννα Λάζου, Άνθρωπος ο Δημιουργός, Αθήνα, 2016

ΕΙΣΑΓΩΓΗ ΣΤΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΑΝΘΡΩΠΟΛΟΓΙΑ ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΥΠΟΒΑΘΡΟ

Από ppt του μαθήματος

Ένας σημαντικός σταθμός στην ιστορία των ιδεών είναι η θεωρία του John Locke (1632 – 1704) στο *Δοκίμιο για την ανθρώπινη νόηση* (1690). Αν θέσουμε τον Locke ως όριο στη συνέχεια του προβληματισμού για τον άνθρωπο, μπορούμε να διαπιστώσουμε ότι πριν από αυτό το όριο, η έννοια του ανθρώπου καθορίζεται από τη σχέση του με τον κόσμο και τη φύση και μετά τον Locke, ο άνθρωπος καθορίζεται από τη σχέση του με τον ψυχισμό του (ψυχή – νους) ή την νόηση και στρέφεται στην ενδοσκόπηση.

Πριν από την εμπειρική γνωσιολογία που εισήγαγε ο Locke κυριαρχούσε ο ορθολογισμός των René Descartes (1596 – 1650) και Baruch Spinoza (1632 – 1677) ως η βασική αρχή που συνδέει τη γνώση του ανθρώπου με τη γνώση της φύσης, ενώ ο άνθρωπος παραδίδεται από την αρχαία κλασική φιλοσοφία ως ένα όν (μικρόκοσμος) που σχετίζεται άμεσα με τη φύση και τον κόσμο (μακρόκοσμος). Ο νους αποτελεί την ειδοποιό διαφορά του ανθρώπινου, το κατ' εξοχήν χαρακτηριστικό της ταυτότητάς του. Ως το όν που έχει νόηση, παραμένει ως σήμερα το πρότυπο της ανθρώπινης ουσίας. Τα όρια του ανθρώπου, οι δυνάμεις και δυνατότητές του πριν από το όριο του Locke τίθενται από την φύση και το θείο, μετά τον Locke, ο ίδιος ο άνθρωπος θα θέτει τα όρια και τις προϋποθέσεις κάθε γνώσης, με βάση αυτά που βρίσκονται στον νου του και στο οικείο περιβάλλον της άμεσης εμπειρίας του.

Η εμπειρική γνωσιολογία του Locke γίνεται περισσότερο κατανοητή, όταν συνδεθεί με την πολιτική θεωρία του, σύμφωνα με την οποία ο άνθρωπος – πολίτης μπορεί να ορθωθεί ενάντια στο δυνάστη του, και με την ανεξιθρησκία που πρέσβευε και υποστήριζε θερμά. Η φύση η ίδια αντιμετωπίζεται από τον Locke ως ανθρώπινο δημιούργημα με την έννοια ότι συγκροτείται από την εμπειρική γνώση των πραγματικών αντικειμένων μέσω των αισθήσεων του ανθρώπου. Η ανθρώπινη φύση είναι ενιαία για όλους τους ανθρώπους, όλοι έχουν τις ίδιες δυνάμεις και δυνατότητες και κατά βάση είναι καλοί, σε αντίθεση με την κατά βάση κακή ανθρώπινη φύση σύμφωνα με τον Thomas Hobbes (1588 – 1679). Ο Locke προσφέρει

Σημειώσεις Παραδόσεων

Σελίδα 31

Συντελεστές: Γ. Μπαρμπαρούσης (ΕΔΙΠ Τμήμα Φιλοσοφίας), Γ. Σαραντόπουλος (Υποψ.

διδάκτωρ Τμήμα Φιλοσοφίας), Α. Τσακίτζης (Μεταπτυχιακός Φοιτητής Τμήμα Γερμανικής Γλώσσας & Φιλολογίας)

μια ενδιαφέρουσα ανθρωπολογία που εκφράζει την μεταβατική εποχή από τη φεουδαρχία στην αστική οικονομία (στην κοινωνικοπολιτική σφαίρα) και από τη μεταφυσική και κλειστή γνώση στην γνώση για όλους με βάση τον κοινό νου (φιλοσοφική σφαίρα).

Τον Locke τον απασχολεί η ανθρώπινη νόηση ή κατανόηση (*Human Understanding*), που την προσδιορίζει κυρίως ως νοητική λειτουργία. Την γνώση την παρουσιάζει ως τη συμφωνία των ιδεών - των πληροφοριών δηλαδή που επεξεργάζεται η νόηση - με την πραγματικότητα. Επιδίδεται στη διεξοδική ανάλυση της διαδικασίας της γνώσης με βασική προϋπόθεση ότι η γνώση δεν κατακτάται άμεσα, επιτυγχάνεται μέσω εκπαίδευσης και σε διαφορετικές ηλικίες της ανθρώπινης ζωής, ώστε να μπορούμε να πούμε ότι για την έννοια της επιβεβαιωμένης γνώσης, σύμφωνα με τη λοκιανή θεωρία, προϋποτίθενται δύο πράγματα, ο εκπαιδευμένος νους και η σχέση με το εξωτερικό περιβάλλον (εμπειρία). Η θεωρία που πρότεινε ο Locke επικρίθηκε από φιλοσοφικούς αντιπάλους του τόσο σε σχέση με το πώς ανέπτυξε την οικοδόμηση της γνώσης, όσο και σε σχέση με το πώς τεκμηρίωσε την αντικειμενική ύπαρξη των εξωτερικών αντικειμένων, ως βάση της γνωστικής διαδικασίας.

Ο Locke στηρίζει την ύπαρξη των εξωτερικών αντικειμένων μέσω της έννοιας του *υλικού υποστρώματος* (*substratum*), η οποία επιτρέπει στην αίσθηση να συλλάβει μέσω των εντυπώσεων τα αισθητικά δεδομένα και να συγκροτήσει τις ιδέες. Λόγω αυτής της βασικής του θέσης κατηγορήθηκε για στροφή προς τον υλισμό, στην προσπάθειά του να βρει έναν εύλογο τρόπο να περιγράψει την πραγματική ύπαρξη των εξωτερικών αντικειμένων για να στηρίζει την εμπειρική βάση της γνώσης. Στη θεωρία του αυτή που ονομάστηκε και αναπαραστατική θεωρία της γνώσης, θεωρείται ότι είχε ως πρότυπο και την επιστήμη της χημείας, η οποία ανέλυε τα φυσικά φαινόμενα σε απλούστερα στοιχεία, και επρόκειτο για μια επιστήμη που αναπτυσσόταν το 17^ο αιώνα.

Στο πλαίσιο του εμπειρισμού του ο Locke διαμορφώνει την έννοια του νου (*mind*) ως δοχείου πληροφοριών και με την επαναληπτικότητα των εμπειριών ο νους αποδέχεται κι επεξεργάζεται τις εντυπώσεις και συγκροτεί τις ιδέες. Εγκαθιδρύει έτσι ένα νέο πρότυπο νου, μεταφέροντας το ενδιαφέρον από την πρότερη μεταφυσική σύλληψη της ψυχής στη γνωσιοθεωρητική πλέον σύλληψη και κατά συνέπεια στην συνειδητοποίηση της αναγκαιότητας να γνωρίσουμε τον νου από καθαρά φιλοσοφική σκοπιά, μέσω πλέον της κατανόησης (*understanding*), έννοιας, η οποία όμως καθορίζει την ίδια την ανθρώπινη νόηση. Στο λοκιανό πρότυπο του νου διακρίνονται διαφορετικά επίπεδα νοητικής λειτουργίας, οι κατ' αίσθηση εντυπώσεις (*impressions*) και οι ιδέες (*reflections/ideas*) και τέλος οι ουσίες (*essences*), εννοιολογικές κατηγορίες δηλαδή που ανταποκρίνονται στα σύνθετα αντικείμενα

Σημειώσεις Παραδόσεων

Σελίδα 32

Συντελεστές: Γ. Μπαρμπαρούσης (ΕΔΙΠ Τμήμα Φιλοσοφίας), Γ. Σαραντόπουλος (Υποψ.

διδάκτωρ Τμήμα Φιλοσοφίας), Α. Τσακίτζης (Μεταπτυχιακός Φοιτητής Τμήμα Γερμανικής Γλώσσας & Φιλολογίας)

του εξωτερικού κόσμου. Η γνώση τέλος στην κορυφή αυτού του οικοδομήματος παραπέμπει στην επιλογή και αναγνώριση των πραγματικών αντικειμένων συγκρίνοντάς τα με το γνωσιοθεωρητικό υπόβαθρο του νου.

Ο νους σύμφωνα με την αναπαραστατική θεωρία του Locke, περιέχει δυναμικά στοιχεία, δεν αποτελεί ένα παθητικό όργανο αντανάκλασης των δεδομένων της αισθητηριακής εμπειρίας. Είναι ένας πολυσύνθετος μηχανισμός που βρίσκεται σε υλική σχέση με τα εξωτερικά αντικείμενα και συμπράττει σε μια λειτουργική ιεράρχηση των επιπέδων από το απλούστερο στο συνθετότερο.

Ο νους είναι ατομικός δεν αντιμετωπίζεται ως ολότητα ή σε σχέση με ολότητες, προϋποθέτει την διαδικασία επεξεργασίας των δεδομένων σε ένα πλαίσιο ατομικής εξέτασης και σε επίπεδο ψυχολογικής ατομικότητας, μια τάση που μπορεί να παραλληλιστεί με τον πολιτικό ατομικισμό και την ανάπτυξη του φιλελευθερισμού, όπου ο άνθρωπος αποκτά εικόνα του «εγώ» του ως ψυχολογικού υποκειμένου, κατακτά την αυτονομία του, ενώ καλλιεργείται το αίσθημα της ευθύνης των ατομικών του επιλογών και πράξεων.

Στο θέμα της προσωπικής ταυτότητας, μετά τον Locke, προσδίδεται σε αυτό ψυχολογική κατεύθυνση και σε αυτό ευθύνονται οι συλλογισμοί που απαντούν στο *Δοκίμιο για την ανθρώπινη νόηση* σχετικά, όπου εξετάζεται τόσο ως λογικό (Βιβλίο I) όσο και ως ψυχολογικό πρόβλημα (Βιβλίο II). Το πρόβλημα της ταυτότητας συζητείται και στην αρχαία φιλοσοφία, χαρακτηριστική είναι η αναφορά από τον Πλούταρχο (*Ο Βίος του Θησέα*) στο παράδοξο της ταυτότητας ενός αντικειμένου όταν αλλάζουν τα συστατικά του στοιχεία, ή στην παραβολή του ποταμού, σύμφωνα με το σχετικό απόσπασμα του Ηράκλειτου, όπου καθώς όλα διαρκώς μεταβάλλονται και οι άνθρωποι ως μέρος του κόσμου αλλάζουν συνέχεια. Στα θέματα αυτά αναφέρονται ο Πλάτωνας και ο Hobbes. Ο Locke όμως πρωτοτυπεί και στα παραδείγματα που χρησιμοποιεί και στην επιχειρηματολογία του.

Στο δεύτερο βιβλίο του *Δοκιμίου για την ανθρώπινη νόηση* συζητείται το θέμα της συνείδησης (consciousness) και της επίγνωσης (awareness) σε συνάρτηση με το πρόβλημα της προσωπικής ταυτότητας (personal identity). Η επίγνωση ως συνειδητοποίηση του ποιος/ποια είμαι ανά πάσα στιγμή αποτελεί συνάρτηση της εγρήγορσης (awakeness). Προφανώς λοιπόν η εγρήγορση είναι προϋπόθεση της ύπαρξης προσωπικής ταυτότητας. Η κατάσταση του ύπνου επομένως είναι απαγορευτική για την επίγνωση, τη συνειδητότητα και τέλος την προσωπική ταυτότητα του εαυτού. Σύμφωνα με το *Δοκίμιο για την ανθρώπινη νόηση*:

Στην εν εγρηγόρσει ψυχή (νοητική κατάσταση) διακρίνεται η ύπαρξη δύο καταστάσεων: η κατάσταση της επίγνωσης και η παρουσία συναισθηματικών αντιδράσεων. Η ταυτότητα της ανθρώπινης ύπαρξης προσεγγίζεται ως α), οντολογική ταυτότητα – βάσει του σώματος/ύλης και β), ψυχολογική, βάσει της συνειδητότητας της ενιαίας και αμετάβλητης ύπαρξής της. Αυτή η τελευταία μορφή ταυτοποίησης του εαυτού ως ψυχολογικής συνειδητότητας συναρτάται με την επεξεργασία από το νου εσωτερικών κι εξωτερικών εμπειριών.

Η εν κατακλείδι αντίληψη για την ταυτότητα του εαυτού από τον Locke ανάγεται στην έννοια της συνείδησης και στη συνέχεια απαιτεί την έννοια του εαυτού ως προσώπου και όχι ως υλικής ουσίας ή αντικειμενικής οντότητας. Όταν ένας άνθρωπος αναφέρεται στην ταυτότητά του, δεν αναφέρεται σε μια σωματική ταυτότητα, αλλά σε μια ψυχολογική ή εμπειριστική ταυτότητα, που ανάγεται στην συνείδηση. Η δε συνείδηση αποτελεί μια εκδήλωση της ανθρώπινης νόησης, που λέγεται μνήμη, υπό την προϋπόθεση της οποίας μπορώ να είμαι βέβαιη ότι είμαι ο εαυτός μου, εφ' όσον δηλαδή θυμάμαι με βεβαιότητα ποια ήμουν χθες.

Η θεωρία του Locke για την προσωπική ταυτότητα αναφέρεται σε παραδείγματα πεπονηθέντων που σχετίζονται με την μετενσάρκωση, αλλά και σε προβλήματα σχετικά με την ηθική ευθύνη αλλά και τις εκδηλώσεις του ανθρώπινου ψυχισμού εν γένει, αναζητώντας την λογική ακεραιότητα μιας αμετάβλητης ουσίας στις εναλλαγές και μεταβολές του βίου: πιο συγκεκριμένα, αν ισχύει η μετενσάρκωση της ψυχής σύμφωνα με τις θρησκευτικές πεπονηθείσεις, τίθεται το ερώτημα της ταυτότητας της ψυχής στις διαφορετικές μετενσάρκώσεις της. Ενώ από την άλλη πλευρά ο μόνος τρόπος να συλλάβουμε εμπειρικά την ενότητα της ανθρώπινης ύπαρξης είναι η παρατήρηση και κατόπιν η ανάμνηση των διάφορων δράσεων και καταστάσεών της στη διάρκεια μιας επίγειας ζωής. Η επισκόπηση των ανθρώπινων πράξεων επιτρέπει τον ηθικό προσδιορισμό του υποκειμένου που πράττει ως προς το να δούμε τις πράξεις του ως αποτέλεσμα άσκησης ηθικών επιλογών κι επομένως την αναγκαιότητα συγκρότησης ενός αυτόνομου ηθικού όντος.

Σύμφωνα με την κριτική που ασκήθηκε στη θεωρία του Locke, αυτή εκφράζει μια κυκλικότητα, που την κάνει ασταθή, αφού η μνήμη προϋποθέτει τη συνείδηση, η οποία με τη σειρά της ορίζεται μέσω της μνήμης.

Από τη σκοπιά της ιστορίας των ιδεών η έννοια της προσωπικής ταυτότητας προϋπάρχει με την έννοια της αθανασίας της ψυχής στον Πλάτωνα ή στο πρόβλημα της ταυτοποίησης του ενός στην προσωκρατική και σωκρατική σκέψη, αλλά και στο θέμα του ηθικού πλαισίου που θέτει νέους όρους στην έννοια του ανθρώπινου εαυτού στην κλασική φιλοσοφία. Η στωική φιλοσοφία εισάγει περαιτέρω την έννοια του αναστοχαστικού εαυτού, του εγώ, που

Σημειώσεις Παραδόσεων

Σελίδα 34

Συντελεστές: Γ. Μπαρμπαρούσης (ΕΔΙΠ Τμήμα Φιλοσοφίας), Γ. Σαραντόπουλος (Υποψ.

διδάκτωρ Τμήμα Φιλοσοφίας), Α. Τσακίτζης (Μεταπτυχιακός Φοιτητής Τμήμα Γερμανικής Γλώσσας & Φιλολογίας)

στρέφεται εντός του και συνομιλεί με τον ίδιο του τον εαυτό ως εκδήλωση της σοφής προσωπικότητας.

Από τον Locke και μετά το πρόβλημα της προσωπικής ταυτότητας αποκτά σταθερή αναφορικότητα και σε συνδυασμό με την εμπειριστική γνωσιολογία που υπαγορεύει τη δυνατότητα να ανακαλυφθεί ο νους μέσω παρατήρησης αισθητηριακών δεδομένων, γίνεται κεντρικό θέμα στο πλαίσιο μιας δυναμικής εξέλιξης της νεότερης φιλοσοφίας. Ο εαυτός γίνεται μια δυναμική εξελικτική έννοια στην εγγεληνή φιλοσοφία έναν αιώνα αργότερα όπου το εγώ προσδιορίζεται ως ένα ον δυναμικό που εξελίσσεται μέσα στην ιστορική ολότητα, με βάση την ιδεαλιστική διαλεκτική.

Η τοποθέτηση του Locke για την προσωπική ταυτότητα, συνιστά μια εξελιγμένη προσέγγιση του ανθρώπου συγκριτικά με παραδοσιακές θεωρίες όπως η αρχαία περί ψυχής αντίληψη ως πλοηγού ή όπως ο καρτεσιανός δυισμός.

Η κύρια πρωτοτυπία του Locke στο θέμα της προσωπικής ατότητας είναι η σύνδεση με την συνείδηση καθώς και η εισαγωγή της έννοιας του προσώπου που αναβαθμίζει την κλασική περί ψυχής θεωρία κι επιτρέπει μια γνωσιοθεωρητική προσέγγιση της ψυχής και μια ψυχολογική προσέγγιση παράλληλη με τη φιλοσοφική που συνδέεται με την θεμελίωση μιας νέας επιστήμης.

Στα ακόλουθα θα προηγηθεί μια εισαγωγή στο θέμα της συνείδησης πριν παρουσιάσουμε την ίδια τη θεωρία περί προσωπικής ταυτότητας του John Locke.

Η έννοια της συνείδησης δηλώνει ένα είδος ανακλαστικής νοητικής δράσης (ως αυτοαναφορικότητα), με αυτήν συνδέεται η έννοια του εαυτού (εγώ, υποκειμένου) που στο επόμενο χρονικό διάστημα αποτελεί κεντρική έννοια τόσο του κριτικού ιδεαλισμού του Kant (1724 – 1804), όσο και του απόλυτου ιστορικού ιδεαλισμού του Hegel (1770 – 1831).

Ό,τι αποκαλείται *εαυτός (self)* παραμένει ο ίδιος σε όλη τη διάρκεια της ζωής του ανθρώπου, έχει αξιολογική χροιά, με την έννοια του καθορισμού της ηθικής ταυτότητας και παραπέμπει στην ολοκλήρωση και ωρίμανση της προσωπικότητας του ανθρώπου. Ως προς την ηθική διάσταση της έννοιας του εαυτού, τονίζονται οι σχέσεις του ανθρώπου με το περιβάλλον (οι διαπροσωπικές, διυποκειμενικές σχέσεις του καθορίζουν την *εαυτότητα – selfhood*).

Το φιλοσοφικό ζήτημα που προκύπτει εδώ είναι κατά πόσο θα οριοθετηθεί μια σταθερή σημασία της έννοιας του εαυτού, ενώ το διακύβευμα είναι η ίδια η ελευθερία του υποκειμένου και τα απόλυτα χαρακτηριστικά του προσδιορισμού της έννοιας. Πρόκειται για προβλήματα που αφορούν στο προσδιορισμό του υποκειμένου: όπως για παράδειγμα σε σχέση με τις κοινωνικές του προϋποθέσεις. Σε παλαιότερες ιστορικά κοινωνικές μορφές, οι

Σημειώσεις Παραδόσεων

Σελίδα 35

Συντελεστές: Γ. Μπαρμπαρούσης (ΕΔΙΠ Τμήμα Φιλοσοφίας), Γ. Σαραντόπουλος (Υποψ.

διδάκτωρ Τμήμα Φιλοσοφίας), Α. Τσακίτζης (Μεταπτυχιακός Φοιτητής Τμήμα Γερμανικής Γλώσσας & Φιλολογίας)

κοινωνικοί κανόνες υπερβαίνουν τον ατομικό εαυτό και τα όρια της ελευθερίας του: για παράδειγμα στο χρηματιστήριο της Νέας Υόρκης είναι αναγκαία η ατομική μοναδικότητα, γιατί η ατομική επιλογή έχει σημαντική αξία, ενώ στο πλαίσιο μιας αγροτικής κοινωνίας, η γυναίκα ορίζει τον εαυτό της με βάση τους νόμους που διέπουν τον τρόπο ζωής του συνόλου και τα ατομικά της δικαιώματα δεν παίζουν κανένα ουσιαστικό ρόλο για την συνείδηση του εαυτού της. Φαίνεται λοιπόν ότι η αστική κοινωνία εξύψωσε την έννοια της ατομικής ελευθερίας κι επιλογής σε πρωτεύον στοιχείο της ανθρωπότητας (humanity).

Σε κάθε περίπτωση η εαυτότητα ως αναλυτική έννοια είναι λογικά αναγκαία προϋπόθεση για τον προσδιορισμό της ανθρωπότητας. Και στη συνέχεια η αυτοαναφορικότητα αποτελεί απαραίτητο λογικό στοιχείο της εαυτότητας.

Ωστόσο, πέρα από τα λογικά χαρακτηριστικά της, τα όρια του εαυτού τίθενται από την ατομική ανεξαρτησία του ανθρώπου σε σχέση με συστήματα καθορισμού της – ή ακόμη και περιορισμού – όπως είναι το κράτος, οι κοινωνικές τάξεις, αλλά και θεμελιώδη οντολογικά συστήματα – η σωματική υγεία, οι θρησκευτικοί κανόνες ασκητικής κ.ο.κ. Πολλοί πολιτισμοί έχουν θεσπίσει τελετές για τον προσδιορισμό του εαυτού (τελετές μετάβασης), ενώ ακόμη και στον σύγχρονο πολιτισμό που επικρατεί η ορθολογικότητα, κοινωνικές δομές και θεσμοί, όπως εκπαιδευτικοί οργανισμοί ή εταιρείες, ακολουθούν ιεραρχικά συστήματα που έχουν συνέπεια να καθορίζεται με χαρακτηριστικό τρόπο το υποκείμενο και η έννοια του εαυτού.

Από τις παραπάνω διευκρινίσεις προκύπτουν δύο τρόποι προσδιορισμού του εαυτού, i) ο λογικός και ii) ο εμπειρικός του προσδιορισμός. Στην γνωσιολογία του Locke προσεγγίζεται κυρίως εμπειρικά, δηλαδή μέσω της παρατήρησης και της απόκτησης και επεξεργασίας αισθητηριακών δεδομένων μπορεί να ανακαλυφθεί η ουσία του νου (mind, understanding). Για την ανθρώπινη νόηση ο Locke χρησιμοποιεί τις παρεμφερείς έννοιες *ψυχή (soul)*, *νοῦς (mind)*, *εαυτός (self)*, *άνθρωπος (man)* και *πρόσωπο (person)*.

Από προφορική παρουσίαση

Σγόλιο, ανάλυση, επεξήγηση από κ. Γ. Μπαρμπάρουση: Ο Locke χαρακτηρίζεται από τους σημαντικούς εκπροσώπους του βρετανικού διαφωτισμού. Γενικότερα η εποχή που έζησε χαρακτηρίζεται ως μεταβατική γιατί την εποχή εκείνη συντελείται το πέρασμα από τις παραδοσιακές κοινωνικές δομές στην καπιταλιστική οργάνωση της κοινωνίας. Από τις φεουδαρχικές σχέσεις παραγωγής περνάμε στις αστικές, από τον παραδοσιακό σχολαστικό τρόπο σκέψης στις νεότερες μορφές του φιλοσοφικού στοχασμού, όπου έχουμε την ανάπτυξη της ορθολογικής σκέψης, στην οποία συνέβαλλε και η ανάπτυξη των επιστημών και της

Σημειώσεις Παραδόσεων

Σελίδα 36

Συντελεστές: Γ. Μπαρμπάρουσης (ΕΔΙΠ Τμήμα Φιλοσοφίας), Γ. Σαραντόπουλος (Υποψ.

διδάκτωρ Τμήμα Φιλοσοφίας), Α. Τσακίτζης (Μεταπτυχιακός Φοιτητής Τμήμα Γερμανικής Γλώσσας & Φιλολογίας)

τεχνολογίας. Αυτή η μετάβαση από τη φεουδαρχική κοινωνία στην καπιταλιστική οργάνωση της κοινωνίας δεν ήταν τόσο ομαλή, εκφράστηκε βίαια και κυρίως στην Αγγλία με τον αγγλικό εμφύλιο και την αγγλική επανάσταση του 1588, με την οποία ουσιαστικά έχουμε τη θεμελίωση του κοινοβουλευτισμού στην Αγγλία. Ο εμφύλιος αυτός πόλεμος ήταν μεταξύ 2 παρατάξεων, των κοινοβουλευτικών και των βασιλοφρόνων, με μηχανορραφίες, με πολλές συγκρούσεις που εξελίχθηκαν σε 3 φάσεις. Τελικά ο εμφύλιος έληξε στις 3.9.1651 με την επικράτηση του κοινοβουλίου έναντι της μοναρχίας. Επίσης, έχουμε και την ισχυροποίηση της Αγγλικανικής Εκκλησίας στην Αγγλία έναντι του ρωμαιοκαθολικισμού. Στην περίοδο αυτή αναδείχτηκε στην Αγγλία η μεσαιά αστική τάξη, σηματοδοτώντας ουσιαστικά το τέλος της μεσαιωνικής χώρας, αλλά και την εφαρμογή νέων πολιτικών πλαισίων με το κοινοβούλιο και την 1^η δημοκρατία. Μέσα σε αυτά τα πλαίσια συντελείται ουσιαστικά η ανάπτυξη του καπιταλισμού. Η φιλοσοφία του Locke τα αντικατοπτρίζει όλα αυτά. Αντικατοπτρίζει τις αλλαγές που έλαβαν χώρα σε οικονομικό και κοινωνικό επίπεδο στην Αγγλία. Επίσης την εποχή εκείνη ζούσε και ένας άλλος σημαντικός φιλόσοφος που και αυτός είχε σημαντική συμβολή στο έργο του διαφωτισμού, ο Thomas Hobbes. Αυτός ήταν από τη φιλοβασιλική παράταξη, ενώ ο Locke ανήκε στους οπαδούς του κοινοβουλευτισμού. Ο Hobbes πρόβαλλε το πρότυπο της κυρίαρχης τάξης-εξουσίας και μαζί με το έργο του Locke μπορούμε να πούμε ότι προετοίμασε το ρεύμα του διαφωτισμού. Ο διαφωτισμός γενικότερα ήταν ένα πνευματικό κίνημα, ένα φιλοσοφικό ρεύμα που είχε και άλλες διαστάσεις. Ήταν πολιτιστικό και πνευματικό κίνημα. Αναπτύχθηκε στη Γαλλία στα μέσα του 17^{ου} αι. Στην ακμή του έφτασε πριν την Γαλλική επανάσταση και το τέλος του ήρθε με τη Γαλλική επανάσταση. Εκτός από τη Γαλλία διαδόθηκε παντού, σε όλη την Ευρώπη ακόμα και στις ανατολικές χώρες της Ευρώπης, στις παραδουνάβιες ηγεμονίες, στην Ελλάδα, στην Οθωμανική αυτοκρατορία και στις πρωτοεμφανιζόμενες Η.Π.Α. Άσκησε σημαντική επίδραση στα συντάγματα των Ηνωμένων Πολιτειών, ειδικά στο πνεύμα και στον πολιτισμό των Ηνωμένων Πολιτειών. Γενικότερα, εκτός από φιλοσοφικό ρεύμα, εμφανίζει και μια δυναμική γενικότερης επανάστασης στο πνεύμα και γενικότερα στον ανθρώπινο πολιτισμό και ως ιστορικό γεγονός μπορούμε να το δούμε ως την αφετηρία μερικών σημαντικών αλλαγών. Σημαντικοί διαφωτιστές ήταν οι Άγγλοι Berkeley, Locke, Hobbes, οι Σκωτσέζοι Adam Smith, Hume, οι Γάλλοι Rousseau, Voltaire, Diderot και άλλοι εγκυκλοπαιδιστές. Στη Γερμανία έχουμε την εξέχουσα μορφή του Kant, που επηρέασε πολλούς σημαντικότερους μεταγενέστερους φιλοσόφους όπως ο Hegel και ο Marx. Στον διαφωτισμό, πρέπει να τονιστεί, πως έχουμε την εμφάνιση στοιχείων από την Ελληνική αρχαιότητα, που βρίσκουμε κυρίως στα έργα του

Σημειώσεις Παραδόσεων

Σελίδα 37

Συντελεστές: Γ. Μπαρμπαρούσης (ΕΔΙΠ Τμήμα Φιλοσοφίας), Γ. Σαραντόπουλος (Υποψ. διδάκτωρ Τμήμα Φιλοσοφίας), Α. Τσακίτζης (Μεταπτυχιακός Φοιτητής Τμήμα Γερμανικής Γλώσσας & Φιλολογίας)

Ξενοφάνη, του Δημοκρίτου και άλλων φιλοσόφων. Η αρχαία αυτή εποχή εκείνη ονομάστηκε Ελληνικός διαφωτισμός. Σε αντιδιαστολή με τον Νεοελληνικό διαφωτισμό, το κίνημα που εμφανίστηκε κυρίως ανάμεσα στους Έλληνες της Διασποράς, αλλά και στον τουρκοκρατούμενο Ελληνικό χώρο στη συνέχεια. Βέβαια ο Νεοελληνικός διαφωτισμός άρχισε αργότερα από τον Ευρωπαϊκό και τελείωσε και αργότερα, ο 1^{ος} τελείωσε με τη Γαλλική Επανάσταση, ο Νεοελληνικός διαφωτισμός τελείωσε με την Ελληνική Επανάσταση. Όταν άλλαξαν οι προσανατολισμοί και οι προτεραιότητες των 2 κρατών, των 2 λαών.

Βάζουμε αυτά τα ιστορικά γεγονότα ως όριο και τέλος του πνευματικού κινήματος, όμως πρέπει να τονιστεί πως για τα πνευματικά κινήματα δεν μπορούμε να θέτουμε σταθερές γραμμές ως αφετηρίες ή περιόδους λήξης, γιατί υπάρχει μια διαδοχή στα φαινόμενα, μια αλληλουχία, μια αλληλεπίδραση, διαθλώνται και συνεχίζονται. Απλώς, άλλαξαν οι προσανατολισμοί των κρατών και αυτό το πνευματικό κίνημα πήρε άλλες διαστάσεις και διοχετεύτηκε, κυρίως στον ελλαδικό χώρο, σε άλλα ζητήματα. Οι βασικές αρχές του διαφωτισμού στη φιλοσοφία είναι κυρίως ότι προβάλλεται ένας διαφορετικός τρόπος αντίληψης της ιστορίας και της γνώσης. Και η ιστορία και η γνώση θεωρούνται ότι είναι παράγωγα της ανθρώπινης βούλησης, της ανθρώπινης πράξης και δεν υπάρχει κάποια μεταφυσική παρεμβολή. Επίσης, η γνώση θεωρείται ως αποτέλεσμα της αισθητηριακής αντίληψης και της ιστορίας. Παράλληλα, αναπτύχθηκαν σημαντικά οι επιστήμες και οι τέχνες και διαχωρίστηκαν από τη θρησκευτική κοσμοαντίληψη. Το επίτευγμα του διαφωτισμού είναι η θέση πως ο Θεός ή οποιαδήποτε κοσμοθεολογική αντίληψη, η μεταφυσική, δηλ. η άνωθεν επιβαλλόμενη ή έξωθεν ύπαρξη ενός κόσμου που αρκεί ως υπόδειγμα, ο ετεροκαθορισμός δηλ. της ανθρώπινης κοινωνίας, την ανθρώπινη φύσης είναι έξω αυτόν. Αυτό που είναι βασικό ότι ο άνθρωπος είναι υπεύθυνος των πράξεών του, όλα μπορεί να τα ελέγξει, όλα μπορεί να τα δημιουργήσει, με μοναδικό οδηγό τη λογική και τον ορθό λόγο. Τα επιτεύγματα του διαφωτισμού εντάσσονται στο γενικότερο πλαίσιο σημαντικών αλλαγών που συνέβησαν στην Ευρώπη. Ήταν μια σειρά γεγονότων όπου η κορύφωσή της ήταν ο διαφωτισμός, που ουσιαστικά μετασχημάτισαν την Ευρώπη. Οι καταβολές του Διαφωτισμού πάνε πολύ παλιότερα λοιπόν και φάνηκε και από την αναφορά μου στον αρχαίο ελληνικό διαφωτισμό. Έχουμε μετά αλλαγή στο κράτος, στις οικονομικές σχέσεις. Στο κοινωνικό επίπεδο εμφανίζεται ο αστός ιδιοκτήτης, ο οποίος αποκτά και πολιτική εξουσία. Το κριτήριο για να αποκτήσει κάποιος πολιτικό δικαίωμα ήταν ανάλογα την ιδιοκτησία του. Αναλογικά λοιπόν μπορούσε ο πολίτης να μετέχει, όχι με βάση τα κληρονομικά δικαιώματα, αν ήταν δηλ. καταγωγής ευγενικής. Γενικότερα μετασχηματίστηκε

Σημειώσεις Παραδόσεων

Σελίδα 38

Συντελεστές: Γ. Μπαρμπαρούσης (ΕΔΙΠ Τμήμα Φιλοσοφίας), Γ. Σαραντόπουλος (Υποψ.

διδάκτωρ Τμήμα Φιλοσοφίας), Α. Τσακίτζης (Μεταπτυχιακός Φοιτητής Τμήμα Γερμανικής Γλώσσας & Φιλολογίας)

η σκέψη και ο πολιτισμός με νέους όρους που ακολουθούν τις ανάγκες της μεταβαλλόμενης κοινωνίας. Παράλληλα με την ανάπτυξη του πολιτισμού, της τέχνης, της φιλοσοφίας και της επιστήμης, ανοίχτηκαν βαθιά ρήγματα, με τη θρησκεία, κυρίως με τη θρησκευτική κοσμοαντίληψη όπου ήθελε τον Θεό να ελέγχει τα πάντα, σε σχέση με το σκοπό του ανθρώπου, σε σχέση με το νόημα της ζωής του, σε σχέση με τη θεία βούληση και κατά πόσο επηρεάζει ο Θεός τον κόσμο. Έχουμε ουσιαστικά μια απελευθέρωση από τη μεταφυσική. Αυτό που κυρίως τονίζεται είναι ότι ο κόσμος συνίσταται από σημαντικές σχέσεις μεταξύ των ανθρώπων. Είναι οι συμφωνίες - σχέσεις που κάνουν οι άνθρωποι μεταξύ τους γιατί το θέλουν και αυτές οι σχέσεις και αυτές οι πράξεις μπορούν να χαρτογραφηθούν, μπορούν να μελετηθούν, να αναλυθούν και να καταγραφούν και να εξηγηθούν με την εμπειρική έρευνα. Δεν υπάρχει κάτι μεταφυσικό που ρυθμίζει την κοινωνία, που επεμβαίνει στην ανθρώπινη φύση. Εμφανίστηκε και την εποχή αυτή, όπως διαπιστώσαμε και ένας σκεπτικισμός και μια έντονη κριτική στη μεταφυσική. Έχουμε ουσιαστικά μια αντιπαράθεση μεταξύ μεταφυσικής και ορθολογισμού, ρεαλισμού και εμπειρισμού. Ένας Έλληνας φιλόσοφος που εξέτασε ερευνητικά την ιδεολογική αντιπαράθεση μεταφυσικής και επιστήμης στην εποχή του διαφωτισμού ήταν ο Παναγιώτης Κονδύλης. Μέσα στο πλαίσιο αυτό η εκκλησία δεν μπορούσε να μείνει αμέτοχη, αναγκάστηκε και αυτή να εκσυγχρονιστεί, να ανανεώσει το περιεχόμενό της. Γενικότερα οι διαφωτιστές επικρίνουν τη μεταφυσική. Όμως οι περισσότεροι αποφεύγουν την αθεΐα και τον υλισμό. Δεν θέλουν να χαρακτηριστούν άθεοι, ούτε υλιστές. Αυτό που υπερασπίζονται είναι η χειραφέτηση του ανθρώπου. Ότι πρέπει άνθρωπος να γίνει ελεύθερος, να σκέπτεται ελεύθερα. Υπερασπίστηκαν την ελευθερία και τη δυνατότητα της ανθρώπινης διάνοιας. Επέμεναν στην καλλιέργεια της γνώσης για κοινωνικό όφελος. Πρόβαλαν ένα κριτικό πνεύμα, την ανάγκη της επικράτησης κριτικής σκέψης. Και γενικότερα έναν σκεπτικισμό για το αλάθητο της παραδομένης σκέψης. Οτιδήποτε δηλ. μας παραδίδεται δεν σημαίνει ότι είναι αλάθητο, οτιδήποτε προέρχεται από οπουδήποτε δεν σημαίνει ότι είναι αλάθητο, πρέπει να ελεγχθεί και να αποδειχτεί το αλάθητο του με τον ορθό λόγο. Την εποχή αυτή ο Γερμανός φιλόσοφος Kant τη χαρακτήρισε ως μια έξοδο του ανθρώπου από την ανωριμότητα. Για την οποία ανωριμότητα θεωρούσε ότι ο ίδιος ήταν υπεύθυνος. Διαχρονικά ο διαφωτισμός συνδέεται με έννοιες και ιδέες, όπως το δίκαιο, ηθική και που προβλήθηκε από τον Kant και από τον Nietzsche, αλλά και για την έννοια του ανθρώπου. Παρουσιάζει έναν άνθρωπο ο οποίος θα επιδιώξει στην πράξη να κυριαρχήσει στην πραγματικότητα, έναν άνθρωπο να προσπαθεί να επιβληθεί στα ανθρώπινα ένστικτα, να έχει οδηγό τον ορθό λόγο και την επιστημονική γνώση και έτσι θα γνωρίσει τον κόσμο,

Σημειώσεις Παραδόσεων

Σελίδα 39

Συντελεστές: Γ. Μπαρμπαρούσης (ΕΔΙΠ Τμήμα Φιλοσοφίας), Γ. Σαραντόπουλος (Υποψ. διδάκτωρ Τμήμα Φιλοσοφίας), Α. Τσακίτζης (Μεταπτυχιακός Φοιτητής Τμήμα Γερμανικής Γλώσσας & Φιλολογίας)

την ψυχή και τον νου. Επίσης έχουμε και τη δημιουργία νέων ιδεολογιών για τη θέση του ανθρώπου μέσα στην κοινωνία, νέων ηθικών αντιλήψεων και αυτό κυρίως που προβάλλεται είναι η έννοια της αντίστασης στην κηδεμονία και στην υποταγή του ανθρώπου από οτιδήποτε. Σημαντικός είναι και ο τονισμός της σχέσης του ανθρώπου με τη φύση. Ερμηνεύοντας ιστορικά το φαινόμενο του διαφωτισμού καταλήγουμε στην επισήμανση των ειδικών συνθηκών στις οποίες αναπτύχθηκε και εξελίχθηκε, μέσα στις ιστορικές αλλαγές και γενικότερα το ιστορικό πλαίσιο και τις γενικότερες εξελίξεις. Ένα σημαντικό κίνημα του διαφωτισμού ήταν ο εμπειρισμός, που επιδιώκει την ανατροπή των παραδοσιακών αντιλήψεων, παραδοχών και μεθόδων του Μεσαίωνα. Ο εμπειρισμός εμφανίστηκε στα έργα του Locke, του Berkeley και του Hume. Οι καταβολές που πάνε πολύ πίσω στον Francis Bacon, όπου μπορούμε να πούμε ότι ο Francis Bacon ήταν ο πρόδρομος του εμπειρισμού. Γιατί θεωρούσε την επιστήμη ως την κριτική, συστηματική και ελεύθερη διερεύνηση των πάντων. Έτσι διαμορφώνεται η νέα αντίληψη για την επιστήμη, άποψη με την οποία συμφώνησε και ο Galileo. Με τον εμπειρισμό έχουμε ουσιαστικά την ανατίμηση του εμπειρικού κόσμου, χάρη και στις φυσικομαθηματικές επιστήμες, των οποίων η συμβολή ήταν σημαντική και φυσικά η εφαρμογή τους. Αναπτύσσεται έτσι ένας φιλοσοφικός ανθρωπισμός, σε αντίθεση με την παραδοσιακή ηθική και θρησκεία, ένας νέος διαχωρισμός που παρουσιάζει μια λογικά δομημένη φύση και με αρχές που εμφανίζουν νέα πεδία διερεύνησης του ανθρώπινου λόγου. Έτσι λοιπόν, η έννοια του Θεού δεν είναι απαραίτητη και, όπως γενικότερα στο διαφωτισμό, ένας σκεπτικισμός για οτιδήποτε είναι έξω από την επιστήμη και τα μαθηματικά. Ότι δεν μπορεί να αποδειχθεί με την επιστήμη δεν μπορεί να διερευνηθεί από την επιστήμη και τα μαθηματικά είναι έξω από την επιστήμη, όπως και η θρησκεία. Ο εμπειρισμός επηρεάζεται σαφώς από τον φιλόσοφο Σέξτο τον Έμπειρικό, που το 1560 είχε μεταφράσει το έργο του Πύρωνα του Ηλείου, ο οποίος έλεγε πως δεν μπορούμε να υπερβούμε τα φαινόμενα, ούτε να φτάσουμε στην ουσία του. Και παρουσιάζεται έτσι, αντίθετος στον δογματισμό. Ο εμπειρισμός είναι ένα φιλοσοφικό ρεύμα που πραγματεύεται φιλοσοφικά προβλήματα, έννοιες για τη φύση, το νου, τη γνώση την επιστήμη, την αιτιότητα, την ελευθερία, την ανθρώπινη φύση και έννοιες όπως ο Θεός, η ουσία, η αιτία. Από την Αγγλία πέρασε στην κεντρική Ευρώπη με το έργο του Locke και υποκίνησε αρχικά τον διαφωτισμό. Θέτει επίσης τις βάσεις της νεότερης θεωρίας για τη γλώσσα, υιοθετεί την αντίδραση στη μεταφυσική και έτσι αντιπαρατίθεται στο μεταφυσικό ορθολογισμού. Μόνη πηγή γνώσης είναι η εμπειρία, η αισθητηριακή γνώση είναι μοναδική πηγή γνώσης και αληθινή και φυσικά η ενδοσκοπική παρατήρηση. Το όλο των αξιόπιστων γνώσεων του

Σημειώσεις Παραδόσεων

Σελίδα 40

Συντελεστές: Γ. Μπαρμπαρούσης (ΕΔΙΠ Τμήμα Φιλοσοφίας), Γ. Σαραντόπουλος (Υποψ.

διδάκτωρ Τμήμα Φιλοσοφίας), Α. Τσακίτζης (Μεταπτυχιακός Φοιτητής Τμήμα Γερμανικής Γλώσσας & Φιλολογίας)

ανθρώπου προέρχεται μόνο από τις αντίστοιχες εμπειρίες. Αντιτίθεται έτσι στην νοησιαρχία του Descartes που έλεγε ότι η γνώση προέρχεται από πηγή ανεξάρτητους εμπειρίες μας, προέρχεται δηλαδή από κάποια μεταφυσική έννοια. Εδώ η εμπειρική γνώση στο Descartes υποβιβάζεται σε μια απλή γνώμη. Ο εμπειρισμός είναι αντίθετος σε αυτό, για αυτόν η εμπειρική γνώση είναι η βασική επιστήμη παρατήρησης των φαινομένων, είναι η βασική πηγή. Μέσω της γνώσης ο νους συσσωρεύει εμπειρική γνώση καθώς αναπτύσσεται, γιατί πριν ήταν κενός. Άγραφο χαρτί. Και ο εμπειρισμός βέβαια και ο ορθολογισμός αναζητούν τα σταθερά θεμέλια της ανθρώπινης γνώσης. Ο εμπειρισμός δεν αποκλείει τη θρησκεία, απαλλαγμένη όμως από κάποιες δεισιδαιμονίες. Απλώς θεωρεί ότι η θρησκευτική πίστη είναι γνώση που υπερβαίνει τα όρια της ανθρώπινης μάθησης. Και γενικά χρησιμοποιεί την εμπειρία ως πηγή εννοιών, αλλά και ως εγγύηση νομιμοποίησης αυτών των εμπειριών. Οι γνώσεις δηλ. έχουν αξία μόνο αν προέρχονται από την εμπειρία. Ο Locke, ο βασικός εκφραστής του εμπειρισμού, σύμφωνα και με το ρεύμα της εποχής του, ήταν καλβινιστής στο θρήσκευμα και παρουσιάζεται ως υποστηρικτής μιας εμπειρικής δυνατότητας του ανθρώπου, της εμπειρικής σκέψης. Ασχολήθηκε με την πολιτική έχει υποστηρικτές και ήταν ένα σημαντικό πρόσωπο στην εποχή του. Βάζει στο κέντρο τον άνθρωπο γιατί πιστεύει ότι η ανθρώπινη φύση δεν είναι δεδομένη. Δεν δημιουργήθηκε ο άνθρωπος με έμφυτα χαρακτηριστικά, τα πάντα είναι επίκτητα. Η ανθρώπινη φύση συχνά είναι προϊόν του κοινωνικού περιβάλλοντος και πάνω σε αυτό στηρίχθηκε και η ηθικο-πολιτική του θέση. Είναι διαμορφωμένη από το σύνολο των κοινωνικών σχέσεων. Ο κοινωνικός χαρακτήρας είναι αυτός που καθορίζει κυρίως την ανθρώπινη φύση και από αυτό συνεπάγεται ότι η ανθρώπινη φύση είναι στενά συνδεδεμένη με την ιστορία. Ζει μέσα την κοινωνία, είναι προϊόν της κοινωνίας και αυτό βέβαια δεν σημαίνει ότι είναι ένα απλό προϊόν των ιστορικών και κοινωνικών συνθηκών. Αφού αυτές οι ίδιες ιστορικές και κοινωνικές συνθήκες είναι προϊόντα της ανθρώπινης πράξης. Αποτελεί πηγή και από αυτό εκπορεύονται οι ικανότητες της εμπειρίας και της αίσθησης. Σημαντικές είναι οι απόψεις του Locke περί της ψυχής, όπου επηρέασαν ολόκληρες σχολές της ψυχολογίας, όπως ο σημαντικός ορισμός του πως η ψυχή είναι ένας άγραφος πίνακας και η γνώση είναι επίκτητη. Ουσιαστικά πρόκειται για την ύπαρξη της ψυχής ως μη υλική ουσία. Η ψυχή δηλ. είναι ειδική, διαμορφώνεται από τις εμπειρίες. Έτσι οδηγείται σε μια επιστημονική και λογική προσέγγιση της ψυχής, της ουσίας και των περιεχομένων της. Αφού τη θεωρεί πηγή γνώσης, όπου μέσα στην ψυχή γίνεται η μετάβαση, η επεξεργασία. Η αποθήκευση γνώσεων βέβαια γίνεται πάντα με λογική διαδικασία. Εκεί εντάσσεται η ανθρώπινη προσωπικότητα. Βέβαια είναι ένας πολύπλοκος

Σημειώσεις Παραδόσεων

Σελίδα 41

Συντελεστές: Γ. Μπαρμπαρούσης (ΕΔΙΠ Τμήμα Φιλοσοφίας), Γ. Σαραντόπουλος (Υποψ.

διδάκτωρ Τμήμα Φιλοσοφίας), Α. Τσακίτζης (Μεταπτυχιακός Φοιτητής Τμήμα Γερμανικής Γλώσσας & Φιλολογίας)

μηχανισμός η ψυχή. Ο Locke φρόντισε να φωτίσει πολλές όψεις της, οδηγούμενος στη μελέτη από κάποια παραδείγματα από τα νεογέννητα που η παρατήρηση των οποίων τον οδήγησε στο συμπέρασμα ότι δεν έχουν κάποια επίκτητα χαρακτηριστικά, γνήσια, έμφυτα. Επίσης από κάποιες άλλες παρατηρήσεις, διαπίστωσε την αλληλεπίδραση των εξωτερικών παραγόντων με τις γνώσεις και την εσωτερική λειτουργία της ψυχής. Το κυριότερο συμπέρασμα που κατέληξε, είναι ότι η ψυχή είναι άγραφη, είναι αποδέκτης ερεθισμάτων και εμπειριών, σταδιακά εμπλουτίζεται από γνώσεις και έτσι προάγει τον άνθρωπο. Αυτό που επιδιώκει ο Lock είναι να καθορίσει τα όρια της ανθρώπινης γνώσης και τον απασχολούσε το ερώτημα, το πώς μπορεί η γνώση να αξιοποιηθεί πρακτικά; Και προσπαθεί να διαχωρίσει και να διακρίνει το βέβαιο από το αβέβαιο με έναν μετριοπαθή σκεπτικισμό. Καθίσταται σαφές πως τα περιβάλλοντα και τα γεγονότα που έζησε συνέβαλαν σημαντικά στη διαμόρφωση και την εξέλιξη των φιλοσοφικών του απόψεων και για την πολιτική και για την ανεξιθρησκία, όπου και εδώ διαφαίνεται ο εμπειρισμός του. Μια σημαντική παρακαταθήκη του Locke είναι η έννοια της ανεξιθρησκίας, κυρίως η προβολή της έννοιας της ανοχής που έχει διαχρονική αξία, της ανοχής της διαφορετικότητας και της ανεξιθρησκίας κυρίως. Ακολουθεί και εδώ με την παράδοση του βρετανικού εμπειρισμού. Οι απόψεις του όμως για την ανοχή έτυχαν της μεγαλύτερης διάδοσης και ήταν μεγάλη η συμβολή τους στους χώρους της γνωσιολογίας και της παιδαγωγικής, την πιο καταλυτική διάδοση επέφερε ο λογικός εμπειρισμός του, έτσι γίνεται θεμελιωτής της εμπειρικής γνωσιολογίας. Γιατί άσκησε πολεμική στις θεωρίες περί των έμφυτων εννοιών. Αυτό που τονίζει στο έργο του το *Δοκίμιο για την ανθρώπινη νόηση*, που είναι και το βασικό του έργο που εκδόθηκε το 1689, εκτός από την κριτική που ασκεί κατά της θεωρίας των έμφυτων ιδεών, τονίζει ότι είναι πολύ δύσκολο να εξετάσουμε τα αντικείμενα μας, αυτό που πρέπει πρώτα πριν να αρχίσουμε να ασχολούμαστε με τα διαιώνια φιλοσοφικά προβλήματα, είναι να προσπαθήσουμε να εξετάσουμε τις ίδιες τις ικανότητές μας. Έτσι αναπτύσσει μια έννοια που λέγεται παραστασιοκρατία, όπου θεωρεί ότι οι ιδέες, οι παραστάσεις των εξωτερικών αντικειμένων συνθέτουν μέσα στον νου όλο το γνωστικό αντικείμενο του ανθρώπου. Έτσι, η ανθρώπινη νόηση έχει μεγάλη αξία. Αυτό που είναι δύσκολο είναι η αυτοπαρατήρηση. Πολύ δύσκολο να μπορέσουμε να εξετάσουμε τις ικανότητές μας. Είναι δύσκολη, όπως και το μάτι λείει δεν βλέπει τον εαυτό του, αντιλαμβάνεται κάποια πράγματα όμως δεν μπορεί να αντιλαμβάνεται τον εαυτό του, χρειάζεται μεγάλη προσπάθεια για να το κάνει αυτό. Έτσι θεωρεί τη φιλοσοφία ως μια διαδικασία κατανόησης της ανθρώπινης δραστηριότητας. Εκεί η στρέφεται με την επιμονή του στην εμπειρία ως μοναδική πηγή γνώσης και προσπαθεί να απαλλάξει τον άνθρωπο από

Σημειώσεις Παραδόσεων

Σελίδα 42

Συντελεστές: Γ. Μπαρμπαρούσης (ΕΔΙΠ Τμήμα Φιλοσοφίας), Γ. Σαραντόπουλος (Υποψ. διδάκτωρ Τμήμα Φιλοσοφίας), Α. Τσακίτζης (Μεταπτυχιακός Φοιτητής Τμήμα Γερμανικής Γλώσσας & Φιλολογίας)

τη μεταφυσική, από οποιαδήποτε αυθεντία και να προχωρήσει στην αυτόνομη προσωπικότητα, στην αυτονόμηση του νου κυρίως. Η αυτονόμηση θα γίνει μόνο όταν οι άνθρωποι μάθουν να δέχονται ως αληθινά μόνο τα δεδομένα των αισθήσεων τους και ό,τι αντέχει στον οντολογικό έλεγχο. Για αυτό σωρεύονται όλα στο νου, ο άνθρωπος είναι σαν άγραφο χαρτί και μόνο η εμπειρία και η λογική μας οδηγούν στην αλήθεια. Στο σημαντικότερο έργο το *Δοκίμιο* πραγματεύεται τις ιδέες, κυρίως τις ιδιότητες των ιδεών, τα είδη τους, την προέλευση, επίσης τη γλώσσα, την καταγωγή και τα μέσα απόκτησης των ιδεών, τα είδη γνώσεων από τις ιδέες στο σταθμό ιδεότητας, τη σαφήνεια, τη φύση των πιστών μας. Γιατί λέει, συναινούμε με το λογικό περιεχόμενο μιας πρότασης, ακόμα και αν δεν είμαστε σίγουροι για την αλήθεια της. Η ιδέα είναι κεντρική και αναλυτική κατηγορία στο έργο του Locke και γι αυτόν ιδέα είναι οτιδήποτε μπορεί να γίνει αντικείμενο της νόησης. Τις ιδέες τις διαχωρίζει σε απλές και σύνθετες. Οι απλές προέρχονται από μια αίσθηση, πχ. ένα χρώμα. Μπορούν επίσης να προέρχονται από συνδυασμό διαφορετικών αισθήσεων, έκταση δηλ. και το σχήμα από εσωτερική αίσθηση, από τη μνήμη και την αφαίρεση και από συνδυασμού εσωτερικής και εξωτερικής εμπειρίας, από χαρά, λύπη και άλλα συναισθήματα. Οι σύνθετες παράγονται από τις απλές. Χωρίζονται σε 3 κατηγορίες, στους τρόπους που εξαρτώνται από τις ουσίες, πχ. η ιδέα ενός τριγώνου. Οι ουσίες, η 2^η κατηγορία, παράγεται από απλές ιδέες, είναι ουσιαστικά σωματική και πνευματική ουσία, παράγονται από τις σχέσεις μεταξύ των ιδεών πχ., η ομοιότητα μεταξύ 2 προσώπων. Ο νους δεν κατέχει άμεσα τις ιδιότητες των πραγμάτων, για να κατέχει τις ιδέες τους. Τις διαχωρίζει επίσης σε πρωταρχικές και δευτερεύουσες. Οι πρωταρχικές ιδέες είναι σταθερές, αχώριστες, είναι σταθερά χαρακτηριστικά των σωμάτων, αυτές είναι στερεότητα, το σχήμα, το μέγεθος, η κίνηση και η στάση, αποτελούν τα πραγματικά χαρακτηριστικά των αντικειμένων. Δευτερεύουσες το χρώμα, η γεύση, η οσμή, ο ήχος και δεν εξαρτάται από αυτές η ύπαρξη των πραγμάτων. Επίσης, μια 3^η κατηγορία είναι οι αφηρημένες ιδέες, αυτές έχουν χαρακτηριστικό τη γενικότητα και την καθολικότητα, πχ. ο όρος λευκό, μπορεί να εμφανιστεί σε πολλά αντικείμενα, σε ένα κομμάτι χαρτί, σε μία κλωδιά ή στο χιόνι. Όσον αφορά τα είδη γνώσης, ο Locke τα διαχωρίζει σε 3. Η 1^η είναι η εννοιατική ή εποπτική. Εδώ είναι η συμφωνία ή διαφωνία διαφόρων ιδεών στο πνεύμα μας, πχ. όπως κάποιες ταυτολογίες 1+1=2. Η περίπτωση αυτή η εννοιατική εποπτική γνώση είναι περισσότερο ασφαλής και βέβαιη. Η αποδεικτική είναι έμμεση μορφή γνώσης προϋποθέτει την συμφωνία 2 ιδεών. Γίνεται όχι άμεσα και γίνεται με την παρέμβαση άλλων ιδεών, πχ. Οι γωνίες του τριγώνου είναι ίσες με 2 ορθές, ισούνται με 180°, απαιτείται όμως για αυτό μια αποδεικτική διαδικασία και η

Σημειώσεις Παραδόσεων

Σελίδα 43

Συντελεστές: Γ. Μπαρμπαρούσης (ΕΔΙΠ Τμήμα Φιλοσοφίας), Γ. Σαραντόπουλος (Υποψ. διδάκτωρ Τμήμα Φιλοσοφίας), Α. Τσακίτζης (Μεταπτυχιακός Φοιτητής Τμήμα Γερμανικής Γλώσσας & Φιλολογίας)

ενορατική και η αποδεικτική γνώση είναι σε θέση να μας παρέχουν βεβαία γνώση. Η 3^η είναι η αισθητηριακή, βέβαια δεν παρέχει τη βεβαιότητα των 2 παραπάνω, αλλά δεν αποτελεί όμως απλή γνώση, πίστη, οι αισθήσεις δεν μας απατούν γιατί τα πράγματα έχουν υλική υπόσταση και σε αυτή οφείλουν την ύπαρξή τους. Είμαστε σίγουροι για κάποια πράγματα, ανάλογα με τις περιορισμένες ικανότητες μας. Υπάρχει μια ασυμμετρία μεταξύ του εσωτερικού των πραγμάτων και των φαινομένων τους. Ο Locke δυσκολεύεται να στηρίξει ένα λογικό συνδυασμό ορισμού και εμπειρισμού. Ουσιαστικά ο ρεαλισμός προϋποθέτει την ανεξαρτησία του αντικειμένου, της εμπειρίας από την ίδια την εμπειρία. Διότι αντικείμενα υπάρχουν, ανασκάπτοντας από την εμπειρία μας. Άρα ο εμπειρισμός θεωρεί ότι υπάρχει θεμελιώδη εξάρτηση των αντικειμένων από την εμπειρία. Με το *Δοκίμιο για την ανθρώπινη νόηση* ο Locke θεωρήθηκε ο πατέρας του διαφωτισμού και όχι μόνο γιατί προέβαλε τον εμπειρισμό ένα φιλοσοφικό ρεύμα, αλλά κυρίως γιατί επιχειρηματολόγησε υπέρ της χειραφέτησης της ανθρώπινης σκέψης από τις μεσαιωνικές αυθεντίες και έδωσε ένα νέο ηθικό προσωπικό πολιτικό προσανατολισμό.

ΕΝΝΟΙΕΣ ΤΟΥ ΝΟΥ ΚΑΙ ΤΟΥ ΕΑΥΤΟΥ ΣΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΩΝ ΙΔΕΩΝ

Ένας σημαντικός σταθμός στην ιστορία των ιδεών είναι η θεωρία του John Locke (1632 – 1704) στο *Δοκίμιο για την ανθρώπινη νόηση* (1690). Αν θέσουμε τον Locke ως όριο στη συνέχεια του προβληματισμού για τον άνθρωπο, μπορούμε να διαπιστώσουμε ότι πριν από αυτό το όριο, η έννοια του ανθρώπου καθορίζεται από τη σχέση του με τον κόσμο και τη φύση και μετά τον Locke ο άνθρωπος καθορίζεται από τη σχέση του με τον ψυχισμό του (ψυχή – νους) ή την νόηση και στρέφεται στην ενδοσκόπηση.

Πριν από την εμπειρική γνωσιολογία που εισήγαγε ο Locke κυριαρχούσε ο ορθολογισμός των René Descartes (1596 – 1650) και Baruch Spinoza (1632 – 1677) ως η βασική αρχή που συνδέει τη γνώση του ανθρώπου με τη γνώση της φύσης, ενώ ο άνθρωπος παραδίδεται από την αρχαία κλασική φιλοσοφία ως ένα ον (μικρόκοσμος) που σχετίζεται άμεσα με τη φύση και τον κόσμο (μακρόκοσμος). Ο νους αποτελεί την ειδοποιό διαφορά του ανθρώπινου, το κατ' εξοχήν χαρακτηριστικό της ταυτότητάς του. Ως το όν που έχει νόηση παραμένει ως σήμερα το πρότυπο της ανθρώπινης ουσίας. Τα όρια του ανθρώπου, οι δυνάμεις και δυνατότητές του πριν από το όριο του Locke τίθενται από την φύση και το θείο, μετά τον Locke, ο ίδιος ο άνθρωπος θα θέτει τα όρια και τις προϋποθέσεις κάθε γνώσης, με βάση αυτά που βρίσκονται στον νου του και στο οικείο περιβάλλον της άμεσης εμπειρίας του.

Συγόλιο, ανάλυση, επεξήγηση από κ. Γ. Μπαρμπαραούση: Οι ιδέες είναι η ιδεατή θέαση που έχουμε για ένα αντικείμενο. Οι ιδιότητές του είναι πραγματιστικές. Στην πράξη ο Locke ανήκει στον ρεαλισμό περισσότερο με την εμπειρία. Είναι βασικός ο εμπειρισμός, η εμπειρία

Σημειώσεις Παραδόσεων

Σελίδα 44

Συντελεστές: Γ. Μπαρμπαραούσης (ΕΔΙΠ Τμήμα Φιλοσοφίας), Γ. Σαραντόπουλος (Υποψ. διδάκτωρ Τμήμα Φιλοσοφίας), Α. Τσακιτζής (Μεταπτυχιακός Φοιτητής Τμήμα Γερμανικής Γλώσσας & Φιλολογίας)

θα μπορούσε να δείξει και να αποδείξει τις πραγματικές ιδιότητες. Οι ιδέες πάνε και πιο πίσω στον Πλάτωνα, στα ιδεατά αντικείμενα.

Σγόλιο, ανάλυση, επεξήγηση από κ. Α. Λάζου: Ένα βασικό γνωσιολογικό πρόβλημα στην θεωρία του Locke είναι ο δυισμός με τον οποίο αναγκάζεται να λειτουργεί, ενώ επιδιώκει τη βεβαιότητα της γνώσης, επειδή διακρίνει τα υπαρκτά αντικείμενα που υπάρχουν εκεί έξω στην υλική πραγματικότητα από τις ιδέες τους, που υπάρχουν μέσα στο νου, με τον τρόπο των εμπειριστικό που αποκτώνται, και που προσπαθεί διεξοδικά να εξηγήσει και να αναλύσει. Καταλήγει στους δύο κόσμους δηλ. σε ένα πραγματικό κόσμο των υλικών αντικειμένων που φέρουν αυτές τις ιδιότητες, τα αντικείμενα τα πραγματικά εκεί έξω που έχουν μια υλική υπόσταση και στις ιδέες αυτών των αντικειμένων που αποτελούν αναπαραστάσεις μέσα στο νου των υποκειμένων. Ο νους από τη φύση του κατά το Locke κατέχει, δηλ. περιέχει και με μια χωρική μεταφορά σαν ένα δοχείο που περιέχει κάτι, μόνο τις ιδέες των αντικειμένων όχι τα ίδια τα αντικείμενα. Τα αντικείμενα είναι στον εξωτερικό κόσμο. Αυτή η διττότητα, οι δύο κόσμοι που διατηρεί ο Locke, όσο και αν θέλει να γεφυρώσει τους δύο κόσμους μέσω της εμπειρίας, των αποτυπώσεων που συσσωρεύονται με τα χρόνια, με την επανάληψη των εμπειριών και τη συγκρότηση των ιδεών, δημιουργεί προβλήματα για τη φύση του νου. Φθάνει σε μια ανακολουθία. Δεν θέλει να πει ότι είναι υλιστής, να πει ότι όλα είναι στην ύλη και όλα προέρχονται από την ύλη, αλλά καταλήγει στους δύο κόσμους. Πριν από αυτόν ο Descartes το υποστήριζε θερμά. Αυτός προσπάθησε να βρει την αλληλεπίδραση. Γι' αυτό είναι πολύ σημαντικός ο Locke για τη σύγχρονη φιλοσοφία του νου, γιατί μας δημιούργησε ένα πρότυπο νου, νόησης, που λίγο - πολύ ακολουθείται σήμερα στην επιστήμη εξέτασης του εγκεφάλου. Υποθέτει ότι ο νους είναι ένας κλειστός χώρος που περιλαμβάνει αντικείμενα, τα οποία απεικονίζονται ή συσχετίζονται με κάποια άλλα πράγματα που είναι έξω από το νου. Η ψυχή σχετίζεται με τον οργανισμό του και την εμπειρία, δεν είναι άυλη. Δεν δέχεται κάτι άυλο, όλα είναι πραγματιστικά, ρεαλιστικά και όλα αποτελούνται από ύλη και όλα υπάρχουν. Είναι μια υλική ουσία που αναλύεται στα στοιχεία της. Ο τρόπος που ο Locke χρησιμοποιεί τις λέξεις soul και mind είναι εναλλακτικός. Δεν έχουν βρεθεί σημεία στο *Δοκίμιο* που ο Locke διαφοροποιεί αυτές τις λέξεις. Ωστόσο στην ιστορία της φιλοσοφίας είναι διακριτές οι έννοιες ψυχή -στην ελληνική γλώσσα- και νους. Οι όροι προέρχονται από την αρχαία φιλοσοφία και μπορούμε να το δούμε στην πλατωνική και αριστοτελική θεωρία. Ο Locke είναι σταθμός, γιατί το νοητικό μέρος της ψυχής της παραδοσιακής αρχαίας σκέψης το κάνει κέντρο, υποκαθιστά την ψυχή με το νου. Ανατρέπει αυτήν τη σχέση που είχε παραδοσιακά η ψυχή να είναι τὸ ὅλον και ο νους να είναι ένα τμήμα της ψυχής. Ο Locke κάνει τον κύκλο της

Σημειώσεις Παραδόσεων

Σελίδα 45

Συντελεστές: Γ. Μπαρμπαρούσης (ΕΔΙΠ Τμήμα Φιλοσοφίας), Γ. Σαραντόπουλος (Υποψ.

διδάκτωρ Τμήμα Φιλοσοφίας), Α. Τσακίτζης (Μεταπτυχιακός Φοιτητής Τμήμα Γερμανικής Γλώσσας & Φιλολογίας)

παραδοσιακής φιλοσοφικής ψυχολογίας να είναι το όλον, το παν, να είναι σχεδόν ο άνθρωπος, αλλάζει δηλ. το μοντέλο του να βλέπουμε τον άνθρωπο ως έμψυχο όν.

Δευτέρα 22.03.2021 (Μάθημα: 4^ο)

Άννα Λάζου, Ο John Locke και το Δοκίμιο για την Ανθρώπινη Νόηση, Αθήνα 2015

2. Ο ΑΝΘΡΩΠΟΣ ΩΣ ΥΠΟΚΕΙΜΕΝΟ ΝΟΗΣΗΣ

Η εμπειρική γνωσιολογία του Locke γίνεται περισσότερο κατανοητή, όταν συνδεθεί με την πολιτική θεωρία του, σύμφωνα με την οποία ο άνθρωπος – πολίτης μπορεί να ορθωθεί ενάντια στο δυνάστη του, και με την ανεξίτηρησκία που πρέσβευε και υποστήριζε θερμά. Η φύση η ίδια αντιμετωπίζεται από τον Locke ως ανθρώπινο δημιούργημα με την έννοια ότι συγκροτείται από την εμπειρική γνώση των πραγματικών αντικειμένων μέσω των αισθήσεων του ανθρώπου. Η ανθρώπινη φύση είναι ενιαία για όλους τους ανθρώπους, όλοι έχουν τις ίδιες δυνάμεις και δυνατότητες και κατά βάση είναι καλοί, σε αντίθεση με την κατά βάση κακή ανθρώπινη φύση σύμφωνα με τον Thomas Hobbes (1588 – 1679). Ο Locke προσφέρει μια ενδιαφέρουσα ανθρωπολογία που εκφράζει την μεταβατική εποχή από τη φεουδαρχία στην αστική οικονομία (στην κοινωνικοπολιτική σφαίρα) και από τη μεταφυσική και κλειστή γνώση στην γνώση για όλους με βάση τον κοινό νου (φιλοσοφική σφαίρα).

Συγόλιο, ανάλυση, επεξήγηση από κ. Α. Λάζου: Στην χομπσιανή ηθική, βλέπουμε στο υπόβαθρο ότι υπάρχει μια φυσιοκρατική ηθική προσέγγιση του ανθρώπου δηλ. ο άνθρωπος εκ φύσεως είναι ό,τι είναι, δεν γίνεται, δεν διαμορφώνεται από τον περίγυρο, από την παιδεία, από την κοινωνία, αλλά φέρει τη φύση του απαρχής πολιτισμού, εκ γενετής, την μεταφέρει και την μεταγγίζει με ένα φυσικό τρόπο και η φύση του αυτή καθορίζει την συμπεριφορά του, τις πολιτικές και ηθικές του επιλογές ή ρυθμίζεται η κακή του φύση, από τις αναγκαίες πολιτικές παρεμβάσεις του ηγεμόνα κ.λπ. Βλέπουμε ότι ο Locke χωρίς να ξεφεύγει απόλυτα από το φυσιοκρατικό υπόβαθρο, γιατί η προσέγγιση της φύσης είναι το προϊόν της επιστημονικής επανάστασης του αιώνα του, το μοιράζεται με τους υπόλοιπους επιστήμονες της Royal Society, χημικούς, μαθηματικούς, φυσικούς, τους ιατρούς, αφού και ο ίδιος ήταν ιατρός, άρα είχε πρόσβαση στην γνώση της φύσης με την κυριολεξία της. Ωστόσο, κάνει ένα φιλοσοφικό άλμα όταν λέει ότι μελετάμε τη φύση, τη γνωρίζουμε μέσω των επιστημών, βλέπουμε την αξία και τη σημασία της σε όλα τα επίπεδα, αλλά στο χέρι μας είναι με την παιδεία και την ελευθερία που μας δίνει η ατομική ελευθερία και η ατομική πρόσβαση στη γνώση να αλλάξουμε τα δεδομένα και να διαμορφώσουμε και τις πεποιθήσεις μας για τον κόσμο και τον εαυτό μας, με το να επέμβουμε στην φύση. Διότι η εμπειρία μας δίνει αυτή τη δυναμική. Να ξεδιπλώσει τον χαρακτήρα του νου με έναν παρεμβατικό, αυτόνομο και περισσότερο κριτικό τρόπο από αυτό που παραλαμβάνει. Είναι αντιαριστοτελιστής. Αρχίζει

Σημειώσεις Παραδόσεων Σελίδα 46
Συντελεστές: Γ. Μπαρμπαρούσης (ΕΔΙΠ Τμήμα Φιλοσοφίας), Γ. Σαραντόπουλος (Υποψ. διδάκτωρ Τμήμα Φιλοσοφίας), Α. Τσακίτζης (Μεταπτυχιακός Φοιτητής Τμήμα Γερμανικής Γλώσσας & Φιλολογίας)

και επηρεάζει τον περίγυρο του το 1690, αρχίζει και επηρεάζει την φιλοσοφία, ανάβει τη σπίθα του διαφωτισμού, γιατί οι ιδέες του αυτές μεταγγίζονται στην μέση Ευρώπη όπου ο μεγαλύτερος θαυμαστής των ιδεών του Locke είναι ο Voltaire. Μετά θάνατον του Locke παίρνει ο Voltaire τη σκέψη του, την αφομοιώνει και τη μεταφέρει στην Γαλλία. Ο Locke επιδρά μετά την δημοσίευση του *Δοκιμίου* το 1690, που μετά από 20 χρόνια είναι πολύ επιδραστικό, προκαλεί συζητήσεις. Ο Berkeley είναι ο επίγονος του Locke, ο συνομιλητής του, γιατί και αυτός υιοθετεί τον εμπειρισμό και την αισθησιοκρατία του, αλλά σπεύδει να τη περιορίσει, για να μη φτάσουμε στο άλλο άκρο, στην αθεΐα και στον σκεπτικισμό. Την κάνει πίστη στο Θεό, ο οποίος μας έδωσε τις αισθήσεις, μας προίκισε με τη δύναμη του νου, να λαμβάνει από τις αισθήσεις τη γνώση, να εναρμονίζεται με το φυσικό περιβάλλον. Ο Berkeley παντρεύει την αισθησιοκρατία με μια ιδεαλιστική, μενταλιστική προσέγγιση του ανθρώπου, διότι θέλει να διατηρήσει τον άνθρωπο στη σωστή θέση του απέναντι στο χριστιανικό Θεό δημιουργό. Ενώ διέβλεπε και ο επίσκοπος Berkeley, όπως και οι προ αυτού επικριτές του Locke, τον κίνδυνο της αθεΐας και του υλισμού στον Locke. Ενώ οι γάλλοι διαφωτιστές αξιοποίησαν αυτό τον κίνδυνο σε ένα νέο ρεύμα, που άλλαξε τα δεδομένα και γέννησε την επιστήμη της ψυχολογίας. Διότι αρχίσαμε να μελετάμε τον άνθρωπο χωρίς όρια, χωρίς περιορισμούς. Μας ενδιαφέρει να γνωρίσουμε την ανθρώπινη φύση. Σαν να είναι ο άνθρωπος ο πρωταγωνιστής του κόσμου, όχι ο Θεός, ο δημιουργός του, αλλά ο ίδιος είναι ο φορέας της γνώσης και δημιουργός του εαυτού του. Γι' αυτό λέμε ότι το έργο του Locke από ανθρωπολογική άποψη, είναι πάρα πολύ καίριο. (Όσον αφορά στη σχέση του Locke με τον Hobbes αναφερόμαστε στην ηθικοπολιτική διάσταση της λокιανής θεωρίας και στην σχέση με την ανθρωπολογία του Hobbes.)

Σχόλιο, ανάλυση, επεξήγηση από κ. Γ. Μπαρμπάρουση: Ο Locke με τον Hobbes είχαν εκ διαμέτρου αντίθετες απόψεις. Στην πολιτική είχαν και οι δύο τον ίδιο σκοπό. Όλα τα κοινωνικά συμβόλαια έχουν σκοπό να πετύχουν την ευδαιμονία, την κοινωνική αρμονική συμβίωση και την ομαλή εξέλιξη της κοινωνικής ζωής και της πολιτικής. Ο καθένας, με βάση την πεποίθησή του, την πίστη του για την φύση της ανθρώπινης ουσίας και της ανθρώπινης φύσης, θέτει και το ανάλογο πρόταγμα. Ο Hobbes βλέπει στη βάση της θεώρησής του τον κυρίαρχο, τον αυστηρό, το τέρας *Leviathan*, ο οποίος βασιλεύει στα ύδατα, όπως φαίνεται σε ένα χαρακτηριστικό που περιλαμβάνεται και στην έκδοση του *Leviathan*. Ο Locke από την άλλη πιστεύει ότι χρειάζεται μια υποβοήθηση για να εκδιπλώσει η νόηση τα ανθρώπινα χαρακτηριστικά, που από τη φύση τους είναι καλά.

Σγόλιο, ανάλυση, επεξήγηση από κ. Α. Λάζου: Οι ηθικοπολιτικές διαστάσεις της ανθρωπολογίας, ως μελέτης του ανθρώπου, της ανθρώπινης ψυχής, της ανθρώπινης νόησης από το Locke είναι πολύ σημαντικές, για το άτομο, τη μνήμη και τη συνείδηση, την προσωπική ταυτότητα. Δηλ. αρχίζουμε και βλέπουμε τον άνθρωπο ως ελεύθερο άτομο που του δίνουμε πλέον το δικαίωμα και την αρμοδιότητα να καθορίσει τη μοίρα του μέσα στην κοινωνία. Όπως καθορίζει τα όρια της γνώσης του, πώς θα γνωρίσει τον κόσμο, πώς θα γνωρίσει τον εαυτό του ο ίδιος μέσω της εμπειρίας και της παιδείας, και καθένας έχει πρόσβαση στη γνώση, γιατί όλοι έχουν αισθήσεις. Υπάρχει μια οριζόντια δυνατότητα, είτε ανήκεις στην ευγενή τάξη ή την αστική ή την χαμηλότερη κοινωνική τάξη μέσω της εμπειρίας και της δυνατότητας να αποκτήσεις κάποια παιδεία, μπορείς να πας στα βάθη της επιστήμης και της γνώσης. Δεν χρειάζεται να ανήκεις σε κάστα, να είσαι σε ειδικές συνθήκες, αλλά ο καθένας μπορεί να το κάνει αυτό. Άρα εδώ αρχίζει να ξαναβγαίνει στο φως, γιατί ήδη υπήρχε στην αρχαιότητα, στην ελληνική κλασική εποχή πάλι η αξία της δυναμικής του ελεύθερου πολίτη ως ηθική πολιτική μονάδα, παιδευτική προϋπόθεση των πάντων. Τότε είχαμε τη δουλοκτητική κοινωνία. Τώρα αρχίζει και ξεπηδά εκ νέου αυτή η προσωπική ατομικότητα. Ο άνθρωπος δεν είναι μόνο ένα δημιούργημα της φύσης, του θείου, μιας ανώτερης δύναμης που υπόκειται στους νόμους της φθοράς που τον υπερβαίνουν, αλλά είναι και ως ξεχωριστό διακριτό άτομο, υπόλογος για τη γνώση που έχει στην ψυχή του, που έχει συσσωρεύσει, αποθησαυρίσει μέσω της εμπειρίας και για το τί θα πράττει, πώς θα πράττει, τί θα πιστεύει.

Σγόλιο, ανάλυση, επεξήγηση από κ. Γ. Μπαρμπάρουση: Ο Locke έγραψε μια επιστολή περί ανεξιθρησκίας. Το αίτημα της ανεξιθρησκίας ήταν πολύ σημαντικό για την εποχή, κυρίως για την έννοια της ανοχής περισσότερο, με την ευρύτερη έννοια της διαφορετικότητας γενικότερα. Στο *Δοκίμιο* εμφανίζεται και η λέξη συναίνεση, δηλ. συμφωνία. Η έννοια της ανοχής παίρνει συνεχώς καινούριες διαστάσεις, είναι μια έννοια που έχει ίσως τη μεγαλύτερη διαχρονική αξία, η ανοχή της διαφορετικότητας. Στους επόμενους αιώνες παίρνει άλλες διαστάσεις. Σήμερα κάνουμε λόγο για ανοχή σε διαφορετικές ομάδες, με διαφορετικά χαρακτηριστικά, που δεν μπορούσαμε να το διανοηθούμε π.χ. πριν 20 χρόνια ή ίσως και λιγότερα. Σήμερα μιλάμε για ανοχή για τα πάντα και σίγουρα είναι μια έννοια που εισχωρεί πάρα πολύ στις κοινωνίες και στις πολιτικές των κρατών, βέβαια σε μερικές έχει περάσει αλλά δεν έχει γίνει συνείδηση ακόμα. Είναι πολλές οι αγκυλώσεις που πρέπει να ξεπεράσουμε, γιατί μπορεί να δείχνουμε ότι είμαστε προοδευτικοί, αλλά στην πραγματικότητα δεν είμαστε όταν βρεθούμε στο δια ταύτα. Θα μπορούσαμε να

Σημειώσεις Παραδόσεων

Σελίδα 48

Συντελεστές: Γ. Μπαρμπάρουσης (ΕΔΙΠ Τμήμα Φιλοσοφίας), Γ. Σαραντόπουλος (Υποψ. διδάκτωρ Τμήμα Φιλοσοφίας), Α. Τσακίτζης (Μεταπτυχιακός Φοιτητής Τμήμα Γερμανικής Γλώσσας & Φιλολογίας)

υποστηρίζουμε αυτό που λέμε ότι πιστεύουμε; Αυτή η έννοια επηρέασε πάρα πολύ και τον ελληνικό διαφωτισμό. Ο Ευγένιος Βούλγαρης μετέφρασε κάποια αποσπάσματα, επίσης επηρεάστηκε και από τον Voltaire επάνω σε αυτό. Ο Βούλγαρης μετέφρασε ένα δοκίμιο του Voltaire για την Πολωνία και ταυτόχρονα σε αυτό έγραψε ένα σύγγραμμα περί ανεξιθρησκίας. Τον Βούλγαρη τον έχει διορίσει η Αικατερίνη της Ρωσίας αρχιεπίσκοπο σε μια περιοχή της Ουκρανίας. Ήταν πολύ σημαντικό το γεγονός για έναν επίσκοπο να γράφει μια επιστολή περί της θρησκευτικής ανοχής την εποχή εκείνη. Ο Βούλγαρης ήταν δε η κυρίαρχη μορφή του νεοελληνικού διαφωτισμού. Ο Locke είναι σημαντικός για την νεοελληνική σκέψη και άσκησε σημαντική επίδραση. Το πνεύμα του ευρωπαϊκού διαφωτισμού εμφανίζεται στα πρώτα Ελληνικά συντάγματα του Αγώνα: ανεξιθρησκία, κατάργηση βασιανιστηρίων, κατάργηση τίτλων ευγενείας και ισότητα όλων των πολιτών. Το σύνταγμα της Επιδάουρου ήταν ένα ριζοσπαστικό σύνταγμα και αποτέλεσε απόρροια του διαφωτισμού, του Locke, του Rousseau και του Voltaire, των τριών κυρίαρχων μορφών του Διαφωτισμού. Ο Locke επηρέασε σε πολλά σημεία το διάλογο για τη γλώσσα του Σολωμού. Πολλοί Έλληνες σπούδασαν στη Γαλλία και στην Αγγλία, όπου είχε ακμάσει το διαφωτιστικό κίνημα, όπως ο Κοραΐς. Σαφώς επηρεασμένος από τον Διαφωτισμό ήταν και ο Ρήγας. Τα πρώτα πολιτικά κείμενα της Επανάστασης καταδεικνύουν αυτή την σημαντική επίδραση και είναι το πρώτο σύνταγμα που εμφανίζει αυτές τις επιδράσεις, αν εξαιρέσουμε το αμερικανικό, που είχε συνταχθεί πριν από μερικά χρόνια. Άσχετα ότι δεν ίσχυαν τα συντάγματα για ένα διάστημα, με τον Καποδίστρια και τον Όθωνα, ωστόσο παραμένουν πάρα πολύ σημαντικά πολιτικά φιλελεύθερα κείμενα. Οι Έλληνες ψήφισαν από το 1822, αν σκεφτούμε ότι τότε δεν υπήρχαν μερικά σημερινά μεγάλα δημοκρατικά κράτη, όπως π.χ. η Ιταλία και η Γερμανία. Η Αγγλία ήταν μια άλλη περίπτωση, δεν είχαν όλοι δικαίωμα ψήφου. Στην Ισπανία υπήρχε βασιλιάς. Μόνο κατ' εξαίρεση κάποιες περιοχές της κεντρικής Ευρώπης, η Ελβετία, είχαν κάποια δημοκρατικά καθεστάτα και οι κάτω χώρες ίσως. Από το 1844 στην Ελλάδα έχουμε συνταγματική μοναρχία. Οι καταβολές του διαφωτισμού πάνε στις αρχές του αρχαιοελληνικού διαφωτισμού στην αρχαία Ελλάδα και συσσωρεύτηκαν όλα τα προηγούμενα πνευματικά κινήματα, η αναγέννηση και ο ουμανισμός. Το 1910 είχαμε το Βενιζέλο, το 1924 είχαμε βασιλευόμενη δημοκρατία, όλα τα υπόλοιπα κράτη είχαν μοναρχίες....

Σχόλιο, ανάλυση, επεξήγηση από κ. Α. Λάζου: Με την φιλοσοφική ανθρωπολογία βλέπουμε ότι γνωρίζοντας το τί συμβαίνει με τον άνθρωπο, τί πιστεύουμε για τον εαυτό μας, την ανθρώπινη φύση μας, αυτή η εξέλιξη της γνώσης για τον εαυτό μας, την φύση μας, το

Σημειώσεις Παραδόσεων Σελίδα 49
Συντελεστές: Γ. Μπαρμπάρουςης (ΕΔΙΠ Τμήμα Φιλοσοφίας), Γ. Σαραντόπουλος (Υποψ. διδάκτωρ Τμήμα Φιλοσοφίας), Α. Τσακίτζης (Μεταπτυχιακός Φοιτητής Τμήμα Γερμανικής Γλώσσας & Φιλολογίας)

νου, τη γνώση, σχετίζεται με το τί πιστεύουμε για την πολιτική, εθνική και ιστορική μας ταυτότητα. Γιατί αν πιστέψουμε ότι η ανθρώπινη φύση καθορίζεται απόλυτα από φυσικές, θεοκρατικές δυνάμεις, αυτό σε οδηγεί να είσαι υποτελής στον κοινωνικό και πολιτικό χώρο. Αν πιστεύεις όμως ότι είσαι ελεύθερος πνευματικά, αυτόνομος γνωσιακά, είναι πολύ πιο φυσικό να το συνδέσεις με την ελευθερία στην πράξη, να διεκδικείς και να απαιτείς την ελευθερία στην πράξη. Στον κοινωνικό σου βίο, στην κοινωνική, πολιτική και εθνική σου ταυτότητα. Οι ελεύθεροι λαοί είναι ομάδες ανθρώπων που έχουν καταγωγική συγγένεια, μια γεωγραφική ταυτότητα που διεκδικούν την ελευθερία τους ως σύνολο απέναντι σε μια άλλη ομάδα, σε ένα άλλο κράτος, σε έναν άλλο λαό.

Σγόλιο, ανάλυση, επεξήγηση από κ. Γ. Μπαρμπαρούση: Το δικαίωμα της αυτοδιάθεσης που γέννησε ο διαφωτισμός, η Γαλλική Επανάσταση. Το δικαίωμα της αυτοδιάθεσης και η αρχή των εθνοτήτων.

Σγόλιο, ανάλυση, επεξήγηση από κ. Α. Λάζου: Όποιος διαβάσει το *Δοκίμιο* θα θέσει ένα ερώτημα στο Locke. Ποιά είναι τα όρια αυτής της ελευθερίας; Δεν είναι τόσο φιλελεύθερος ο Locke, είναι κάπως συντηρητικός σε πολλά σημεία.

Σγόλιο, ανάλυση, επεξήγηση από κ. Γ. Μπαρμπαρούση: Στο δεδομένο περιβάλλον ναι. Όλοι αποποιούνται ένα μέρος της ίδιας τους της ελευθερίας για χάρη της ασφάλειας. Κρατάει όμως ο άνθρωπος την ελευθερία του σε άλλους τομείς. Εδώ αναφέρεται στην πολιτική ελευθερία, στο δικαίωμα να κάνει ο καθένας ό,τι θέλει, μιλάει για έννομη ελευθερία. Τους νόμους τους ορίζει η γενική βούληση, όλο το πολιτικό σώμα. Ο Rousseau και ο Hobbes έχουν δύο θεωρίες με δυνητικά τυραννικές τάσεις, γιατί δεν αποδέχονται όρια στην εξουσία. Ο Hobbes δεν αποδέχεται όρια στην εξουσία του *Leviathan*, εφόσον του αναγνωρίζει να μπορεί να κάνει ό,τι θέλει και ο Rousseau δεν αποδέχεται όρια στην εξουσία του πολιτικού σώματος, δηλ. μπορεί το πολιτικό σώμα κατά τον Rousseau να εξοντώσει τη πλειοψηφία. Μια θεμελιώδης αρχή που εισήχθη αργότερα ήταν η αντιπολίτευση, το δικαίωμα της μειοψηφίας, το οποίο δεν υπήρχε τότε. Αυτές οι απόψεις εξελίχτηκαν και συνέβαλαν πολλοί φιλόσοφοι σε αυτό. Παιρατείται ο άνθρωπος από ένα μέρος της ελευθερίας του, όση είναι απαραίτητη για να εξασφαλίσει την ασφάλεια της περιουσίας του και της ζωής του.

Σγόλιο, ανάλυση, επεξήγηση από κ. Α. Λάζου: Η διεκδίκηση της ατομικής ελευθερίας έχει ένα διαφορετικό ειδικό πλαίσιο σήμερα στον 21^ο αι., της ελευθερίας όσον αφορά τα αγαθά, της συμμετοχής στα κοινά ή της μόρφωσης. Θα πρέπει να μεταφερθούμε με βάση την ιστορική γνώση, στην περίοδο 17^{ου} αι. - 18^{ου} αι., μεταβαίνουμε σε μια κοινωνία στην Ευρώπη στον πολιτισμένο κόσμο, που στηρίζεται ακόμα στην φεουδαρχία, στην δύναμη των ευγενών

Σημειώσεις Παραδόσεων

Σελίδα 50

Συντελεστές: Γ. Μπαρμπαρούσης (ΕΔΙΠ Τμήμα Φιλοσοφίας), Γ. Σαραντόπουλος (Υποψ.

διδάκτωρ Τμήμα Φιλοσοφίας), Α. Τσακίτζης (Μεταπτυχιακός Φοιτητής Τμήμα Γερμανικής Γλώσσας & Φιλολογίας)

και των μοναρχιών, στην αναδύομενη αστική δημοκρατία. Η αστική δημοκρατία έχει επιβληθεί σήμερα, είναι η πλειοψηφία αυτή τη στιγμή στις χώρες που εμείς ανήκουμε. Εκείνη την εποχή όμως, δεν ήταν αυτονόητο, ήταν κάτι επαναστατικό, έπρεπε να παλέψουν για την ατομική ευθύνη και τα ίδια δικαιώματα με τα κληρονομικά δικαιώματα της φεουδαρχίας, της τάξης των ευγενών. Αυτή η ριζοσπαστική κίνηση που γίνεται με πνεύματα όπως πχ. του Locke και αυτών που επηρεάζονται από αυτόν, Voltaire, Rousseau, Hume αλλάζουν το τοπίο, συνοδεύουν αυτήν την αλλαγή στη διάρθρωση της κοινωνίας. Η ατομική ελευθερία του αστού, για τον οποίο 'δουλεύει' η φιλοσοφική ανθρωπολογία του Locke, δεν είναι τόσο ελεύθερη όσο φαίνεται, δεν είναι ελευθερία για όλους, καθώς στο *Δοκίμιο για την ανθρώπινη νόηση*, σε πολλά σημεία του, κάνει διακρίσεις που σήμερα στην ελεύθερη πραγματικά διακίνηση των ιδεών θα μπορούσαμε να τις πούμε φυλετικά μεροληπτικές ή ρατσιστικές. Για να εκθέσει ο Locke το πώς η ανθρώπινη νόηση συσσωρεύει τη γνώση μέσα από την εμπειρία, κάνει μια αντιδιαστολή με τους 'κουτούς', εννοώντας τους ανθρώπους που λέμε σήμερα με ειδικές αδυναμίες. Χτίζει την ελευθερία της νόησης, του πεφωτισμένου αστού της εποχής του σε αντιδιαστολή με τον άνθρωπο που έχει εκ γενετής κληρονομικές αδυναμίες (disabilities = αναπηρίες). Άρα σε αυτό το κομμάτι είναι πίσω σε σχέση με την εποχή μας, αν όχι απόλυτα πίσω. Στο διαπολιτισμικό κομμάτι, επειδή είναι η εποχή της αποικιοκρατίας που οι ευρωπαίοι και οι βρετανοί απλώνονται στα νέα γεωγραφικά κομμάτια της υφλίου και έρχονται σε επαφή με αρχαίους λαούς, με ιθαγενείς τους οποίους τους καθυποτάσσουν και δημιουργούν αποικίες, αυτή η φιλελεύθερη σκέψη του αισθησιοκράτη Locke, Berkeley κ.λπ. δεν ισχύει για τους αποικιοκρατούμενους, τους ιθαγενείς, αυτοί παραμένουν σκλάβοι στο έργο του Locke, ο οποίος και ο ίδιος χρησιμοποιήθηκε στην σύσταση αυτών των νέων κοινωνιών, επηρεάζοντας το νέο κόσμο η σκέψη του. Η ελευθερία του αστού ως ατόμου, που είναι μια κατάκτηση σε σχέση με την φεουδαρχία, την κυριαρχία των ευγενών, στηρίζει κάτι αρνητικό, τη διάκριση ή απέναντι στους (disabled) με ειδικές ανάγκες συμπολίτες ή τους αδύναμους συνανθρώπους ή απέναντι στους ιθαγενείς, στους λαούς που θεωρεί ο Locke ιδιαίτερους, με περίεργα έθιμα. Ωστόσο εξελίσσεται αυτή η πορεία απελευθέρωσης του ανθρώπου της δύσης, του αστού, υποστηρίζει, πυροδοτεί και γεννά τους απελευθερωτικούς αγώνες του νότου, για να αποτάξουν το ζυγό της οθωμανικής αυτοκρατορίας ή την κοινωνική υποταγή στις νόρμες των ευγενών και να απελευθερώσουν το άτομο ως αστό, ως ατομική ιδιοκτησία, παράλληλα όμως δεν δημιουργείται το υπόβαθρο, μέσα από αυτήν την ανθρωπολογία για μια διαπολιτισμική απελευθέρωση του ανθρώπου, σε όλες τις ταυτότητες, σε όλα τα γεωγραφικά πλάτη και μήκη, αυτό είναι μια μεταγενέστερη προσέγγιση του όψιμου διαφωτισμού, του ρομαντισμού.

Σημειώσεις Παραδόσεων

Σελίδα 51

Συντελεστές: Γ. Μπαρμπαρούσης (ΕΔΙΠ Τμήμα Φιλοσοφίας), Γ. Σαραντόπουλος (Υποψ. διδάκτωρ Τμήμα Φιλοσοφίας), Α. Τσακίτζης (Μεταπτυχιακός Φοιτητής Τμήμα Γερμανικής Γλώσσας & Φιλολογίας)

Σήμερα έχει ιδιαίτερη έξαρση αυτό το θέμα με την σύγχρονη ανθρωπολογία, η ανάδυση του διαφορετικού, αυτού που είναι αντίθετο από εμάς. Στην εποχή του Locke δεν είναι το ίδιο. Είναι ανεξίτητος και ανεκτικός σε σχέση με καθιερωμένα θρησκευτικά δόγματα.

Σγόλιο, ανάλυση, επεξήγηση από κ. Γ. Μπαρμπάρουση: Ήταν και η εποχή που άρχισε να δημιουργείται η αγγλικανική εκκλησία, ενώ ο καθολικισμός και ο προτεσταντισμός ήταν πλέον καθιερωμένα δόγματα της αστικής Ευρώπης και της δύσης. Δεν μιλάει για θρησκείες ανά τον κόσμο. Είχαν μια σκοπιμότητα σίγουρα όλα αυτά και το έργο του Voltaire *Περί των διχονοιών των εν ταις εκκλησίαις της Πολωνίας* ουσιαστικά ήθελε να προπαγανδίσει την πολιτική της Αικατερίνης της Ρωσίας στην Πολωνία. Ήταν στο πνεύμα της εποχής, αλλά αναδεικνύονται κάποια σοβαρά θέματα όπως το άτομο, η ατομικότητα, ο νους, η φύση, που επηρέασαν σημαντικά την εξέλιξη της νεώτερης φιλοσοφικής σκέψης.

Δευτέρα 29.03.2021 (Μάθημα: 5^ο)

ΚΑΝΤΙΑΝΗ ΑΝΘΡΩΠΟΛΟΓΙΑ

Από το ppt

Η φιλοσοφική ανθρωπολογία που σήμερα γνωρίζουμε ως κλάδο αποτελεί τέκνο του όψιμου 19ου αιώνα, της σχολής του νεοκαντιανισμού (εκπροσωπούμενης από φιλοσόφους όπως οι Windelband, Cohen, Rickert, Lange, Liebmann, Cassirer κ.ά.), εμφανίζεται δε στη φιλοσοφική γραμματεία με τα έργα των Helmuth Plessner, *Die Stufen des Organischen und der Mensch. Einleitung in die philosophische Anthropologie*, Berlin/Leipzig 1928 (πρώτη έκδοση) και Arnold Gehlen, *Der Mensch, seine Natur und Stellung in der Welt*, Berlin 1940 (πρώτη έκδοση). Αυτοί οι δύο, μαζί με τον Max Scheler (*Die Stellung des Menschen im Kosmos*, Darmstadt 1928 – πρώτη έκδοση) αποτελούν τους κύριους εκπροσώπους της φιλοσοφικής ανθρωπολογίας. Πρόκειται για μια εκλεκτική όσο και συνθετική εξέταση των ανθρώπινων φαινομένων στην ιστορική τους διάσταση που βρίσκει εκ διαμέτρου αντίθετες την μαρξιστική και αναλυτική φιλοσοφία: Στην πρώτη από αυτές τις δύο ο άνθρωπος ως ουσία διαλύεται στο σύνολο των κοινωνικών του σχέσεων και στην ιστορικοϋλιστική δυναμική του, ενώ στην δεύτερη κάθε έκφραση της παραδοσιακά οριζόμενης ανθρώπινης ουσίας (ψυχή, συνείδηση, αντίληψη) ανάγεται στις λογικο-γλωσσικές προτασιακές διατυπώσεις της και επομένως υπάγεται στην αυστηρή αναλυτική εξέταση της αλήθειάς της.

Σημειώσεις Παραδόσεων

Σελίδα 52

Συντελεστές: Γ. Μπαρμπάρουσης (ΕΔΙΠ Τμήμα Φιλοσοφίας), Γ. Σαραντόπουλος (Υποψ. διδάκτωρ Τμήμα Φιλοσοφίας), Α. Τσακίτζης (Μεταπτυχιακός Φοιτητής Τμήμα Γερμανικής Γλώσσας & Φιλολογίας)

Eine Lehre von der Kenntnis des Menschen
systematisch abgefasst (Anthropologie) kann es
entweder in physiologischer oder in pragmatischer Hinsicht sein.
Die physiologische Menschenkenntnis geht auf die Erforschung dessen,
was die Natur aus dem Menschen macht,
die pragmatische auf das, was er,
als freyhandelndes Wesen, aus sich selber macht,
oder machen kann und soll.
Imm. Kant, *Anthropologie in pragmatischer Hinsicht*,
1798 (AA VII, s. 119)

Ο Καντ δίδασκε στο Πανεπιστήμιο το αντικείμενο της ανθρωπολογίας, όπως και της φυσικής γεωγραφίας, στο χειμερινό και θερινό εξάμηνο αντίστοιχα, επί δεκαετίες. Σε αυτό εντάσσονταν μαθήματα εμπειρικής ηθικής, ενδοσκοπικής ψυχολογίας και φυσιολογίας – ως επισκόπησης πολιτιστικών και φυσικών στοιχείων των λαών επί της γης. Με τον όρο *ανθρωπολογία* εννοούσε την πρακτική – έναντι της ορθολογικής ανθρωπολογίας. Επομένως, η μελέτη του ανθρώπου υπό την καντιανή προοπτική, εμφανίζει δύο πλευρές: την φυσιοκρατική (ως ψυχολογία, ανατομία, σχέση με το περιβάλλον) και την πραγματοκρατική (ως εμπειρική κοινωνιολογία και ηθική, θεωρία του πολιτισμού, αλλά και ορθολογική κανονιστική ηθική). Ο Καντ έθεσε ανθρωπολογικές προϋποθέσεις στην επιστημονική γνώση, δηλαδή έδωσε επιστημολογική προτεραιότητα στον πολιτισμό ως το πλαίσιο ανάδυσης της έννοιας και της ουσίας του ανθρώπου (*Anthropologie in pragmatischer Hinsicht*, Zweyte verbesserte Auflage, Königsberg, 1800, Vorrede, σελ. xiii-xiv και *Grundlegung zur Metaphysik der Sitten*, 1785). Δεν ανήγαγε τον πολιτισμό στη φύση, όπως για παράδειγμα ο Rousseau, όταν χρησιμοποιούσε «τον φυσικό άνθρωπο», ως το «μέτρο» αποτίμησης και κριτικής του πολιτισμού. Αντίθετα, όπως διαπιστώνει ο Cassirer, βλέπει στον ανθρώπινο πολιτισμό τις πρωταρχικές προϋποθέσεις της ουσιώδους φύσης του ανθρώπου, το ειδοποιό χαρακτηριστικό της *ανθρωπινότητας*. Με την έννοια αυτή, η μελέτη του ανθρώπου πρέπει να αρχίζει με την παρατήρηση κι εξέταση των δημιουργικών του δυνατοτήτων κι επιτευγμάτων μέσα στον δημιουργημένο και παραδεδομένο πολιτισμό του. Στο σημείο αυτό είναι σκόπιμο να αναφερθούμε στο νέο περιεχόμενο της μεταφυσικής που εισάγει η καντιανή φιλοσοφία, απομακρυνόμενη από τον αριστοτελικό προσδιορισμό της ουσίας: τούτο επιτυγχάνεται μέσω των a priori συνθετικών προτάσεων, ως των λογικών κι επιστημολογικών προϋποθέσεων της

Σημειώσεις Παραδόσεων

Σελίδα 53

Συντελεστές: Γ. Μπαρμπαρούσης (ΕΔΙΠ Τμήμα Φιλοσοφίας), Γ. Σαραντόπουλος (Υποψ. διδάκτωρ Τμήμα Φιλοσοφίας), Α. Τσακίτζης (Μεταπτυχιακός Φοιτητής Τμήμα Γερμανικής Γλώσσας & Φιλολογίας)

εμπειρίας (*Prolegomena zu einer jeden künftigen Metaphysik, die als Wissenschaft wird auftreten können*, 1783. Ενώ στον χώρο της φυσικής γνώσης, επικρατούν νομοτέλεια και αναγκαιότητα, στον τομέα της γνώσης του πολιτισμού δεν προϋποτίθενται αρχές ή κατηγορίες, διότι πρόκειται για περιοχή όπου ξακριβώνεται η ανθρώπινη ελευθερία και δημιουργικότητα, καθώς ο άνθρωπος θεωρείται ο αποκλειστικός δημιουργός των καθολικών ηθικών κανόνων που διέπουν το σύνολο της ανθρωπότητας. Εδώ δρα η ανθρώπινη συνείδηση και ισχύουν τα αιτήματα του πρακτικού λόγου, τα οποία είναι απροϋπόθετα, τίθενται εξ αρχής από την βούληση του ανθρώπου. Ο κόσμος του Kant είναι ένας κόσμος των αξιών που δημιουργούνται από το ανθρώπινο πνεύμα.

Η ΚΟΠΕΡΝΙΚΕΙΑ (ΑΝΤΙ)ΣΤΡΟΦΗ

«Ως τώρα γινόταν δεκτό ότι όλη η γνώση μας πρέπει να ρυθμίζεται προς τα αντικείμενα: αλλά όλες οι προσπάθειες που έγιναν με την προϋπόθεση αυτή, για να βρεθεί κάποιος a priori προσδιορισμός των αντικειμένων στηριζόμενος αποκλειστικά σε έννοιες, με τον οποίο θα διευρυνόταν η γνώση μας, πήγαν χαμένες. Γι' αυτό ας δοκιμάσουμε μια φορά μήπως έχουμε στα προβλήματα της Μεταφυσικής περισσότερη επιτυχία δεχτούμε υποθετικά ότι τα αντικείμενα πρέπει να ρυθμίζονται προς τη γνώση μας. Αυτό συμφωνεί ήδη καλύτερα με την επιθυμητή δυνατότητα μιας a priori γνώσεως των αντικειμένων, που προσδιορίζει κάτι ως προς αυτά, προτού μας δοθούν τα ίδια. Εδώ συμβαίνει το ίδιο όπως και με τις αρχικές σκέψεις του Κοπέρνικου, που βλέποντας ότι δεν κατέληγε σε αποτέλεσμα ως προς την εξήγηση των ουράνιων κινήσεων με την υπόθεση, ότι ολόκληρη η στρατιά των άστρων περιστρέφεται γύρω από τον θεατή, δοκίμασε να δη μήπως θα είχε μεγαλύτερη επιτυχία αν έβαζε τον θεατή να περιστρέφεται και αντίθετα τα άστρα να μένουν ακίνητα. Ε, στη Μεταφυσική μπορεί κανένας να κάμη παρόμοια δοκιμή σε ό,τι αφορά την εποπτεία (*Anschauung*) των αντικειμένων» (*KrV*, σ. ΒΧVI-ΧVII / *ΑΓΙ*, σ. 44-45)

ΕΡΩΤΗΜΑΤΑ ΚΑΙ ΚΛΑΔΟΙ

- Τι μπορώ να γνωρίζω; (*Was kann ich wissen?*) – Μεταφυσική
- Τι οφείλω να πράττω; (*Was soll ich tun?*) – Ηθική (*Moral*)
- Σε τι μπορώ (επιτρέπεται) να ελπίζω; (*Was darf ich hoffen?*) – Θρησκεία
- Τι είναι ο άνθρωπος; (*Was ist der Mensch?*) – Ανθρωπολογία

ΣΤΟΧΟΣ ΚΑΙ ΜΕΡΙΜΝΑ

«Ο αληθινός φιλόσοφος πρέπει επομένως ως αυτοδύναμος στοχαστής να χρησιμοποιεί τον λόγο του με τρόπο ελεύθερο και αυτεξούσιο, όχι προβαίνοντας σε δουλικές μιμήσεις. Ούτε όμως και με τρόπο διαλεκτικό, δηλαδή με έναν τρόπο που απλώς αποσκοπεί να προσδίδει

Σημειώσεις Παραδόσεων

Σελίδα 54

Συντελεστές: Γ. Μπαρμπαρούσης (ΕΔΙΠ Τμήμα Φιλοσοφίας), Γ. Σαραντόπουλος (Υποψ. διδάκτωρ Τμήμα Φιλοσοφίας), Α. Τσακίτζης (Μεταπτυχιακός Φοιτητής Τμήμα Γερμανικής Γλώσσας & Φιλολογίας)

στις γνώσεις μian επίφαση αλήθειας και σοφίας. Αυτό είναι το έργο του απλού σοφιστή: δεν συμβιβάζεται όμως καθόλου με το κύρος του φιλοσόφου ως γνώστη και διδασκάλου της σοφίας.»

ΥΛΙΚΟ ΣΤΗΝ Η-ΤΑΞΗ **Ο ΚΑΝΤ ΚΑΙ Η ΕΠΟΧΗ ΤΟΥ**

Ερμηνευτικές παρατηρήσεις από το βιβλίο του Jerrold Seigel - *The Idea of the Self* CUP 2005 για την ανθρωπολογική φιλοσοφία του Immanuel Kant

Κανένας άλλος από τους στοχαστές της παγκόσμιας ιστορίας της φιλοσοφίας δεν έκανε μεγαλύτερη εντύπωση, ούτε είχε μεγαλύτερη επίδραση στις σύγχρονες συζητήσεις για τον άνθρωπο και τον εαυτό, από τους γερμανούς φιλοσόφους, οι οποίοι συγκρότησαν και υπερασπίστηκαν, τη μετάβαση από τον ιδεαλισμό που εμφανίστηκε το 18^ο αι. και καθιερώθηκε στην ευρωπαϊκή διάνοηση. Παρά το ότι οι σύγχρονες μορφές φιλοσόφων, οι οποίοι ανέπτυξαν ριζικές ριζοσπαστικές θεωρήσεις και έννοιες για τον άνθρωπο και τον εαυτό και την υποκειμενικότητα στα μέσα του 20^{ου} αι., γύρω στα 1960 δηλ. ήταν Γάλλοι. Ωστόσο αυτοί βασίστηκαν στους Γερμανούς, όπως ο Schopenhauer, ο Marx, ο Nietzsche, ο Heidegger. Είναι το υπόβαθρο σύγχρονων φιλοσόφων για τον εαυτό, τον άνθρωπο και το υποκείμενο. Φιλοσόφων, όπως ο Foucault και ο Derrida, που και σήμερα ακόμα τον 21^ο αι. συζητούνται στους χώρους φιλοσοφικής και ακαδημαϊκής συζήτησης γι' αυτά τα θέματα. Πρόκειται για γερμανούς στοχαστές που θα μας απασχολήσουν, που ανήκουν αποκλειστικά στην ευρωπαϊκή παράδοση της φιλοσοφίας και αναγνωρίζονται και σήμερα ως η αφετηρία πολλών ρευμάτων που είναι ενεργά στη φιλοσοφική ανθρωπολογία. Ο κατ'εξοχήν ιδρυτής του στοχασμού της γερμανικής προέλευσης της φιλοσοφίας είναι ο Immanuel Kant και εδώ γεννάται το ερώτημα. Τι είναι εκείνο που έδωσε το χαρακτηριστικό γνώρισμα, την ειδοποιό διαφορά, στους φιλοσόφους αυτούς και συγγραφείς ή διανοητές της λεγόμενης γερμανικής σχολής ή του γερμανικού ιδεαλισμού; Η πρώτη απάντηση σε ένα τέτοιο ερώτημα μπορεί να τοποθετηθεί στο ότι η Γερμανία απολάμβανε την εποχή της ανάδυσης αυτών των θεωριών, δηλ. το 18^ο αι., μια ιδιαίτερη και όχι πάντα θετική σχέση με το ρεύμα του Διαφωτισμού, το οποίο ξεκίνησε στην Βρετανία και κορυφώθηκε στη Γαλλία. Τόσο οι Βρετανοί όσο και οι Γάλλοι στοχαστές, είχαν πλατιά και έντονα μελετηθεί από τους Γερμανούς. Ο Kant ήταν ιδιαίτερα επηρεασμένος από τον Francis Hutcheson, τον εμπνευστή της θεωρίας του Adam Smith αλλά και από τον Hume τον 3^ο θεμελιωτή του εμπειρισμού μετά τον Locke και τον Berkeley και ιδιαίτερα όμως από τον Rousseau που θεωρούσε ως

τον κατεξοχήν εκπρόσωπο του Διαφωτισμού. Ο Kant ήταν ο ίδιος σημαντικός διαφωτιστής (Aufklärer), ένας δηλ. υπερασπιστής του λόγου (reason) και του ανθρωπισμού. Έβλεπε τον Διαφωτισμό ως καθοριστική στιγμή στην ανθρώπινη εξέλιξη και ότι δήλωνε αυτή η στιγμή αυτό που αποκαλούσε, την υπέρβαση, την αποκοπή από την ανωριμότητα του εαυτού της ανθρωπότητας. Υπήρχαν όμως πολλοί μεταξύ των γερμανών διανοουμένων, οι οποίοι δεν μοιράζονταν τον ίδιο ενθουσιασμό που είχε ο Kant για το νέο τρόπο σκέψης, βλέποντας σε αυτόν κάποια απειλή προς την παράδοση, την αυθεντία, την ηθικότητα και τη θρησκεία. Αντίθετα με το Hume και το Diderot, αλλά παρόμοια με το Rousseau, ο Kant ήταν ευαίσθητοποιημένος απέναντι σε αυτούς τους φόβους, αυτήν την αίσθηση απειλής για το λόγο, διότι θεωρούσε το Διαφωτισμό ως εκφραστή του θάρρους και της τόλμης. Εξάλλου, είναι γνωστό το μύθο του, «Sapere aude», τόλμα να γνωρίζεις, το οποίο παρέθετε από τον Ρωμαίο ποιητή Horatius και το υιοθετούσε. Και έτσι πρότεινε κάποιους τρόπους για να διατηρηθεί η ηθικότητα και η θρησκεία, αλλά με μια καινούργια βάση γνωσιακή, την οποία τοποθετούσε ιστορικά μετά το Newton. Εφόσον εξομοίωνε ο Kant τη γνώση με μια πράξη τόλμης και προκειμένου να προστατεύσει πιο παραδοσιακές μορφές σκέψης και πολιτισμού, επιχείρησε να θέσει όρια στο λόγο, ώστε να αφήσει χώρο για την πίστη. Πώς το έκανε αυτό; Με το να αιτιολογεί, να δικαιολογεί τους φυσικούς επιστημονικούς τρόπους, εξήγησης και κατανόησης της πραγματικότητας ως αναγκαία βάση για όλη την ανθρώπινη γνώση για τον κόσμο της καθημερινής εμπειρίας, την ίδια στιγμή όμως που επέμενε, ότι όσα αφορούσαν στην ουσία της ανθρώπινης φύσης, χαρακτήριζαν την ανθρώπινη φύση, δεν μπορούσαν να κατανοηθούν με φυσιοκρατικούς όρους, δηλ. με αναφορά σε αυτούς τους φυσικούς επιστημονικούς τρόπους, εξήγησης και κατανόησης του κόσμου. Το σύμπαν των αντικειμένων, των σχέσεών τους, που η επιστήμη καθιστά κατανοητό σε μας, παρουσιάζεται έτσι επειδή, αυτός είναι ο τρόπος με τον οποίο ο νους μας, η νόησή μας λειτουργεί. Πώς δηλαδή; Λειτουργεί έτσι ώστε να αποδίδει τάξη, σταθερότητα στα αντικειμενικά δεδομένα της αισθητηριακής εμπειρίας, επομένως και ο φυσικός, επιστημονικός, εξηγητικός κόσμος είναι ένας κόσμος που εμείς δημιουργούμε. Είναι λοιπόν ένα βασίλειο φαινομένων, πραγμάτων έτσι όπως εμφανίζονται στη νόηση μας, επειδή κάθε τι που συμβαίνει σε αυτόν τον κόσμο υπόκειται σε αιτιακή μορφή εξήγησης, φαίνεται να μην περισσεύει χώρος για την ελευθερία που υποθέτουμε ότι έχουμε εμείς ως ηθικά υποκείμενα. Ελευθερία για να προβάλουμε σε επιλογές, σε αποφάσεις ως προς την πράξη. Για να κατανοήσουμε λοιπόν αυτόν τον κόσμο ως έναν χώρο όπου επικρατούν οι σχέσεις αιτίας - αποτελέσματος, ως ένα βασίλειο φαινομένων, χρειάζεται να υπάρξει η δυνατότητα ενός διαφορετικού κόσμου, του

βασιλείου των νοουμένων, των πραγμάτων καθ' εαυτά, τα οποία είναι απρόσιτα στην επιστήμη και όπου η ηθική ελευθερία μπορεί να επιβιώσει με αυτήν τη στρατηγική ή φυσιοκρατική προοπτική που τοποθετεί την ανθρώπινη σκέψη και πράξη μέσα σε ένα κόσμο υλικής αιτιοκρατίας. Ο κόσμος των νοουμένων ήταν άμεσα, ταυτόχρονα, επικυρωμένος, τεκμηριωμένος, δημιουργώντας μας την εντύπωση ότι οι ανθρώπινες πράξεις μπορούν να είναι ελεύθερες, μπορούν να έχουν νόημα, προστατευμένες από την απειλή του επιστημονικού ντετερμινισμού ή αιτιοκρατίας. Για να φέρει σε πέρας αυτήν τη φιλοσοφική στρατηγική του ο Kant, ακολούθησε σε ένα βαθμό τον προγενέστερο αυτού φιλόσοφο Leibniz. Η σχέση, η συγγένεια μεταξύ των 2 φάνηκε με μεγαλύτερη καθαρότητα προς το τέλος της σταδιοδρομίας του Kant, όταν στην τελευταία των 3^{ων} κριτικών του, στην *Κριτική της κριτικής δυνάμεως* το 1790 υποστήριξε ότι, προκειμένου η ο ηθικός λόγος να είναι πρακτικός, δηλ. να είναι ικανός να κατευθύνει την πράξη, καθορίζοντας την βούληση, χρειάζεται να ισχύσει μια αρχή σκοπιμότητας, αποβλεπτικότητας ως λειτουργικής δύναμης καθοριστικής μέσα στον κόσμο. Ο πρακτικός λόγος χρειάζεται υποστήριξη από τον φυσικό κόσμο, από την ίδια τη φύση για να είναι αποτελεσματικός, επειδή οι περισσότερες από τις πράξεις μας, όπως δείχνουν τόσο η εμπειρία όσο και η διαδικασία της νόησης, η ίδια η κατανόηση καθορίζονται από την επιθυμία, την ανάγκη, την ενόρμηση. Ο λόγος πολλές φορές εμφανίζεται αδύναμος απέναντι στις υλικές δυνάμεις που διέπουν το φυσικό κόσμο. Θα μπορούσε να καθορίσει αποτελεσματικά τις πράξεις μας, ωστόσο, εάν οι προτάσεις του λόγου βρίσκονταν σε συμφωνία με μια αρχή σκοπιμότητας, αποβλεπτικότητας, η οποία να λειτουργεί κάτω από τα φαινόμενα της φύσης.

[Δευτέρα 05.04./12.04. 2021 \(Μάθημα: 6^ο & 7^ο\)](#)

Karl Marx. Οικονομικά & Φιλοσοφικά Χειρόγραφα, 1844

ΜΑΡΞΙΚΗ ΑΝΘΡΩΠΟΛΟΓΙΑ Ι & ΙΙ

Από ppt

Στην νεότερη εποχή ο Locke παρομοιάζει την ψυχή με άγραφο πίνακα, ενώ αιώνες πριν είχε περιγραφεί από τον Αριστοτέλη ως ο πλοηγός – ο τιμονιέρης του πλοίου. Ο αναγωγιστικός ή και μεταφορικός τρόπος παρουσίασης της έννοιας αυτής επιμένει στην ιστορία των ιδεών και της γλώσσας, ακόμη και όταν η ψυχολογία – η εμπειριστατωμένη δηλαδή μελέτη της ψυχής – μπορεί κατά τον Marx να φωτισθεί μόνο με την ιστορική γνώση των νόμων που διέπουν τις εργασιακές σχέσεις και το οικονομοπολιτικό σύστημα. Στον Locke η έννοια του νου και της

Σημειώσεις Παραδόσεων

Σελίδα 57

Συντελεστές: Γ. Μπαρμπαρούσης (ΕΔΙΠ Τμήμα Φιλοσοφίας), Γ. Σαραντόπουλος (Υποψ.

διδάκτωρ Τμήμα Φιλοσοφίας), Α. Τσακίτζης (Μεταπτυχιακός Φοιτητής Τμήμα Γερμανικής Γλώσσας & Φιλολογίας)

νόησης (mind/ mens) εξισώνεται με αυτήν της κατανόησης (understanding), με μια έννοια δηλαδή που δίνει έμφαση στον εαυτό.

Τόσο η κλασική φιλοσοφία που έριχνε το βάρος κυρίως στο σκοπό – *εντελέχεια* – και στη *μορφή* ως ουσία του ανθρώπου και του ψυχισμού του, όσο και ο γερμανικός ιδεαλισμός (Fichte, Schelling, Hegel) και οι νεοεγελιανοί τον 19^ο αιώνα – που εισάγουν την πράξη ως ενσυνείδητη δράση και το υποκειμένο της στην πρωτοκαθεδρία της οντολογίας – μεταφυσικής και ιστορίας – προσέγγιζαν τον άνθρωπο ως ουσία με ξεχωριστό προορισμό (*Bestimmung*).

Μετά τον Hegel και κυρίως λόγω του Ludwig Feuerbach (1804 – 1874), ο οποίος τόνιζε τη βιολογική αισθητηριακή υπόσταση του ανθρώπου, που ανέτρεπε το ιδεαλιστικό πνευματοκρατικό πρότυπο του Hegel, ξεκινά μια νέα περίοδος για την ανθρωπολογική φιλοσοφία. Ο επιφανέστερος των νεοεγελιανών φιλοσόφων, ο Karl Marx (1818 - 1883) όρισε την ουσία του ανθρώπου ως σύστημα των κοινωνικών του σχέσεων, προκύπτει από τις εκάστοτε κοινωνικοοικονομικές σχέσεις που καθορίζουν αιτιακά τις συνθήκες που δίνουν σημασία και προοπτική στον προορισμό του. Ο άνθρωπος γίνεται ολοκληρωμένος (*totaler Mensch*) όταν ενσωματώνει συνειδητά με τις πράξεις του την ιστορική νομοτέλεια της αλλαγής της κοινωνίας από το αστικό σύστημα στη νέα κομμουνιστική κοινωνία προκειμένου να υπερβεί τις συνθήκες που τον αποξενώνουν από την πραγματική ουσία του (*αλλοτρίωση – Entfremdung*). Ο άνθρωπος λοιπόν, σε αυτήν τη νέα θεωρία, γίνεται ο μοχλός – το κλειδί – της αλλαγής του κόσμου, ο δημιουργός της ιστορίας και του πολιτισμού. Μετά τον Marx, ξεκινά μια θεωρητική παράδοση σύμφωνα με την οποία θεωρείται ότι η κοινωνία ως ανθρώπινο δημιούργημα λειτουργεί νομοτελειακά στο πλαίσιο της υποτιθέμενης ισχύος μιας ιστορικής αιτιοκρατίας που υποτάσσει τόσο τη φύση όσο και τις έννοιες της κλασικής φιλοσοφίας (μαρξισμός – ιστορικός υλισμός).

Η μαρξική ανθρωπολογία έχει αντίκτυπο τόσο στην ίδια τη φιλοσοφική θεώρηση του ανθρώπου αλλά και την εξέλιξη των κοινωνικών θεωριών, τη μεθοδολογία τους και την ανάπτυξη νέων θεωριών και επιστημονικών τάσεων στη μελέτη και κατανόηση των κοινωνιών και της ιστορίας. Ο μαρξισμός ως ένα συνεκτικό σύστημα θεωρίας και εξήγησης επηρέασε πλατιά το χώρο της κοινωνικής θεωρίας και δημιούργησε μια ξεχωριστή παράδοση στην ανθρωπολογία του 20ού αιώνα.

Από προφορική παρουσίαση

Ορίζει ο Marx την ουσία του ανθρώπου. Δίνει ρητά τον ορισμό στην 11^η θέση για τον Feuerbach, το 1845, ότι η ουσία του ανθρώπου είναι αποκλειστικά το σύνολο των κοινωνικών του σχέσεων. Ο Αριστοτέλης ανέτρεψε χιλιάδες χρόνια πριν τον προ αυτού λόγο των φιλοσόφων περί ψυχής, ορίζοντας την ψυχή ως ουσία σε λογική, επιστημολογική συνάρτηση με το φυσικό σώμα. Εδώ μπορούμε να παραλληλίσουμε την ανατροπή που γίνεται από τα λεγόμενα του Marx σε σχέση με την προηγούμενη ιδεαλιστική προσέγγιση του υποκειμένου σε ένα άλλο πλαίσιο, στο πλαίσιο των κοινωνικών σχέσεων, όπως κάποτε και ο Αριστοτέλης από το να προσπαθούμε να πούμε ότι η ψυχή βρίσκεται κάπου στο σώμα ή πέρα από το σώμα, μας έστρεψε το 4^ο αι. π.Χ. την προσοχή στο να βλέπουμε την ψυχή σε σχέση με το σώμα και σε σχέση με το δυνάμει, με τα έργα και τις λειτουργίες της. Έκανε μια στροφή φιλοσοφικού ενδιαφέροντος. Την ίδια στροφή έχουμε και τώρα. Από το να βλέπουμε το υποκείμενο μέσω μιας αφηρημένης και θεωρητικής μόνο γνώσης και συνειδητοποίησης, να δούμε σε ποιες κοινωνικές σχέσεις ο κάθε άνθρωπος εξελίσσει, αναπτύσσει τον εαυτό του, καθρεφτίζει την ταυτότητά του και την πλάθει και την αναδημιουργεί αναλόγως. Η ανθρώπινη φύση – ουσία, δεν είναι σταθερή και αμετάβλητη μέσα στην ιστορία, αλλά δημιουργείται από τον άνθρωπο δημιουργό και δεν δημιουργείται διανοητικά ως ιδέα στο κεφάλι ή στις γραμμές των φιλοσόφων, δημιουργείται πρακτικά μέσα στο κοινωνικό πλαίσιο και γίνεται στο τέλος ακολουθώντας το Hegel, υποκείμενο της ιστορίας. Γίνεται ένα συνειδητό υποκείμενο της εξέλιξης της ιστορίας των κοινωνιών, των πρακτικών τρόπων, με τους οποίους ο άνθρωπος εξασφαλίζει την επιβίωσή του, την κάλυψη των αναγκών του, αλλά και την εκδίπλωση όλων των δυνάμεών του. Οι δυνάμεις των ανθρώπων είναι η καλλιέργεια, ικανοποίηση των αισθήσεων και δυνάμεις (alle Sinne und Kräfte = όλες οι αισθήσεις και οι δυνάμεις). Οι αισθήσεις είναι κάτι σταθερό, ανάγεται στο βιολογικό κομμάτι του ανθρώπου, οι δυνάμεις όμως, οι δυνατότητες, μας μεταφέρουν πάλι σε ένα πλαίσιο αριστοτελικό, γιατί δίνεται μια δυναμική σε αυτήν την ταυτότητα. Ο άνθρωπος δεν είναι μόνο αυτός που είναι τώρα, αλλά είναι και αυτός που μπορεί να γίνει, έχει τη δυνατότητα να γίνει. Δηλαδή είναι ένα ὄν που εξελίσσεται. Αυτή η εξέλιξη είναι πρακτική. Δεν είναι δηλ. διανοητική ή βιολογική. Οι πρακτικές δυνατότητες, οι δυνάμεις του ανθρώπου εξελίσσονται διαρκώς και αναδεικνύουν σε κάθε ιστορικό παρόν ένα διαφορετικό άνθρωπο. Άρα εδώ υπάρχει και μια αναφορά στο μέλλον, σε κάτι που θα συμβεί. Η κοινωνία καθορίζει τον άνθρωπο, την ουσία του, το πώς θα κινηθεί, θα σκεφτεί, θα συναισθανθεί, δεν τον επηρεάζει γενικά. Είναι δηλ. μια αλληλεπίδραση ανθρώπου και κοινωνίας νομοτελειακή, ντετερμινιστική. Μπαίνει η σχέση

Σημειώσεις Παραδόσεων

Σελίδα 59

Συντελεστές: Γ. Μπαρμπαρούσης (ΕΔΙΠ Τμήμα Φιλοσοφίας), Γ. Σαραντόπουλος (Υποψ. διδάκτωρ Τμήμα Φιλοσοφίας), Α. Τσακίτζης (Μεταπτυχιακός Φοιτητής Τμήμα Γερμανικής Γλώσσας & Φιλολογίας)

αιτίας - αιτιατού στην μαρξική σύλληψη της ανθρώπινης ουσίας ως συνόλου των κοινωνικών σχέσεων. Αν πάρουμε τις ιδιότητες του ανθρώπου, λέμε ότι ο άνθρωπος έχει κάποιες ιδιότητες, είναι ολότητα, τριμελής, είναι ένθεο όν, πολιτικό ζώο, συνειδητό όν. Το συνειδητό όν είναι υποκείμενο συνειδητότητας. Εδώ, αυτή η ποιότητα της συνείδησης, σύμφωνα με την ουσία του ανθρώπου ως συνόλου κοινωνικών σχέσεων, πρέπει να θεωρείται σύμφωνα με τη μαρξική προσέγγιση ως επακόλουθο ή παράγωγο μιας ορισμένης δομής της κοινωνίας. Μιας συγκεκριμένης διάρθρωσης κοινωνικών προϋποθέσεων, οι οποίες έχουν μέσα τους την οικονομική και τεχνολογική πλευρά τους. Η έννοια της συνείδησης αναδύθηκε μετά το Locke όπως την χειρίζεται ο γερμανικός ιδεαλισμός κ.λπ. ο Locke τη χρησιμοποιεί ως conscience με ένα εμπειριστικό υπόβαθρο, αλλά μετά σιγά - σιγά διογκώνεται και γίνεται δυνατότητα σύλληψης της μοναδικής και αξεπέραστης ανθρώπινης νόησης. Είναι επακόλουθο ζήτημα κατά τη μαρξική εξήγηση της ιστορικής πραγματικότητας, ποιες ήταν οι τεχνικές δυνατότητες για την πρόσκτηση γνώσης, για την διεκπεραίωση των αναγκών του βίου από τον άνθρωπο στα πλαίσια του δυτικού πολιτισμού και με βάση τους τρόπους παραγωγής του πλούτου, προϋποθέτουν την εγκαθίδρυση και ανάπτυξη της αστικής οικονομίας. Δηλ. της ελεύθερης οικονομίας που στηρίζεται στην ατομική ιδιοκτησία και στην ατομική εργασία. Με βάση τον Marx, αν δεν υπήρχαν όλα αυτά, δεν θα μπορούσαμε να διανοηθούμε έννοια συνείδησης. Είναι αναγκαία συνάρτηση των δεδομένων της ιστορίας που είναι οι κοινωνικές σχέσεις, η τεχνολογία, ο τρόπος πρόσκτησης της γνώσης, οι μορφές παραγωγής του πλούτου, οι παραγωγικές σχέσεις εργασίας και πόρων δυνάμεων παραγωγής που παρήγαγαν με έναν αναγκαίο τρόπο, όπως είναι ο φυσικός τρόπος παραγωγής, όπως γεννιέται κάτι στη φύση με τόσο απόλυτο τρόπο, έννοιες όπως η συνείδηση, θεωρίες όπως ο ιδεαλισμός. Αυτή η αντίληψη είναι αποκαλυπτική και καταλυτική, διότι αποκαλύπτει μια σχέση της γνώσης των ιδεών, εννοιών, μορφωμάτων του πολιτισμού με τις πραγματικές τους αιτίες. Αυτό που από την αρχαιότητα φιλοδοξεί να κάνει η επιστήμη. Η αντίληψη αυτή για τον άνθρωπο ως ουσία, σύνολο κοινωνικών σχέσεων επηρεάζει και τη φιλοσοφία μεταξύ των άλλων, όχι μόνο γιατί δείχνει ότι ορισμένα θεωρούμενα υπερβατικά και υπερϊστορικά ζητούμενα της φιλοσοφίας τελικά έχουν πραγματικές αιτίες, στον τρόπο που λειτουργεί η πραγματική ιστορία, η ζωή στην υλικότητά της και στις απαιτήσεις της, αλλά και σαν έννοιες, συλλήψεις, επιμέρους θεωρίες, και γενικότερα στο ρόλο της φιλοσοφίας μέσα στην κοινωνία. Ο ρόλος της φιλοσοφίας μέσα στην κοινωνία προ του Marx, από το 18^ο αι. από την εποχή του διαφωτισμού, αρχίζει και περιορίζεται, γιατί πρέπει να συνδυαστεί με τις θετικές και κοινωνικές επιστήμες, όχι μόνο τις φυσικές επιστήμες. Όχι μόνο με τη βιολογία, τη χημεία τα

Σελίδα 60

Σημειώσεις Παραδόσεων
Συντελεστές: Γ. Μπαρμπαρούσης (ΕΔΙΠ Τμήμα Φιλοσοφίας), Γ. Σαραντόπουλος (Υποψ. διδάκτωρ Τμήμα Φιλοσοφίας), Α. Τσακίτζης (Μεταπτυχιακός Φοιτητής Τμήμα Γερμανικής Γλώσσας & Φιλολογίας)

μαθηματικά, αλλά και με την ψυχολογία, την κοινωνιολογία, την πολιτική οικονομία. Άρα η φιλοσοφία δεν είναι το παν, δεν είναι η ομπρέλα όλης της γνώσης, δεν μπορεί να δώσει απαντήσεις σε όλα τα ζητούμενα, αλλά θεωρείται ως μια διαδικασία που υπάγεται και αυτή στους νόμους της κοινωνίας και της φύσης και δεν μπορεί να τους υπερβεί. Αν η ουσία του ανθρώπου είναι το σύνολο των κοινωνικών του σχέσεων και αν η κοινωνία ως διαδικασία προκύπτει από την αλληλεπίδραση ομάδων ανθρώπων, όπως είναι οι τάξεις, αλλά και καθορίζει την ανθρώπινη ουσία, στη συγκεκριμένη ιστορική στιγμή που εμφανίζεται ο Marx, εγκαινιάζεται η έννοια του ανθρώπου. Το πρότυπο είναι ο άνθρωπος παραγωγικής και εργασιακής δραστηριότητας ή δημιουργικότητας μέσα σε κοινωνικοοικονομικά πλαίσια. Είναι ο άνθρωπος της εργασίας, με την έννοια της εργασίας που καθορίζεται η ίδια του η εργασία από κοινωνικοοικονομικά πλαίσια. Από τις σχέσεις παραγωγής, από τους νόμους της κοινωνίας, τους κανόνες, τα συντάγματα, από τους νόμους που διέπουν την εργασία, από την ταξική του ένταξη, δηλ. αν εργάζεται και λειτουργεί ως μέλος μιας τάξης. Οι τάξεις που διαγιγνώσκει ο Marx ως ισχύουσες την περίοδο που γράφει, διακρίνονται από την κοινωνικοοικονομική τους υπόσταση. Η αστική τάξη απέναντι στην εργατική τάξη, ενώ υπήρχε και το Lumpen προλεταριάτο δηλ. άνεργοι ή χαμηλού επιπέδου ομάδες που δρουν μέσα στο κοινωνικό σύνολο, χωρίς να μπορούν να το καθορίσουν, αλλά υπόκεινται σε μεγαλύτερη εξαθλίωση ακόμα και από την εργατική τάξη, η οποία έχει κάποιο μισθό, έχει πάει σε ένα εργοστάσιο, εκτελεί μια εργασία. Αυτές είναι οι τάξεις που βλέπει να συγκρούονται και να κυριαρχούν, ενώ στην Ευρώπη και σε άλλες ηπείρους υπάρχουν ακόμα κατάλοιπα των παλαιών τάξεων, των φεουδαρχών, των ευγενών, των μοναρχών, αλλά το πεδίο σύγκρουσης είναι ανάμεσα σε αυτές τις δυο βασικές τάξεις. Όταν λέμε 'άνθρωπος της εργασίας' στον Marx, εννοούμε τον εργαζόμενο υπό συγκεκριμένες κοινωνικές, οικονομικές, πολιτικές συνθήκες. Ο Marx φτάνει στο σημείο να υποθέσει ότι και η έννοια άνθρωπος δεν υπάρχει πριν το επιτρέψουν οι κοινωνικές και οικονομικές συνθήκες. Πρέπει να υπάρχει μια συγκεκριμένη κοινωνική δομή και ανταλλαγή σε κοινωνικό, ομαδικό πλαίσιο, να έχει επικρατήσει μια τέτοια λογική, για να αρχίσει ο άνθρωπος να σκέφτεται το εαυτό του ως άνθρωπο. Αυτή η κοινωνική δομή εξελίσσεται στην ιστορία πίσω από συγκρούσεις, κάθε τάξη συγκρούεται μεταξύ τους, οι δούλοι με τους ελεύθερους, οι φεουδάρχες με τους δουλοπάροικους, οι αστοί με τους εργάτες. Αυτή είναι πραγματική ανθρώπινη ιστορία, όχι διάφορα αφαιρετικά και θεολογικά περιεχόμενα που μας κληροδότησε η φιλοσοφία και η θεολογία. Η φιλοσοφία καταλήγει να είναι μια παραπλάνηση σε σχέση με την πραγματική γνώση της κοινωνίας, της ιστορίας του ανθρώπου. Διότι παραδοσιακά παρουσίαζε τον

Σημειώσεις Παραδόσεων

Σελίδα 61

Συντελεστές: Γ. Μπαρμπαρούσης (ΕΔΙΠ Τμήμα Φιλοσοφίας), Γ. Σαραντόπουλος (Υποψ. διδάκτωρ Τμήμα Φιλοσοφίας), Α. Τσακιτζής (Μεταπτυχιακός Φοιτητής Τμήμα Γερμανικής Γλώσσας & Φιλολογίας)

άνθρωπο να είναι ένα όν που βρίσκεται απέναντι στο Θεό ή που έχει δυνάμεις από τη φύση να ξεχωρίζει από τα άλλα όντα. Ακόμα και σήμερα, αν προεκτείναμε αυτήν την οπτική του Marx που είναι ριζικής επαναστατικής και κριτικής διάστασης, η συζήτηση που γίνεται γύρω από την τεχνητή νοημοσύνη, τη συνείδηση και την 'τεχνοποίηση' της ανθρώπινης ουσίας μέσω robot ή μηχανών κ.λπ. είναι επακόλουθο της πλάνης της φιλοσοφίας που νομίζει ότι μπορεί να αποκαλύψει σταθερά χαρακτηριστικά στην ανθρώπινη ταυτότητα, πέρα και έξω από τις σχέσεις παραγωγής και τις κοινωνικές σχέσεις. Η μαρξική διάνοηση τονίζει όλες τις πλευρές δηλ., την τέχνη, τη θρησκεία, τη γλώσσα και τις ποιότητες αυτές, αλλά τις θεωρεί ως επακόλουθα της υλικής παραγωγής, με το όρο 'εποικοδόμημα'.

ΥΛΙΚΟ ΣΤΗΝ Η-ΤΑΞΗ

Δευτέρα 19.04/ 26.04.2021 (Μάθημα: 8^ο & 9^ο)

Από το ppt

Marx (1818 - 14 March 1883) vs Nietzsche (15 October 1844 - 25 August 1900):

Συγκριτική προσέγγιση

Και οι δύο φιλόσοφοι του 19^{ου} αιώνα είναι σημαντικοί για τη φιλοσοφική μελέτη του ανθρώπου, ενώ δεν αναπτύσσουν στο έργο τους μια συστηματική ανθρωπολογία, ωστόσο η σκέψη τους επηρεάζει ή και καθορίζει σε μεγάλο βαθμό τις ανθρωπολογίες του 20ού αιώνα. Εντοπίζονται ξεκάθαρες διαφορές ως προς την προσέγγισή τους στην ίδια την έννοια του ανθρώπου, καθώς για τον Marx ο άνθρωπος προκύπτει από το σύνολο των κοινωνικών σχέσεων, ένα συνειδητό υποκείμενο πράξης και θεωρίας, ενώ για τον Nietzsche υπάρχει άμεσα και αυθεντικά και ολοκληρώνεται μέσω της διονυσιακής τέχνης.

Στον Marx δίνεται προτεραιότητα στην συλλογική έκφραση και ολοκλήρωση του ανθρώπου με την εκδίπλωση και ικανοποίηση όλων των δυνάμεων και αισθήσεών του σε μια δίκαιη κοινωνία, ενώ στον Nietzsche προέχει η αυθεντική ύπαρξη και ο αγώνας για ολοκλήρωση είναι επακόλουθο της βούλησης για δύναμη που αποτελεί προσωπική αυθυπέμβαση.

Πέραν αυτών των κύριων και σημαντικών διαφορών υπάρχει μια σειρά συγκλίσεων και ομοιοτήτων που χαρακτηρίζουν την πορεία και τη διανοητική τους κριτική στάση προς τη φιλοσοφία, τη θρησκεία, την απαξίωση του καπιταλισμού και τη θετική τους σύλληψη της ανθρώπινης φύσης, αλλά και σε ορισμένα χαρακτηριστικά του βίου τους, όπως είναι η σύγκρουσή τους με την ακαδημαϊκή φιλοσοφία, τα τραγικά βιώματά τους και στις απογοητεύσεις της προσωπικής τους ζωής που όμως αντιμετώπισαν διαφορετικά: με την

πολιτική συλλογική δράση και την επίμονη διεπιστημονική έρευνα ο ένας, με τον αναχωρητισμό και την πνευματική δημιουργία ο δεύτερος.

Γνήσια παιδιά του ευρωπαϊκού διαφωτισμού, με μεγάλο εύρος αρχαιογνωσίας, σχολιαστές και συνεχιστές του εγγελητικού ιδεαλισμού, οι Marx και Nietzsche τοποθέτησαν τη γνώση του ανθρώπου σε θέση αιχμής στην κριτική τους προς τον δυτικό πολιτισμό του καιρού τους κι εφαπτήριό μιας νέας οπτικής για το μέλλον της κοινωνίας και του ανθρώπου, με τρόπους διαφορετικούς, έτσι ώστε να μπορούν ίσως να θεωρούνται και συμπληρωματικοί.

Στοιχεία για τους δύο διανοητές υπάρχουν στις σελίδες 13 κ.ε. και 149κ.ε. του βιβλίου *Άνθρωπος, ο δημιουργός*.

Η μαρξική ανθρωπολογία έχει αντίκτυπο τόσο στην ίδια τη φιλοσοφική θεώρηση του ανθρώπου αλλά και την εξέλιξη των κοινωνικών θεωριών, τη μεθοδολογία τους και την ανάπτυξη νέων θεωριών και επιστημονικών τάσεων στη μελέτη και κατανόηση των κοινωνιών και της ιστορίας. Ο μαρξισμός ως ένα συνεκτικό σύστημα θεωρίας και εξήγησης επηρέασε πλατιά το χώρο της κοινωνικής θεωρίας και δημιούργησε μια ξεχωριστή παράδοση στην ανθρωπολογία του 20ού αιώνα.

Ο Marx αλλάζει το τοπίο, όταν υποστηρίζει ότι είμαστε βιολογικά, αισθητηριακά όντα, αλλά κατά βάση αυτό που μας καθορίζει είναι οι κοινωνικές σχέσεις. Τα πλέγματα των κοινωνικών σχέσεων του δίνουν ένα ρόλο. Ο Marx έχει ένα είδος δικής του ιδιότυπης ανθρωπολογίας χωρίς να συγγράφει ανθρωπολογική πραγματεία, όπως είχε κάνει ο Hume (*Πραγματεία περί ανθρώπινης φύσης*), ο Marx επικεντρώνεται στην κριτική της φιλοσοφίας, της πολιτικής οικονομίας, στη μελέτη του κεφαλαίου, αλλά είναι έντονο το ενδιαφέρον του για τον άνθρωπο, πώς ο άνθρωπος θα μπορούσε να γίνει ολοκληρωμένος, ελεύθερος, ανεπτυγμένος πνευματικά, θα μπορούσε να είναι *totaler Mensch*, εάν ενσωματώνει συνειδητά με τις πράξεις του την ιστορική νομοτέλεια, της αλλαγής της κοινωνίας από ένα σύστημα καταπιεστικό και εκμεταλλευτικό σε ένα ιδεατό σύστημα ίσης κατανομής του πλούτου και μη αποξένωσης, αλλοτρίωσης κ.λπ. Ο άνθρωπος που ολοκληρώνεται, είναι ο άνθρωπος που επαναστατεί συνειδητά.

Στα μέσα του 19^{ου} αιώνα (αιώνα που χαρακτηρίζεται από το κίνημα του ευρωπαϊκού ρομαντισμού και των επαναστάσεων) ο Nietzsche (1844 – 1900) δίνει ως κύριο χαρακτηριστικό της ανθρώπινης *προθετικότητας** τη δημιουργία, διαγράφει τις όψεις της έννοιας του δημιουργού. Οι επιρροές άλλων ιδεών στη σύλληψη αυτή του ανθρώπου από τον Nietzsche, περιλαμβάνουν και την αρχαία ελληνική φιλοσοφία και γραμματεία γενικότερα (ποίηση και δράμα), η σύγχρονή του γερμανική φιλοσοφία του όψιμου 19^{ου} αιώνα και ο πολιτισμός της εποχής του (επιστήμη, τέχνη, γλώσσα).

Ο Nietzsche είναι φιλόσοφος του 19^{ου} αι. και χρονολογικά έπεται του Marx. Ανήκει στον όψιμο 19^ο αι. στο κατώφλι του 20^{ου} αι. Έχουμε μια διαφορετική οπτική, η οποία δίνει έμφαση στην προθετικότητα δηλ. στην δημιουργικότητα, την τάση του ανθρώπου να δημιουργεί έργα τέχνης, να δημιουργεί και να αναδημιουργεί τον εαυτό του, άρα έχουμε μια αναφορά στην ταυτότητα, στο ποιος είναι ο άνθρωπος, τι είναι αυτό που ταυτίζει την ύπαρξή του. Η καλλιτεχνική δημιουργία του ανθρώπου δηλ. δημιουργεί νέα προϊόντα όπως πχ. ποίηση, δράμα, χορός, μουσική, εικαστικά δημιουργήματα και η ίδια του η ύπαρξη είναι αποτέλεσμα της δημιουργικότητας του. Σε αυτήν τη σύλληψη γίνεται αξιοποίηση των γνώσεων του Nietzsche, των όσων γνωρίζει για την αρχαία ελληνική γραμματεία, την λυρική, χορική ποίηση, την τραγικότητα, την αρχαιοελληνική θρησκεία δηλ. το σύνολο του αρχαιοελληνικού πολιτισμού, το μεταγράφει στην ανθρωπολογία του και το χρησιμοποιεί ως αιχμή κριτικής, απόρριψης δηλ., κάποιων φαινομένων της σύγχρονης εποχής του, της γερμανικής φιλοσοφίας, γραμματείας, της τέχνης υποδεικνύοντας την αξία των αρχαίων ελλήνων στους τομείς τέχνη, γλώσσα, επιστήμη.

Γέννηση της τραγωδίας (1872): Ο άνθρωπος – καλλιτέχνης του Nietzsche είναι άμεσα ουσία και φαινόμενο, προσεγγίζεται μέσω της έννοιας *Dasein* που έχει εγγεληνή προέλευση και μεταφράζεται ως *ενθαδική ύπαρξη*. Η ερμηνεία της ανθρώπινης φύσης και της σχέσης του ανθρώπου με τον κόσμο προσδιορίζεται περαιτέρω και από το δίπολο *απολλώνιο – διονυσιακό*, τα στελέχη του οποίου αντιστοιχούν σε χαρακτηριστικές μορφές της ανθρώπινης δημιουργικότητας όπως οι πλαστικές τέχνες (απολλώνιο) ή η μουσική και ο χορός (διονυσιακό). Χαρακτηριστική επινόηση της νιτσεικής ανθρωπολογίας ο ορισμός του τραγικού στοιχείου ως το απόγειο της ανθρώπινης δημιουργικότητας, όπως προκύπτει από τη μελέτη της αρχαίας ελληνικής τραγωδίας. Από αυτό σχηματίζεται μία έννοια για την τέχνη διαφορετική από το εγγεληνό πρότυπο της επιδίωξης του ωραίου, όπου ο ρόλος του καλλιτέχνη είναι να υπερβεί την οδύνη του βίου κι έτσι θα λέγαμε ότι ο ανθρώπινος προσδιορισμός του Nietzsche είναι η θεραπευτική λειτουργία της δημιουργικότητάς του. Μέσω της αναβίωσης του πόνου η αρχαία τραγωδία λειτουργεί ως ένα είδος «εμβολιασμού» του ανθρώπου για τον πόνο της ζωής.

Επίσης προκύπτει και η ιδέα της τέχνης ως δημιουργίας του εαυτού, όπου ο άνθρωπος συλλαμβάνει τον εαυτό του ως αντικείμενο της ίδιας του της δημιουργικότητας και υπ' αυτήν την έννοια καλούμαστε να κατανοήσουμε τον υπεράνθρωπο ως άνθρωπο που υπερβαίνει τον εαυτό του με την ελεύθερη βούληση για αυτοδημιουργία – αυθυπέμβαση (*Ανθρώπινο πολύ ανθρώπινο 1878 – 80, Έτσι μίλησε ο Ζαρατούστρα 1883 – 85 κ.ά.*).

Θεμελιακό έργο είναι η *Γέννηση της Τραγωδίας* και μπορούμε να μιλήσουμε για τον άνθρωπο καλλιτέχνη (homo creator), καλλιτεχνικό δημιουργό. Η διονυσιακή διάσταση του ανθρώπου στο Nietzsche είναι αποτέλεσμα της άμεσης ύπαρξής του στον κόσμο, δηλ. ο άνθρωπος ως

εμφάνιση στον κόσμο, είναι εξ αρχής ένας καλλιτέχνης, ένας δημιουργός. Το φέρει από τη φύση του. Οι όροι απολλώνιο, διονυσιακό που απηχεί τις αρχαίες θεότητες του Απόλλωνα και του Διονύσου δεν είναι απλώς ιδιότητες ενός ψυχισμού, είναι οντολογικές κατηγορίες, υπάρχουν στον κόσμο. Η φύση, η ίδια η πραγματικότητα, είναι απολλώνια και διονυσιακή, ενώ μέρος της φύσης είναι ο άνθρωπος και εκ φύσεως είναι απολλώνιος και διονυσιακός. Η δημιουργικότητά του οφείλεται κυρίως στη διονυσιακή πλευρά του. Το τραγικό στοιχείο ή η τραγικότητα, είναι πάλι μια αφαίρεση από τη τραγωδία, διότι από αυτήν αφαιρεί ο Nietzsche μιλώντας για την τραγική ουσία της ανθρώπινης ύπαρξης και ολόκληρου του πολιτισμού. Εδώ δίνει τον μεμονωμένο άνθρωπο ως αυθεντική ύπαρξη (Dasein) με τον πολιτισμό. Άρα το τραγικό είναι ιδιότητα του αρχαίου ελληνικού πολιτισμού. Εδώ έχουμε έναν εκ φύσεως δημιουργό διονυσιακό άνθρωπο από την άμεση ύπαρξή του και στην αμεσότητα αυτής της δημιουργικότητας και της καλλιτεχνικότητας δεν μας απασχολεί μόνο το ωραίο, το αληθές, αλλά η με κάθε όρο δημιουργικότητα, ακόμα και αν προϋποθέτει την καταστροφή και την άρνηση. Εφόσον κύρια ουσία του βίου είναι το τραγικό, άρα η οδύνη, το ακραίο βίωμα και είναι πρωταρχικής σημασίας για τον ανθρώπινο προσδιορισμό, η καλλιτεχνική δημιουργικότητα αποκτά μια διαφορετική υπόσταση από την επιδίωξη του ωραίου και του αληθούς του προηγμένου διαστήματος της φιλοσοφίας.

Δευτέρα 10.05.2021 (Μάθημα: 10^ο)

Από το ppt

Ο Ortega y Gasset, (1883 – 1955) είναι ένας από τους φιλοσόφους που επηρεάστηκαν ιδιαίτερα από τον Nietzsche κι επιχείρησαν μια δική τους σύνθεση γύρω από βασικά θέματα της φιλοσοφικής ανθρωπολογίας. Ο y Gasset έχει ενταχθεί στον κλάδο της Φιλοσοφίας της ζωής, εφ' όσον πιστεύει στην ορθολογική και γνωστική αξία της ζωής και της ζωτικότητας, στράφηκε προς την φιλοσοφική ανθρωπολογία και υιοθέτησε αντιλήψεις του νεοκαντιανισμού. Όντας θρησκευόμενος, συνδύασε επιρροές της ανθρωπολογίας του Max Scheler μαζί με εγγελιανές, νιτσεϊκές και νεοκαντιανές θέσεις, ενώ έδωσε και έναν κοινωνικοπολιτικό κι εκλαϊκευτικό προσανατολισμό στα θέματα και στο ύφος των γραπτών του.

Ο Ortega y Gasset (1883 – 1955) είναι ένας από τους πολλούς φιλοσόφους του 20ού αιώνα που ζώντας στην κρίσιμη για την ανθρωπότητα εποχή του φαινομένου του φασισμού, ασκεί έντονη κριτική στις προϋποθέσεις του σύγχρονου πολιτισμού εντοπίζοντας το πρόβλημα στην ανορθολογικότητά του και προτείνοντας ως λύση το μέτρο που θα έπρεπε η φιλοσοφία να ανακαλύψει εκ νέου. Προκειμένου να απαλύνει τις καταστροφικές μισαλλόδοξες ιδεολογίες διακηρύσσει το πνεύμα του διαλόγου μέσα από τον οποίο μαθαίνουμε πως κάθε άποψη έχει αξία και να βλέπουμε τις διαφορετικές απόψεις ως διαφορετικές προοπτικές.

Στην *Επανάσταση των μαζών* (1936) το πιο γνωστό μεταφρασμένο στα ελληνικά βιβλίο του (μετάφρ. Χρ. Μαλεβίτση, εκδ. Αρμός, 2010), προτρέπει προς μία νέα λογικότητα, που οδηγεί τον άνθρωπο με έναυσμα την ανθρωπινότητά του και την αφύπνιση της συνείδησής του για να δράσει ενάντια σε ό,τι τον αλλοτριώνει και υποβαθμίζει την ζωή του.

Η ανθρωπολογία του Nietzsche επηρεάζει την ανάπτυξη ενός φιλοσοφικού ανθρωπισμού στον Gasset και στη συνέχεια ενός νέου ρεύματος για την ίδια την γνώση και επιστήμη, σύμφωνα με την οποία η αλήθεια προκύπτει από την οπτική γωνία του κάθε σκεπτόμενου όντος, δεν υπάρχει μια και μόνη αλήθεια και η γνώση είναι ιστορική, αποτέλεσμα συνδυασμού περισσότερων οπτικών μέσα στην ιστορία. Ενώ μέσα στην ίδια την εξέλιξη της γνώσης αναγνωρίζει ο Gasset την καθοριστική αξία και σημασία της αισθητικής δηλ. η αισθητική προτάσσεται της γνώσης σε αυτή τη νέα σύνθεση που παρατηρείται στο πρώτο μισό του 20^{ου} αι. Ο Nietzsche δίνει μια μεγάλη ώθηση στην τέχνη και στην αισθητική να υπερβεί και να επικυριαρχήσει και της ίδιας της γνώσης σε ορισμένα ρεύματα, ενώ παράλληλα τα άλλα ρεύματα του εμπειρισμού, του επιστημονισμού και του θετικισμού εξακολουθούν να υπάρχουν στον 20^ο αι. Ο Nietzsche θεωρείται πως δεν ασχολήθηκε με την πολιτική, αυτοί που επηρεάστηκαν από αυτόν αναφέρθηκαν και έδρασαν πολιτικά.

Στον αντίποδα της μαρξιστικής θεωρίας και την ίδια εποχή που καθορίζεται από την επιρροή του Hegel, με τους Friedrich Nietzsche (1844 – 1900) και Søren Kierkegaard (1813 – 1855), αξιοποιώντας έννοιες που απαντούν στο εγγεγραμμένο και ιδεαλιστικό φιλοσοφικό περιβάλλον, τίθενται οι βάσεις του υπαρξισμού, μιας θεώρησης της ανθρώπινης ύπαρξης, αυτόνομης και ανεξάρτητης από τις νομοτέλειες και τους υπερκαθορισμούς του συστήματος. Στα τέλη του 19^{ου} και στις αρχές του 20^{ου} αιώνα, έχοντας προηγηθεί μια ιδιαίτερη ανάπτυξη των θετικών επιστημών που έθετε και τον άνθρωπο στο μεγεθυντικό φακό της επιστημονικής εξέτασης, έχοντας επίσης αμφισβητηθεί η φιλοσοφία, προέκυψε η ανάγκη ενοποίησης των στοιχείων ανάλυσης σε ένα διαφορετικό σύστημα εννοιών και αυτό το ζητούμενο επιτελεί η ανθρωπολογία του Max Scheler (1874 – 1928), καθώς αντιμετωπίζει τον άνθρωπο ως όλο αποτελούμενο από τρία επίπεδα – σώμα, ψυχή και πνεύμα. Αυτή η ολότητα αποκαθιστά τη χαμένη ουσία από την πολυεπιστημονικότητα των επιστημών που την τεμάχισαν μελετώντας τις διαφορετικές όψεις και πλευρές του: βιολογία, κοινωνιολογία, ψυχολογία, εθνολογία κ.λπ.

Οι επιρροές του Hegel μέσω του Nietzsche και του Kierkegaard, οι οποίες βάζουν τις βάσεις του υπαρξισμού και τονίζουν την ανθρώπινη ύπαρξη ως κάτι το αυτόνομο και ανεξάρτητο από νομοτέλειες και υπερκαθορισμούς των ολότητων φαίνεται να είναι στον αντίποδα της μαρξικής ανθρωπολογίας που προεκτείνεται με τον ιστορικό υλισμό. Στα τέλη του 19^{ου} αι.

και στις αρχές του 20^{ου} αι. αυτή η στάση προεκτείνεται από τον Kierkegaard και στον υπαρξισμό δημιουργώντας το αντίπαλο δέος στην ιδιαίτερη ανάπτυξη των θετικών επιστημών που ήθελε να βάλει τον άνθρωπο στον μεγεθυντικό φακό της επιστημονικής εξήγησης, να τον τεμαχίσει, να τον αναλύσει και να τον ανατάξει και να βγάλει απόλυτα συμπεράσματα με αυστηρά αποδεικτικό και πειραματικό χαρακτήρα μέσα στο επιστημονικό εργαστήριο. Έχουμε λοιπόν το αναγωγιστικό ή θετικιστικό ρεύμα και ένα υπαρξιστικό ρεύμα που τονίζει τα ανορθόλογα και δημιουργικά στοιχεία στην ανθρώπινη φύση ως έκφραση και από αυτήν την αντιπαράθεση, συγκροτείται ο κλάδος φιλοσοφική ανθρωπολογία. Το ενδιαφέρον ενός αυτόνομου πεδίου ανθρωπολογικής φιλοσοφικής μελέτης συγκεκριμενοποιείται, υποστασιοποιείται στο έργο του Max Scheler, ενός φιλοσόφου με πολύ σύντομη ζωή σχετικά, που τοποθετεί τον άνθρωπο στο προσκήνιο της φιλοσοφίας, σαν το κύριο ζήτημα της φιλοσοφίας και αυτό το κάνει γράφοντας το *Η Θέση του Ανθρώπου στον Κόσμο*, όπου εκεί μας υποδεικνύει ότι πρέπει να δούμε τον άνθρωπο ως ολότητα, όχι ως τεμάχια που μας δίνει η επιστημονική υπεράνάλυση τμημάτων της ύπαρξης του, πχ. του σώματος, της ψυχής, της κοινωνικής του έκφρασης, των οικονομικών του σχέσεων, της βιολογικής του ταυτότητας, προέλευσης, της εξέλιξής του ως είδος φυσικού - έχουν προκύψει εν τω μεταξύ και ο Charles Darwin και η ψυχανάλυση κ.λπ.. Όλα αυτά επηρεάζουν τη συνέχεια, αλλά αυτό που πρέπει να κάνει η φιλοσοφία είναι να μελετήσει τον άνθρωπο ως ολότητα και να τον θέσει ως προϋπόθεση κάθε άλλης γνώσης. Αυτό είναι το διακύβευμα της φιλοσοφικής ανθρωπολογίας, το τί είναι ο άνθρωπος να προταχθεί κάθε άλλης γνώσης.

Και οι δύο φιλόσοφοι του 19^{ου} αιώνα είναι σημαντικοί για τη φιλοσοφική μελέτη του ανθρώπου, ενώ δεν αναπτύσσουν στο έργο τους μια συστηματική ανθρωπολογία, ωστόσο η σκέψη τους επηρεάζει ή και καθορίζει σε μεγάλο βαθμό τις ανθρωπολογίες του 20ού αιώνα. Εντοπίζονται ξεκάθαρες διαφορές ως προς την προσέγγισή τους στην ίδια την έννοια του ανθρώπου, καθώς για τον Marx ο άνθρωπος προκύπτει από το σύνολο των κοινωνικών σχέσεων, ένα συνειδητό υποκείμενο πράξης και θεωρίας, ενώ για τον Nietzsche υπάρχει άμεσα και αυθεντικά και ολοκληρώνεται μέσω της διονυσιακής τέχνης. Στον Marx δίνεται προτεραιότητα στην συλλογική έκφραση και ολοκλήρωση του ανθρώπου με την εκδίπλωση και ικανοποίηση όλων των δυνάμεων και αισθήσεών του σε μια δίκαιη κοινωνία, ενώ στον Nietzsche προέχει η ατομικότητα και ο αγώνας για ολοκλήρωση είναι επακόλουθο της βούλησης για δύναμη και αποτελεί προσωπική αυθυπέμβαση.

Πέραν αυτών των κύριων και σημαντικών διαφορών υπάρχει μια σειρά συγκλίσεων και ομοιοτήτων που χαρακτηρίζουν την πορεία και τη διανοητική τους κριτική στάση προς τη φιλοσοφία, τη θρησκεία, την απαξίωση του καπιταλισμού και τη θετική τους σύλληψη της ανθρώπινης φύσης, αλλά και σε ορισμένα χαρακτηριστικά του βίου τους, όπως είναι η σύγκρουσή τους με την ακαδημαϊκή φιλοσοφία, τα τραγικά βιώματά τους και στις απογοητεύσεις της προσωπικής τους ζωής που όμως αντιμετώπισαν διαφορετικά: με την πολιτική συλλογική δράση και την επίμονη διεπιστημονική έρευνα ο ένας, με τον αναχωρητισμό και την πνευματική δημιουργία ο δεύτερος.

Γνήσια παιδιά του ευρωπαϊκού διαφωτισμού, με μεγάλο εύρος αρχαιογνωσίας, σχολιαστές και συνεχιστές του εγγεληανού ιδεαλισμού, οι Marx και Nietzsche τοποθέτησαν τη γνώση του ανθρώπου σε θέση αιχμής στην κριτική τους προς τον δυτικό πολιτισμό του καιρού τους κι εφαλτήριο μιας νέας

οπτικής για το μέλλον της κοινωνίας και του ανθρώπου, με τρόπους διαφορετικούς, έτσι ώστε να μπορούν ίσως να θεωρούνται συμπληρωματικοί.

Σχόλιο, ανάλυση, επεξήγηση από κ. Γ. Μπαρμπαρούση: Γενικά υπάρχουν πάρα πολλά στοιχεία στη νιτσεϊκή θεωρία που θα μπορούσαν να αξιοποιηθούν και αξιοποιήθηκαν αρκετά, γιατί νομίζω έγινε μια παρανόηση σημαντική στο έργο του, επειδή τον κατηγόρησαν για διάφορα, που οραματίστηκε ένα αισιόδοξο μέλλον για την ανθρωπότητα. Πρόβαλε έναν άνθρωπο υπεύθυνο καθώς έλεγε στο *Τάδε έφη Ζαρατούστρα*, «αγαπώ την ελευθερία, αγαπώ το ελεύθερο». Συνέβη και παρανόηση σημαντική με τον ορισμό. Αυτό που ήθελε να προβάλλει, ήταν ο άνθρωπος κυρίως να έχει διανοητική διαύγεια και να είναι μόνος του υπεύθυνος για τις σημαντικές αλλαγές, τις καθοριστικές της ζωής του και της προσωπικότητάς του, δηλ. ένας άνθρωπος που θα στηρίζεται σε όλες του τις δυνάμεις, όχι μόνο στην λογική αλλά και στις υπερβατικές. Σε καμία περίπτωση βέβαια δεν θα αγνοήσουμε τον υπάρχοντα κόσμο, απλώς ήθελε να τον υπερβούμε. Βέβαια η ανυπαρξία του Θεού, ο θάνατος του Θεού δηλ. και η ανυπαρξία κάθε αλήθειας, έτσι αφήνει τον άνθρωπο να ψάξει μια νέα ζωή και όπως λέει ο Nietzsche, έναν κώδικα ηθικής συμπεριφοράς που ωστόσο να τον υποστηρίζει. Θέλει το μορφικό χωρίς ηθικές δεσμεύσεις, κοινωνικές, θρησκευτικές. Δεν θέλει τον άνθρωπο έρμαιο και γι' αυτό δεν μπορούμε να τον ταυτίσουμε με καμία κομματική, θρησκευτική ιδεολογία ή οτιδήποτε, όμως αυτή η έκφραση της ζωής είναι ένα επιχείρημα επικίνδυνο, γιατί καταργώντας κάθε ανυπαρξία αλήθειας, αφήνει τον άνθρωπο τελείως ελεύθερο και όπως είπε και ο Fyodor Dostoyevsky, αν δεν υπάρχει ο Θεός, τότε όλα επιτρέπονται. Ο υπεράνθρωπος του Nietzsche νομίζω είναι ένα βήμα μεγάλο για την ανθρωπότητα, που για το Nietzsche πρέπει ο άνθρωπος να το επιχειρήσει και πιστεύει ότι αυτό θα το πετύχει, όταν ο κάθε άνθρωπος είναι κύριος του εαυτού του και θα ζει έτσι σε μια κοινωνία χωρίς κυρίους και δούλους που η θεωρία του περί δούλων και κυρίων είναι σημαντική στη φιλοσοφία του. Δηλ. υπάρχουν αιχμές κοινωνικής και πολιτικής ευαισθητοποίησης χωρίς ο ίδιος να είναι μπλεγμένος με μια ιδεολογική στράτευση πχ. όπως ήταν ο Marx; Αυτή είναι μεγάλη διαφορά. Και γι' αυτό ίσως ήταν εύκολο να εκμεταλλευτούν τις απόψεις του κάποιοι παραφράζοντάς τες και να τον παρουσιάσουν όπως ήθελαν, κυρίως ο φασισμός με την αδερφή του και τον γαμπρό του Förster. Έφτασε να χρησιμοποιήσει και ο ίδιος ο Hitler πολλά τμήματα του, στο έργο του *Ο Αγών μου*. Είναι μια πλήρης παρανόηση ή μια σκόπιμη παρανόηση; Σκόπιμη. Εξάλλου και ο ίδιος ο Nietzsche, όπως είχε πει, φοβόταν

ότι δεν θα τον καταλάβουν, ότι είχε την *Κατάρα του Τροβαδούρου*, γιατί θεωρούσε ότι αυτά που είπε ήταν ίσως προχωρημένα για την εποχή, ίσως δυσνόητα. Αυτό που τόνιζε και ο ίδιος στο *Ζαρατούστρα* είναι η ελευθερία, αυτό που αγαπούσε στον άνθρωπο, «αγαπώ τα ελεύθερα πνεύματα» έλεγε. Βέβαια, μετά τις τελευταίες δεκαετίες του 20^{ου} αι. έγιναν πολλές προσπάθειες να προσεγγιστεί σωστά το έργο από το Nietzsche και νομίζω ότι έχουν δώσει αποτελέσματα. Έχουν φανεί όλες αυτές οι σχέσεις του, όπως και η σχέση του με την προσωκρατική σκέψη πιο πολύ, παρά με τον Πλάτωνα και την κλασική φιλοσοφία. Και κυρίως στο σημαντικό έργο του *Η Γέννηση της Τραγωδίας*.

Από το ppt

Ο Hegel (27 August 1770 - 14 November 1831), κύριος εκπρόσωπος του γερμανικού ιδεαλισμού ανάμεσα στους Kant (1724 – 1804), Fichte (1762 – 1814), Schelling (1775 – 1854), στο πρώτο συστηματικό έργο του *Η Φαινομενολογία του Πνεύματος* (1807) τοποθετεί στο επίκεντρο του ιδεαλισμού του την νοητική δραστηριότητα του ανθρώπου, με κύριο άξονα το φαινόμενο της συνείδησης, την οποία προσδιορίζει με την έννοια της αυτοσυνείδησης.

Ο Hegel δείχνει στη *Φαινομενολογία* ότι οι δραστηριότητες με τις οποίες ο άνθρωπος εκφράζεται μέσα στην ιστορία υπερβαίνονται ως μερικότητες από το πνεύμα, ως μια ενιαία αρχή που υπέρκειται πέρα και πάνω από όλες τις μερικές ανθρώπινες εκφράσεις (τέχνη, φιλοσοφία κ.λπ.). Η ακραία ιδεαλιστική τοποθέτηση του Hegel εκφράζει γλωσσικά μια εξέλιξη της ιδέας του ανθρώπου ως υποκειμένου κυρίως πνευματικής δραστηριότητας και αφηρημένης σκέψης που ξεκίνησε στα νεότερα χρόνια με το καρτεσιανό cogito και τη θεωρία του Locke για τη νόηση.

Η διαλεκτική στον Hegel διαφέρει από την σωκρατική διαλεκτική ως προς το ότι δεν αφορά μόνο την τεχνική του διαλόγου, αλλά περιγράφει τις πραγματικές σχέσεις μεταξύ των αντιθετικών πραγμάτων και καταστάσεων του κόσμου και ασφαλώς και της κοινωνίας και εφαρμόζεται μεταξύ άλλων παραδειγμάτων και στη σχέση κυρίου και δούλου. Η διαλεκτική σχέση των αντιθέτων παρουσιάζει τη λογική αναγκαιότητα της μεταστροφής του θετικού στο αρνητικό και οδηγεί πάντα στη σύνθεση σε μια τρίτη ολοκληρωμένη διάσταση.

Η γνώση από την άλλη πλευρά είναι μια υποκειμενική διαδικασία που προϋποθέτει τη συνείδηση και καταλήγει στο απόλυτο, στη γνώση δηλαδή της απόλυτα - ανεξάρτητα από κάθε καθορισμό ή άλλη πλην της ίδιας της συνείδησης προϋπόθεση - αληθινής ουσίας. Το αντικείμενο μάλιστα της γνώσης είναι η ίδια η γνώση, ως η ακτίνα φωτός που βρίσκεται μεταξύ του υποκειμένου και του αντικειμένου και όχι το αντικείμενο. Η γνώση ορίζεται ως σχέση.

Η νοητική δραστηριότητα (Geist) είναι ο παράγων συγκρότησης μια σειράς γεγονότων και διαδικασιών που αποτελούν την ιστορία. Τα ιστορικά γεγονότα με βάση τη Φιλοσοφία της Ιστορίας του Hegel υπόκεινται σε μορφή εξήγησης συνθετικού χαρακτήρα, όχι σε σχέσεις αφηρημένες. Παράλληλα ο Hegel εντάσσει στα κεντρικά θέματα της φιλοσοφίας του την ιστορικότητα της φιλοσοφίας. Οι σχέσεις μεταξύ νόησης, λόγου και φιλοσοφικού λόγου είναι εσωτερικές, συνεκτικές, διέπονται από τον ίδιο το λόγο ως νοητική αρχή που διαμορφώνει την υπόσταση κάθε ιστορικής στιγμής.

Η σχέση ιδέας – κόσμου εκδιπλώνεται με χαρακτηριστικό τρόπο στη φιλοσοφία του Hegel με την καθοριστική παρεμβολή του λόγου, μιας νοητικής δηλαδή ρυθμιστικής διαδικασίας που ενοποιεί ιδέα και κόσμο και αναδεικνύει την δυναμική διαλεκτική της σχέσης τους. Ιδέα, νόηση και υλικός κόσμος και η σχέση μεταξύ τους δίνουν τη βάση και τα περιεχόμενα της ιδεαλιστικής θεωρίας, ενώ η πραγματικότητα που αποκτά ιστορικό χαρακτήρα είναι ο αναγκαίος αντικειμενικός τρόπος πραγμάτωσης της ιδέας. Η ιστορία ως εξελικτική πορεία γεγονότων συνεχίζεται με απότερο σκοπό – τέλος – την κατάκτηση της ελευθερίας της συνείδησης.

Το απόλυτο πνεύμα κατά τον Hegel εκφράζεται μέσα στην ιστορία ως ολότητα και σύνθεση των επί μέρους στιγμών της, ως αποτέλεσμα του συγκερασμού των πνευμάτων όλων των εποχών. Ο εαυτός της φιλοσοφικής παράδοσης ως έννοια στον Hegel συσχετίζεται με το απόλυτο υποκείμενο που αποκτά την ελευθερία του στο τέλος της ιστορίας, ενώ η ελευθερία ταυτίζεται με την συνειδητοποίηση της αντικειμενικής νομοτέλειας του πνεύματος, με μία δηλαδή νοητική πράξη που συντελείται στο εσωτερικό του ανθρώπου, προσδιορίζει την γνώση ως ελευθερία.

Σγόλιο, ανάλυση, επεξήγηση από κ. Α. Λάζου: Οι επιδράσεις του Hegel για τη συνείδηση, την αυτοσυνείδηση του ανθρώπου σε σχέση με την ιστορία, με τη δημιουργικότητα, την ενθάδε ύπαρξη. Αυτές είναι οι προεκτάσεις της εγελιανής φιλοσοφίας. Μόνο που η εγελιανή φιλοσοφία δεν είναι μια ανθρωπολογική φιλοσοφία, είναι μια φιλοσοφία του πνεύματος, μια φιλοσοφία του νου. Αυτή είναι η διαφορά. Αυτό που τον ενδιαφέρει, είναι η νοητική δραστηριότητα που μάλιστα την αποκόπτει από τη φύση, από την ύλη. Αυτό που υπάρχει στον Hegel είναι η νόηση, ο νους, το πνεύμα πως έχει μεταφραστεί νους κατ' άλλους μεταφραστές με μια απόλυτη μορφή σε ένα απόγειο, είναι αυτό που είναι αυτή η ουσία η υπερβατική, η οποία δημιουργεί τη φιλοσοφία και εκπληρώνει τον προορισμό της ιδέας μέσω στον κόσμο. Η φύση, ο κόσμος, η ιστορική πραγματικότητα για τον Hegel είναι η άλλη πλευρά της ιδέας. Είναι το καθρέφτισμα της ιδέας, δεν είναι η πραγματικότητα, η πραγματικότητα είναι η ιδέα και βέβαια σε αυτήν την σύλληψη, μπορείτε να διαβάσετε ένα πρόγραμμα θεολογικό, δηλ. αυτή η φιλοσοφία του Hegel είναι μια ιδεαλιστική φιλοσοφία για να δικαιώσει εντέλει τον Θεό, το ανώτερο όν. Μέσα σε αυτήν όμως την ιδεαλιστική μεταφυσική ο άνθρωπος καταλήγει να βρίσκει κάποια ηθική πολιτική, αισθητική, ιστορική δικαίωση ως ένα ον που επιτελεί ένα σχέδιο, που είναι πέρα και πάνω από αυτόν και αυτό είναι το σχέδιο της ιδέας που εκπληρώνεται από τις ανθρώπινες πράξεις στο πεδίο της πολιτικής, ηθικής και της αισθητικής. Εδώ έχουμε ένα απόλυτο μεταφυσικό σύστημα, γιατί είναι τόσο σπουδαίος ο Hegel; Γιατί ο τρόπος που ανέπτυξε αυτό το σύστημα, φιλοσοφικά, είναι πάρα πολύ εκλεπτυσμένος και πάρα πολύ θαυμαστός για τις φιλοσοφικές στοχαστικές διακρίσεις που κάνει και για την αξιοποίηση της ιστορίας της φιλοσοφίας, την οποία γνωρίζει πάρα πολύ καλά. Είναι ένας παντογνώστης φιλοσοφικός νους που κυριαρχεί και στη θεωρία και στην πράξη της ακαδημαϊκής φιλοσοφίας, εφόσον κυριαρχούσε ως ένας αναγνωρισμένος καθηγητής στον ακαδημαϊκό βίο της γερμανικής φιλοσοφίας. Πρέπει να κρατήσουμε το πώς χειρίστηκε ο Hegel και πώς ερμήνευσε την έννοια της συνείδησης. Ως μιας τάσης του ανθρώπου να γνωρίσει τον ανθρώπινο νου, να γνωρίσει τη γνώση, να γνωρίσει τον ίδιο του τον εαυτό. Είναι μια τάση συστατική της φύσης του και η προϋπόθεση της συνειδητής δηλ. της νοητικής δραστηριότητας είναι η αυτοσυνείδηση. Η συνείδηση δηλ. του ανθρώπου, ότι αυτός είναι το εγώ, το υποκείμενο αυτής της δραστηριότητας, αυτό είναι κάτι το ριζικό. Η συνείδηση του εγώ του, ως γνωστικού υποκειμένου. Όταν συνειδητοποιώ ότι απέναντί μου βρίσκεται αυτό το στυλό προϋποτίθεται η επίγνωση ότι εγώ είμαι αυτή η συνείδηση, εγώ έχω αυτή τη συνείδηση, προϋποτίθεται η συνείδηση του εαυτού. Αυτή η εγελιανή αυτοσυνείδηση είναι η δυναμική που κάνει τις φιλοσοφίες του Marx και του Nietzsche και πολλών άλλων

Σημειώσεις Παραδόσεων

Σελίδα 70

Συντελεστές: Γ. Μπαρμπάρουςης (ΕΔΙΠ Τμήμα Φιλοσοφίας), Γ. Σαραντόπουλος (Υποψ. διδάκτωρ Τμήμα Φιλοσοφίας), Α. Τσακίτζης (Μεταπτυχιακός Φοιτητής Τμήμα Γερμανικής Γλώσσας & Φιλολογίας)

ενεργές. Γιατί από αυτήν την κατανόηση του Hegel για την αυτοσυνείδηση, ξεπηδά η πεποίθηση ότι ο άνθρωπος μπορεί να είναι δημιουργός της ιστορίας και του πολιτισμού, δημιουργός του εαυτού του και δημιουργός του εαυτού του μπορεί να είναι μόνο ένα ὄν που έχει αυτοσυνείδηση. Που συνειδητοποιεί τον κόσμο ως μέρος ενός προγράμματος συνειδητότητας του εαυτού και από αυτήν την πορεία της αυτοσυνείδησης ξεκινά να εδραιώνεται η κατάκτηση της ελευθερίας του πνεύματος. Ο σκοπός όλης αυτής της ιδεαλιστικής φιλοσοφικής σκέψης, η ελευθερία, η ελευθερία όμως του πνεύματος και όχι του πράγματος, όπως έλεγε ο Marx. Γι' αυτό του άσκησε κριτική. Η κριτική του Marx προς το Hegel ασκείται στα *Οικονομικά και φιλοσοφικά χειρόγραφα* και στην *Κριτική της φιλοσοφίας του κράτους και του δικαίου του Hegel*. Στα πρώιμα, έργα δηλ. του Marx. Η όλη κριτική επικεντρώνεται στο ότι η ακραία αυτή μεταφυσική σκέψη, ο ακραίος πνευματισμός, η ακραία νοησιαρχία του Hegel, αφήνει ακάλυπτη την πλευρά των δικαιωματικών ανθρώπινων αναγκών που κείνται στο πεδίο της βιολογίας και αισθητηριακότητας του ανθρώπου, την ανάγκη του ανθρώπου δηλ. για στοιχειώδη επιβίωση που τον ωθεί αναγκαία καθιστώντας τον μέρος σχέσεων εξάρτησης από την εργασία, τη μισθωτή εργασία κυρίως, τον ωθεί να δημιουργήσει συστήματα οικονομικής και βιολογικής ύπαρξης, όπως είναι η γεωργία, η φεουδαρχία ή η αστική μορφή οικονομίας. Αυτή είναι η αντίθετη όψη της εγγεληνής σύλληψης που είναι ακραία πνευματική, είναι η μαρξιστική ιστορικοϋλιστική θεωρία, που όμως δεν θα υπήρχε αν δεν υπήρχε φιλοσοφικά ο Hegel. Ο Hegel προϋποθέτει την αυτοσυνείδηση. Όταν είναι νεαρός ακόμα, ο Hegel αναπτύσσει τη θεωρία του περί αυτοσυνείδησης που καθορίζει την πορεία της ευρωπαϊκής φιλοσοφίας. Ακόμα και ο Sartre και ο Heidegger έχουν οπωσδήποτε μελετήσει το Hegel, για να προτάξουν τη δική τους φιλοσοφία. Ακόμα και μέσα από τις ανατροπές και τις αντιπαραθέσεις που ακολούθησαν, τις κριτικές που έγιναν προς αυτόν και από όλους σχεδόν τους επιγόνους του, επικρατεί η ισχυρή επιρροή του φιλοσόφου. Υπάρχει αυτό το σχήμα, το ότι καθώς ερχόμαστε σε αντίθεση με τον φιλόσοφο, τον δικαιώνουμε, τον μεγεθύνουμε στις συνειδήσεις μας.

Το πνεύμα είναι ιστορικά μια έννοια αρχαιοελληνικής προέλευσης, με έκδηλη μεταφυσική διάσταση. Έχει να κάνει, με το πώς η στωική φιλοσοφία ολοποίησε την έννοια της ψυχής δίνοντάς της μια κοσμική διάσταση που υπάρχει πέραν του ανθρώπινου πεδίου. Ο κάθε άνθρωπος έχει ψυχή, αλλά το πνεύμα κείται πέραν του κάθε ανθρώπου. Βρίσκεται στο επέκεινα. Όταν λέμε νους όμως, ή θα εννοήσουμε τον παγκόσμιο νου, ει δυνατόν τη νόηση ως κοσμική μορφή ύπαρξης που είναι και προσωκρατική ή και νεοπλατωνική ή θα αναφερθούμε στο πώς το κάθε ξεχωριστό άτομο, όπως στην περίπτωση του Locke, έχει νου.

Σημειώσεις Παραδόσεων

Σελίδα 71

Συντελεστές: Γ. Μπαρμπαρούσης (ΕΔΙΠ Τμήμα Φιλοσοφίας), Γ. Σαραντόπουλος (Υποψ. διδάκτωρ Τμήμα Φιλοσοφίας), Α. Τσακίτζης (Μεταπτυχιακός Φοιτητής Τμήμα Γερμανικής Γλώσσας & Φιλολογίας)

Είναι μια ιδιότητα της ανθρώπινης σκέψης, ο νους, η νόηση. Στην περίπτωση αυτή είναι κατ' ανάγκη ψυχολογικής εμβέλειας η νόηση, ενώ το πνεύμα είναι μεταφυσικής. Ήδη υπάρχει στην αγία τριάδα -πατήρ, υιός και άγιο πνεύμα- ότι η χριστιανική θεολογία χρησιμοποιεί τον όρο πνεύμα και αυτό τα λέει όλα. Δεν αναφέρει Θεός, πατήρ, υιός και ψυχή και νους, δεν υπάρχει αυτό. Άρα το άγιο πνεύμα είναι μία ουσία, μια μορφή ύπαρξης της ουσίας, της ενέργειας στον κόσμο που ενώνει το επέκεινα με το ανθρώπινο. Είναι μια τέτοια δομή και φυσικά υπάρχει παντού. Στην περίπτωση των νεωτερικών φιλοσόφων είμαστε σε ένα ψυχολογικό, γνωσιακό περιβάλλον, όχι σε ένα μεταφυσικό ή θεολογικό. Στον Hegel της ωριμότητας βέβαια, το απόλυτο πνεύμα υπάρχει πέραν όλων των επιμέρους πνευμάτων. Υπάρχει ως σκοπός και ολοκλήρωση κάθε επιμέρους πνεύματος ως το απόλυτο. Βέβαια, ίσως το απόλυτο πνεύμα, είναι το θείο πνεύμα. Επίσης, ένα άλλο ερώτημα που γεννάται, ότι η έννοια πνεύμα που είναι αρχαία έννοια, αρχαίος όρος μας πάει και στον πνευματισμό, στους πνευματιστές, οι οποίοι ήταν στην ύστερη αρχαιότητα, μια μορφή ιατρικής πρακτικής. Διότι διαγιγνώσκετο η λειτουργία του πνεύματος ως ουσίας στον ανθρώπινο οργανισμό. Στα αέρια που συνθέτονται, μέσα στο κυκλοφοριακό σύστημα του ανθρώπου, στη μοριακή του σύσταση. Έχει και μια τέτοια πλευρά οπωσδήποτε ή μπορεί να συνδεθεί και με τον κοσμικό αιθέρα που ενώνει το θείο με τον ανθρώπινο κόσμο, τον κόσμο των θνητών. Έχει πολλές προϋποθέσεις ο όρος πνεύμα, ενώ η νόηση είναι πιο ξεκάθαρη ως αντικείμενο εξέτασης και φιλοσοφικού ενδιαφέροντος.

Δευτέρα 17.05.2021 (Μάθημα: 11^ο)

ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΑΝΘΡΩΠΟΛΟΓΙΑ – ΣΥΓΧΡΟΝΑ ΡΕΥΜΑΤΑ

Στο Locke συνδέονται, δεν ταυτίζονται, προσωπική ταυτότητα & συνείδηση: η ταυτότητα είναι άλλη έννοια και η συνείδηση άλλη, έχει άλλο προσδιορισμό, άλλο περιεχόμενο, αλλά η συνείδηση προϋποτίθεται, κατά τον Locke στο 2^ο βιβλίο του δοκιμίου για να υπάρξει ταυτότητα του προσώπου, επειδή η προσωπική ταυτότητα μας οδηγεί στην ταυτοποίηση, στην οριοθέτηση ενός υποκειμένου που είναι σταθερό, ενιαίο. Αυτό το υποκείμενο που απασχόλησε και τον Descartes, το υπαρκτικό, το ότι υπάρχει ένα άτομο που σκέπτεται, που αισθάνεται, που γνωρίζει ή δεν γνωρίζει, που πράττει, αυτό το υποκείμενο υπάρχει μεν, αλλά είναι σταθερό ή αλλάζει από εμπειρία σε εμπειρία και από εποχή σε εποχή, όπως μας οδήγησε ο ακρότατος εμπειρισμός να υποθέσουμε και να αμφισβητήσουμε το ενιαίο του υποκειμένου, άρα ο Locke θα αναζητήσει το ενιαίο του υποκειμένου που γνωρίζει. Γιατί τον απασχολεί βέβαια η νόηση; Τι σημαίνει νόηση; Τι σημαίνει γνωρίζω; Πώς γνωρίζω;

Σημειώσεις Παραδόσεων

Σελίδα 72

Συντελεστές: Γ. Μπαρμπαρούσης (ΕΔΙΠ Τμήμα Φιλοσοφίας), Γ. Σαραντόπουλος (Υποψ.

διδάκτωρ Τμήμα Φιλοσοφίας), Α. Τσακίτζης (Μεταπτυχιακός Φοιτητής Τμήμα Γερμανικής Γλώσσας & Φιλολογίας)

Καταπιάνεται με αυτό ο Locke, αλλά αφήνεται ένα κενό ως προς το ποιος είναι αυτός που γνωρίζει; Είναι ένα ίδιο πρόσωπο, το παιδί που πάει στο σχολείο στην 1^η δημοτικού με τον συνταξιούχο επιστήμονα που έχει κάνει μια τεράστια διαδρομή στην έρευνα και μπορεί να έχει πάρει και ένα Nobel; Είναι το ίδιο υποκείμενο ο νομπελίστας με τον εαυτό του όταν ήταν μικρό παιδί, όταν πήγαινε στο νηπιαγωγείο ή είναι άλλες οι νοητικές τους ταυτότητες; Δημιουργήθηκε ένας προβληματισμός, εκείνη την εποχή, το 17^ο αι., που μας υποχρεώνει, όπως και υποχρέωσε τους φιλοσόφους τότε, να εξετάσουν την ταυτότητα. Αλλά η αναζήτηση της ταυτότητας, δηλ. του ενιαίου, ενός πράγματος που έχει ενότητα και είναι συνεχές, ακέραιο, έχει επίσης και μια άλλη λειτουργία που έχει ανοιχτεί μπροστά του στο νεωτερικό κόσμο, ήδη από παλιά δηλ. και για άλλους λόγους, πιο πολύ θρησκευτικούς και πρακτικούς, αλλά τώρα πλέον για καθαρά νοητικούς λόγους. Στρέφεται προς τα εντός, στρέφεται προς το εσωτερικό της ύπαρξής του, όχι με το πώς παρουσιάζεται, αξιολογείται, πώς λειτουργεί κοινωνικά, θρησκευτικά, παιδαγωγικά κ.α. προς τα έξω, αλλά σε ποιά σχέση διατηρεί αυτό το νοητικό υποκείμενο με τον εσωτερικό του κόσμο, με τον εσωτερικό ψυχισμό του. Άρα, αυτός ο προβληματισμός επίσης συμπίπτει με την εποχή του Locke, τέλος 17^{ου} αι., και μπορούμε να το αιτιολογήσουμε και ιστορικά με κάποιες εξελίξεις που συμβαίνουν στο δυτικό κόσμο που βοηθούν τον νοούντα, τον φιλόσοφο, να κάνει αυτήν τη στροφή προς τα μέσα, προς την ενδοσκόπηση. Είναι όμως γεγονός ότι η θεμελίωση της προσωπικής ταυτότητας και η απαρχή αυτού του φιλοσοφικού προβληματισμού στο έργο του Locke συνδυάζεται, συγχρονίζεται, συνοδεύεται από τις απαρχές μιας νέας επιστήμης, της ψυχολογίας. Να μου πείτε και το *Περί ψυχής* του Αριστοτέλη δεν είναι μια νέα επιστήμη, δεν υπάρχει εκεί ψυχολογία; Όχι με την έννοια που υπάρχει το 18^ο αι. Δεν προϋπάρχει η ψυχολογία με την έννοια που υπάρχει το 18^ο αι. που είναι μια συστηματική διερεύνηση, εμπειρική και θεωρητική του ανθρώπινου ψυχισμού. Σε αυτό το πεδίο αναπτύσσεται ο εσωτερικός κόσμος, ο ψυχισμός. Οι φιλόσοφοι χρησιμοποίησαν διάφορες μεταφορές για να μιλήσουν γι' αυτό το πεδίο, *tabula rasa*, μαύρο κουτί, εσωτερικό θέατρο, αλλά αν θέλουμε να αναφερθούμε σε αυτό χωρίς καμία μεταφορά, είναι ένας άγνωστος κόσμος, που πρέπει και αξίζει να διερευνηθεί, γιατί συμβάλλει στη διαμόρφωση και εξέλιξη του ανθρώπου, στη βελτίωση του τρόπου ύπαρξής του και της καθημερινότητας του. Ενώ χρησιμοποιείται ο όρος ψυχή και στη λεγόμενη ψυχολογία της νεότερης εποχής, δηλ. και μετά το Locke, πάλι εξακολουθεί να χρησιμοποιείται ο όρος ψυχή, όμως δεν είναι το ίδιο η έννοια αυτή όπως τη βλέπουμε στον Όμηρο, στον Ηράκλειτο, στους ποιητές. Γιατί και οι ποιητές είναι ψυχολόγοι στην αρχαιότητα, αλλά όχι με την έννοια που είναι ο ψυχολόγος όπως ο John Harvey ή ψυχολόγοι εμπνεόμενοι από τον εμπειρισμό

Σελίδα 73

Σημειώσεις Παραδόσεων

Συντελεστές: Γ. Μπαρμπαρούσης (ΕΔΙΠ Τμήμα Φιλοσοφίας), Γ. Σαραντόπουλος (Υποψ. διδάκτωρ Τμήμα Φιλοσοφίας), Α. Τσακίτζης (Μεταπτυχιακός Φοιτητής Τμήμα Γερμανικής Γλώσσας & Φιλολογίας)

του Locke. Αυτοί μελετούν τον ψυχισμό σαν εμπειρικό αντικείμενο, που μπορούν να το παρατηρήσουν, να δουν πώς λειτουργεί, να συνάγουν συμπεράσματα και να το περιγράψουν ως συμπεριφορά, ως τρόπο λειτουργίας, δεν είναι το ίδιο με την ψυχή του Ομήρου, του Εμπεδοκλέους κ.α. Στα ορφικά, γιατί και οι ορφικοί είχαν κύριο μοχλό των θρησκευτικών λατρευτικών δοξασιών τους την ψυχή, αλλά είναι η ψυχή που ταξιδεύει, μετενσαρκώνεται, έχει κυρίως ηθική ταυτότητα και τιμωρείται, έχει ανοδική πτωτική πορεία, είναι μέσα σε ένα θεολογικό, θρησκευτικό κλίμα εκεί η ψυχή, έχει δραματικότητα η ύπαρξή της και στον Πλάτωνα, στους πλατωνικούς διαλόγους και εκεί η ψυχή δρα με έναν μυθικό, μεταφορικό τρόπο. Δεν είναι αυτός ο τομέας της νεότερης και σύγχρονης ψυχολογίας που είναι θετικιστικός. Μας ενδιαφέρει σαν ένα φυσικό αντικείμενο η ψυχή. Ο ψυχισμός σαν συμπεριφορά ή σαν τρόποι λειτουργίας αποτελείται από παρατηρήσιμα φαινόμενα και έργα, τα οποία οδηγούν σε στατιστικά συμπεράσματα και με βάση αυτά παράγονται οι ψυχολογικές θεωρίες ή οι μορφές θεραπείας όταν πρόκειται για κλινική ψυχολογία, δηλ. ψυχοπαθολογία. Όλες αυτές οι μεγάλες εξελίξεις είναι τόσο σημαντικές ακόμα και για τη φιλοσοφία του σήμερα, γιατί αρχίζει να επηρεάζεται η φιλοσοφία. Όταν αναπτύσσεται ένας νέος κλάδος της επιστήμης, η φιλοσοφία συνομιλεί μαζί του και επανεξετάζει τα εργαλεία της. Γεννήθηκαν από αυτήν την εποχή του όψιμου 17^{ου} αι. και κορυφώνονται το 19^ο αι. με τον Wilhelm Wundt, πατέρα της ψυχολογίας και φυσικά, ιδιαίτερα με την ανάδυση της ψυχανάλυσης διαφόρων μορφών τον 20^ο αι.. Η έννοια του ανθρώπινου υποκειμένου ως προσωπική ταυτότητα και συνείδηση στα γραπτά της φιλοσοφίας, συμβαδίζει με αυτό το ενδιαφέρον για τον εσωτερικό ψυχισμό του ανθρώπου και την ανάπτυξη και καλλιέργεια του νέου κλάδου, που τώρα πλέον είναι ένας καθιερωμένος κλάδος της ψυχολογίας και της φιλοσοφικής ψυχολογίας. Η προσωπική ταυτότητα είναι πολύ σημαντική για τη φιλοσοφική ανθρωπολογία. Γιατί πώς να μελετήσω φιλοσοφικά τον άνθρωπο; Πώς να προβληματιστώ για τα ανθρώπινα έργα, αν δεν έχω κάποια αντίληψη για το υποκείμενο; Το υποκείμενο εγώ, τον υποκείμενο εαυτό που δρα σύμφωνα με τα ανθρώπινα δεδομένα, σύμφωνα με τις ανθρώπινες παραμέτρους. Δηλ. ο άνθρωπος είναι ένα όν που κατ'εξοχήν έχει συνείδηση, αντίληψη του εαυτού του ως υποκειμένου -του εαυτού του ως ενός εσωτερικού κόσμου- ακόμα και αν κάποια ζώα αποδεικνύεται ότι έχουν αντίστοιχες λειτουργίες και κάποια μορφή συνείδησης, κάποιας μορφής αναφορά στον εαυτό. Κάποια ζώα καθρεφτίζονται και αποκτούν ένα είδος αντίληψης του εαυτού τους και υπάρχουν ηθολογικές μελέτες για τα συμπεριφορά των ζώων. Όμως το όν άνθρωπος, το πολιτικό ζώο που έλεγε ο Αριστοτέλης, είναι ένα αυτοαναφορικό ον. Κατεξοχήν ασχολείται με το θέμα της ταυτότητας του εαυτού του (self,

Σημειώσεις Παραδόσεων

Σελίδα 74

Συντελεστές: Γ. Μπαρμπαρούσης (ΕΔΙΠ Τμήμα Φιλοσοφίας), Γ. Σαραντόπουλος (Υποψ.

διδάκτωρ Τμήμα Φιλοσοφίας), Α. Τσακίτζης (Μεταπτυχιακός Φοιτητής Τμήμα Γερμανικής Γλώσσας & Φιλολογίας)

selfhood = εαυτότητα = Selbsttätigkeit). Η προσπάθεια του Locke ήταν να βρει το ενιαίο του εαυτού στις εμπειρικές διακυμάνσεις του βίου ή στα ηθικά, νομικά θέματα, με τα οποία ο άνθρωπος έρχεται σε αντιπαράθεση και προσπαθεί να επιλύσει ή και τα ιατρικά, όταν π.χ. πρόκειται για αμνησία ή για υπερμνησία. Πρόκειται ακόμα για προβλήματα που αντιμετωπίζει από μια παθολογική κατάσταση, έλλειψη, απουσία συνείδησης λόγω μέθης, λόγω ονειρικής κατάστασης. Προκύπτει έτσι το πρόβλημα της ταυτότητας του εαυτού, τον οποίο ο Locke προσδιόρισε ότι είναι σταθερός και ενιαίος, χρησιμοποιώντας έναν άλλο υποβοηθητικό όρο, για να τον κατανοήσει και να τον περιγράψει, τον όρο 'πρόσωπο'. Ήθελε δηλ. έναν όρο, για να μιλήσει για τον εαυτό, που αποκόπτεται από την φυσική ουσία και την εμπειρική συμπεριφορά, η οποία αποδεδειγμένα υφίσταται πολλές αλλοιώσεις και εναλλαγές. Παρόλα αυτά υπάρχει η ενσυναίσθηση ή 'conscience' = η ηθική αυτεπίγνωση του ενιαίου προσώπου, μέσα σε όλες αυτές τις εμπειρίες, αλλαγές, αλλοιώσεις, όλα αυτά τα δεινά που μπορούν να συμβούν στον άνθρωπο, αλλά και στις αναπτύξεις λόγω της ηλικιακής αναβάθμισης του εγκεφάλου και του συναφούς εμπλουτισμού των γνώσεων και των περιεχομένων της νόησης. Υπάρχει κάτι που είναι ενιαίο, σταθερό και ακέραιο από τη στιγμή της γέννησης μέχρι το θάνατο και μετά θάνατον ακόμα που λέγεται πρόσωπο. Η έννοια πρόσωπο υπερβαίνει το εκάστοτε εμπειρικό περιεχόμενο της γνώσης, της νόησης και της ψυχής κι επικρατεί στις εναλλαγές των συναισθημάτων και των διαθέσεων. Και πολλά και τέτοια που προβληματίζουν τον Locke, όπως έχουν προβληματίσει τη φιλοσοφία, όπως ο θάνατος ή η μετενσάρκωση. Αυτό που πρέπει να διατηρήσουμε ακόμα και σε τέτοιες δοξασίες είναι το πρόσωπο. Είναι ένα σημείο που τον έχουν κατηγορήσει τον Locke, έως κάτι στιγμιαίο, μια στιγμή της παρουσίας του στην κοινωνία και στη φύση, που δεν εξαρτάται από ό,τι και να συμβεί, στη φυσική ύπαρξη του ανθρώπου.

Σύνοψη

Ένας σημαντικός σταθμός της φιλοσοφικής ανθρωπολογίας είναι η φιλοσοφία του John Locke το 17^ο αι. ιδιαίτερα λόγω της τοποθέτησής του για την ψυχή. Η έννοια της ψυχής, να δούμε τί είναι η ψυχή: Αν είναι ουσία, δύναμη, πώς σχετίζεται με το σώμα; Από ποια μέρη αποτελείται; Αυτό είναι αρχαίο ζήτημα της φιλοσοφίας. Η μελέτη της ψυχής είναι μία διαδρομή, που από την αρχαιότητα μέχρι σήμερα, συνοδεύει αναγκαία τη μελέτη του ανθρώπου, την φιλοσοφική κατανόηση του ανθρώπου και σχετίζεται με την παρουσίαση της επιστήμης της ψυχολογίας στη νεότερη εποχή, η οποία μέχρι σήμερα είναι ένας κυρίαρχος κλάδος στις ανθρωπιστικές επιστήμες, με γέφυρες προς την κλινική ιατρική, επιστήμη και

Σημειώσεις Παραδόσεων Σελίδα 75
Συντελεστές: Γ. Μπαρμπαρούσης (ΕΔΙΠ Τμήμα Φιλοσοφίας), Γ. Σαραντόπουλος (Υποψ. διδάκτωρ Τμήμα Φιλοσοφίας), Α. Τσακίτζης (Μεταπτυχιακός Φοιτητής Τμήμα Γερμανικής Γλώσσας & Φιλολογίας)

πρακτική. Η ψυχή για το Locke δεν είναι ένας έμφυτος εξοπλισμός του ανθρώπινου όντος, αλλά είναι σαν ένας άγραφος πίνακας στον οποίο εγγράφονται τα αποτελέσματα των εμπειριών που αποκτά ο άνθρωπος στην πορεία του βίου του. Ήδη από την πολύ πρόωμη φάση της ζωικής του ύπαρξης, ο άνθρωπος μπορεί να εγγράφει εμπειρίες στην ψυχή του. Να συγκεντρώνει ιδέες που είναι οι αναπαραστάσεις αυτών των εμπειριών και από αυτές τις ιδέες θα φτάσει σε μια ώριμη στιγμή της ύπαρξής του και θα συγκροτήσει γνώση. Η μεταφορά που χρησιμοποιεί ο Locke για να μιλήσει για την ψυχή μέσα στο πλαίσιο του εμπειρισμού του, αντιδιαστέλλεται από τη μεταφορά που είχε χρησιμοποιήσει ο Αριστοτέλης αιώνες πριν, που έβλεπε την ψυχή ως ρυθμιστική αρχή και χρησιμοποιούσε την μεταφορά του πλοηγού. Η αριστοτελική ψυχή είναι όπως ο πλοηγός, ο τιμονιέρης του πλοίου. Επανέρχεται πάντα ο μεταφορικός τρόπος παρουσίασης του θέματος της ψυχής. Από πλευράς γλωσσικής περιγραφής, ο τρόπος περιγραφής της γνώσης περί ψυχής από τα αρχαία χρόνια ακόμα και μέχρι σήμερα, είναι κυρίως ή αποκλειστικά μεταφορικός. Αποφεύγεται η κυριολεκτική εξέταση, περιγραφή της ψυχής ως κάποιου πράγματος υπαρκτού, γιατί δεν μπορούμε να την προσδιορίσουμε επακριβώς. Στην ιστορία των ιδεών εκτός του Locke που είναι σημαντικός, γιατί δίνει βαρύτητα στη νοητική λειτουργία της ψυχής και διαχωρίζεται από την αρχαία ψυχολογία, την αρχαία θεωρία περί ψυχής, όπως ήταν οι πλατωνικοί και οι αριστοτελικοί που έβλεπαν τη ψυχή ως ολότητα διαφορετικών μερών, περιλαμβάνοντας ακόμα και τα κατώτερα ψυχικά στρώματα, το αισθητικό και το νοητικό. Στον Locke, όταν αναφέρεται στην ψυχή, τα παραδείγματά του κυρίως εστιάζουν στη νοητική δραστηριότητα, στη νόηση, στο νου των αρχαίων, δηλ. μόνο σε ένα τμήμα της αρχαίας ψυχής. Στην ιστορία των ιδεών μετά τον Locke, αναφερθήκαμε στην καντιανή ανθρωπολογία, όπου εκεί έχουμε μια φιλοσοφία που είναι νοησιαρχική, αντιπαραβάλλεται προς τον εμπειρισμό, δηλ. το ρεύμα που εκπροσωπεί ο Locke μαζί με τον Berkeley και τον Hume. Αυτή η καντιανή νοησιαρχία κατά κάποιο τρόπο εμπλουτίζει και την ανθρωπολογία στον Kant, γιατί ο Kant είναι και πραγματιστής, είναι πραγματιστική η οπτική του, άρα έχει να κάνει με τον άνθρωπο στην εμπράγματο εμφάνισή του στο επιστητό σε πολλά επίπεδα, όπως είναι οι επιστήμες, οι πρακτικές γνώσεις, η ηθική. Ο άνθρωπος διαθέτει πολλές μορφές έκφρασης, δεν είναι μόνο η νόηση, αλλά επειδή αρχικά η φιλοσοφία του είναι νοησιαρχική, επιδιώκει να προσδιορίσει επακριβείς προϋποθέσεις για τον καθαρό λόγο, δηλ. τον λόγο που γνωρίζει, το νοεόν είναι σημαντικό στον Kant, στην ανθρωπολογία του δίνει μια άλλη προοπτική και την στρέφει σε μια κατάσταση ιδεατού, προς τον ιδεαλισμό, συγκροτεί τις υποθέσεις του ιδεαλισμού ως ενός μεγάλου ρεύματος της φιλοσοφίας που απογειώνεται το 19^ο αι. στην περίπτωση του Hegel.

Σημειώσεις Παραδόσεων

Σελίδα 76

Συντελεστές: Γ. Μπαρμπάρουςης (ΕΔΙΠ Τμήμα Φιλοσοφίας), Γ. Σαραντόπουλος (Υποψ. διδάκτωρ Τμήμα Φιλοσοφίας), Α. Τσακίτζης (Μεταπτυχιακός Φοιτητής Τμήμα Γερμανικής Γλώσσας & Φιλολογίας)

Εκεί, στην περίπτωση του γερμανικού ιδεαλισμού, η ουσία του ψυχισμού και του εσωτερικού κόσμου του ανθρώπου είναι η κατάκτηση μιας πνευματικού τύπου ελευθερίας. Η έμφαση στην υποκειμενικότητα της νόησης, στο υποκείμενο «εγώ νοώ» των ιδεαλιστών που καταλήγει να σημαίνει για τους επιγόνους του Hegel: «Εγώ πράττω συνειδητά», δηλ. αυτό που απασχολεί του επιγόνους του Hegel, είναι το υποκείμενο νόησης να μετατραπεί σε ένα υποκείμενο ενσυνείδητης πράξης, όχι μόνο για τα ενδιαφέροντα του βίου ενός ανθρώπου, αλλά σε ευρύτερα πλαίσια, όπως είναι η ιστορία, ο ουρανός, η μεταφυσική, η έκφραση του απόλυτου πνεύματος μέσα στην πραγματική εξέλιξη της ανθρωπότητας με αναφορά στα ιστορικά της στάδια. Αυτά προσπάθησε να συνενώσει ο Hegel, την πνευματική απολυτότητα με την πραγματική ιστορικότητα, αλλά οι επίγονοί του Bauer, Strauss, Marx, Hess κ.α. ενδιαφέρθηκαν κυρίως να δουν πώς αυτό το ιδεαλιστικό σύστημα πραγματώνεται ηθικά και πολιτικά στην κοινωνική πραγματικότητα και στα ζητούμενα της ιστορικής εποχής τους. Η μορφή που παίρνει η ανθρώπινη φύση είναι να γίνεται ο άνθρωπος υποκείμενο ελεύθερης πράξης και δημιουργός της ιστορίας και του πολιτισμού, ένας συνειδητός δημιουργός του μέλλοντός του, εφόσον η έννοια που έχει πολύ μεγάλη σημασία σε αυτήν τη φάση, είναι η έννοια του ξεχωριστού προορισμού για κάθε υποκείμενο, ενώ έχει τον σκοπό για τον οποίο υπάρχει -εδώ βλέπουμε και μια τελεολογική ανθρωπολογία (Selbstbestimmung).

Μετά τον Hegel και κυρίως λόγω του Ludwig Feuerbach (1804 – 1874), ο οποίος τόνιζε τη βιολογική αισθητηριακή υπόσταση του ανθρώπου, που ανέτρεπε το ιδεαλιστικό πνευματοκρατικό πρότυπο του Hegel, ξεκινά μια νέα περίοδος για την ανθρωπολογική φιλοσοφία. Ο επιφανέστερος των νεοεγγελιανών φιλοσόφων, ο Karl Marx (1818 – 1883) όρισε την ουσία του ανθρώπου ως σύστημα των κοινωνικών του σχέσεων, προκύπτει από τις εκάστοτε κοινωνικοοικονομικές σχέσεις που καθορίζουν αιτιακά τις συνθήκες που δίνουν σημασία και προοπτική στον προορισμό του. Ο άνθρωπος γίνεται ολοκληρωμένος (*totaler Mensch*) όταν ενσωματώνει συνειδητά με τις πράξεις του την ιστορική νομοτέλεια της αλλαγής της κοινωνίας από το αστικό σύστημα στη νέα κομμουνιστική κοινωνία προκειμένου να υπερβεί τις συνθήκες που τον αποξενώνουν από την πραγματική ουσία του (*αλλοτρίωση – Entfremdung*). Ο άνθρωπος λοιπόν, σε αυτήν τη νέα θεωρία, γίνεται ο μοχλός – το κλειδί – της αλλαγής του κόσμου, ο δημιουργός της ιστορίας και του πολιτισμού. Μετά τον Marx, ξεκινά μια θεωρητική παράδοση σύμφωνα με την οποία θεωρείται ότι η κοινωνία ως ανθρώπινο δημιούργημα λειτουργεί νομοτελειακά στο πλαίσιο της υποτιθέμενης ισχύος μιας ιστορικής αιτιοκρατίας που υποτάσσει τόσο τη φύση όσο και τις έννοιες της κλασικής φιλοσοφίας (μαρξισμός – ιστορικός υλισμός).

Και αυτό είναι το υπόβαθρο της φιλοσοφίας του 19^{ου} αι. αμέσως μετά τον Hegel, δηλ. μετά το 1830 που ολοκληρώνεται η παρουσία του Hegel στα ακαδημαϊκά πράγματα και την

εμφάνιση των νεοεγελιανών, οι αναταράξεις που γίνονται στο πνεύμα του ρομαντισμού, η ορμητικότητα που εισάγει ο ρομαντισμός στους ανθρώπους των γραμμάτων, των τεχνών, του πνεύματος και της φιλοσοφίας να εκφράσουν εδώ και τώρα την αλήθεια μέσω της πρακτικής, εδώ εμφανίζονται ο Feuerbach (εγελιανός) και ο Marx (έμμεσος εγελιανός) φοιτητής υπό την επιρροή ενός εγελιανού, του Bauer. Τη σκέψη αυτών των δύο αρχίζει να απασχολεί ο άνθρωπος, όχι ως υποκείμενο νόησης, άγραφος πίνακας ενός εμπειριστικά προσδιορισμένου ψυχισμού, εκφραστής των προταγμάτων του απόλυτου πνεύματος στο εκκοσμηκευμένο πλαίσιο της ιστορίας, αλλά ο άνθρωπος ο ίδιος ως βιολογική αισθητηριακή ύπαρξη. Αρχίζουν να μπαίνουν εκ νέου οι παράγοντες της φυσικής υπόστασης της ψυχής, φαίνεται σαν να ξαναξυπνάει ο Αριστοτέλης μετά τον πόλεμο στους προηγούμενους αιώνες από τον Descartes και τον Locke και μέσω της ιδεαλιστικής διαμόρφωσης της έννοιας του συνειδητού υποκείμενου πράξης, ο άνθρωπος αναδύεται ως ὄν βιολογικό, φυσικό με αισθήσεις, με δυνάμεις που πηγάζουν από την ίδια τη φύση ως υλική πραγματικότητα, άρα ξεκινά μια νέα περίοδος για την ανθρωπολογική φιλοσοφία.

[Λευτέρα 24.05.2021 \(Μάθημα: 12^ο\)](#)

ΣΥΓΧΡΟΝΑ ΡΕΥΜΑΤΑ

Από το ppt

J. Seigel (2005). *The Idea of the Self*, CUP

Ερμηνευτικά θέματα εαυτού (selfhood) και προσωπικής ταυτότητας (personal identity)

- Η σημασία του σώματος και της σωματικότητας στις διαφορετικές προσεγγίσεις του εαυτού & της προσωπικής ταυτότητας (Freud, εξελικτικοί βιολόγοι-γενετιστές, υλιστές, Marx, Schopenhauer, Nietzsche, ανθρωπολογική προσέγγιση). σ. 8
- Η επιβεβαίωση της υπαρκτότητας του εαυτού μέσω χρήσης διαφορετικών εννοιών (cogito – Descartes, σωματική υπόσταση-Diderot, κοινωνικές σχέσεις- Marx, κατώτερες – ασθενής, εξωτερικός άνθρωπος & ανώτερες – ισχυρή, αυθεντική ύπαρξη- μορφές-Nietzsche & Heidegger) σ. 9
- Αντιστοίχιση των δύο πλευρών της μαρξικής σύλληψης του εαυτού με βάση τη δυνατότητα των εργατών να ενστερνισθούν την επαναστατική δράση, ώστε να ξεπεράσουν την παντελή έλλειψη αυτοδραστηρικότητας (Selbsttätigkeit) στο πλαίσιο της εκμετάλλευσής τους από την αστική τάξη με τις δύο μορφές εαυτού που απαντούν στην νιτσεική και χαιντεγκεριανή αντίληψη του εαυτού που εξελίσσεται εσωτερικά από μια προγενέστερη/κατώτερη σε μια διευρυμένη/ανώτερη μορφή. Στους Marx

(αλλοτριωμένος-συνειδητός εργάτης/άνθρωπος), Nietzsche (ανίσχυρος-ισχυρός) και Heidegger (das Man-Dasein), τονίστηκε με διαφορετικό τρόπο το πέρασμα από μια πρότερη σε μια εξελιγμένη μορφή εαυτότητας (selfhood). σσ. 11-21

- Διακρίνονται τουλάχιστον δύο διαδρομές εξέλιξης και διαμόρφωσης της έννοιας του εαυτού στην ιστορία της νεότερης φιλοσοφίας και των επιστημών, μέσω της εμπειρικής γνώσης του εγκεφάλου και μέσω του αναστοχασμού (Edelman, Sacks). Διακρίνονται επίσης η θετική, ό.π., αντιμετώπιση αυτής της αλληλοαναπτυξιακής σχέσης εγκεφάλου και προσωπικής ταυτότητας και η αρνητική/κριτική συσχέτιση των δύο επιπέδων (Marx – μαρξισμός), σύμφωνα με την οποία οι κοινωνικοοικονομικές παράμετροι καθορίζουν ή και περιορίζουν τις δυνατότητες της ανθρώπινης συνείδησης. σ. 40*
- Αφηρημένη έννοια της αυτονομίας με βάση την ορθολογική συσχέτιση χαρακτηριστικών στοιχείων της ανθρώπινης φύσης χωρίς αναφορά σε εξάρτησή τους από μεταφυσικές ή και θείες δυνάμεις και οντότητες (Marxism, Heidegger, neo-classical republicans). Ο Marx αντιπαρέβαλε την στενή ατομικιστική ιδέα του εαυτού με την αυθεντική έννοια του προλετάριου – ως μέλους μιας κοινωνικής τάξης. Ο Heidegger με βάση το καρτεσιανό Cogito τοποθέτησε στην ανθρώπινη νόηση τον μοναδικό φορέα της υποκειμενικότητας απέναντι στο βασίλειο της άψυχης αντικειμενικότητας, δίνοντας έτσι αρνητικό περιεχόμενο στην τεχνολογία σε σχέση με τη φύση, στην αφηρημένη δύναμη της κρατικής μηχανής απέναντι στην κοινοτική ζωή και στην απουσία νοήματος στην ανωνυμία της κοινωνικής μάζας. Η κοινοτιστική έννοια του εαυτού, όπως αντιπροσωπεύεται από τον Charles Taylor, στηρίζεται σε μια υποτιθέμενη λεπτή, ανεξάρτητη και ακριβή θεωρία περί προσώπου του Locke, παράλληλα με την απομάκρυνση από την αριστοτελική κλασική τοποθέτηση που προσδιορίζει τον εαυτό με αναφορά είτε σε εξωτερικές πηγές της ηθικής του ταυτότητας και σε ένα αντικειμενικό σύμπαν υλικών σχέσεων ή σε μία καθαρή υποκειμενικότητα ως τη μόνη προϋπόθεση της επιβιώσής του. σ. 48
- Κριτική της μαρξιστικής κριτικής της αστικής ατομικότητας ως προς μια μονοδιάστατη αντίληψη του ανθρώπου. Κριτική της ερμηνείας της λοκιανής άποψης ως προς την προσωπική ταυτότητα από τον Charles Taylor ως εσφαλμένης και παραπλανητικής, εφ' όσον η θέση στην ιστορία της φιλοσοφίας επί του θέματος της προσωπικής ταυτότητας και του εαυτού είναι θεμελιώδης, καθώς συνέδεσε την αναστοχαστική συνείδηση με εμπειρικό περιεχόμενο και τις διαδικασίες πρόσκτησης της γνώσης και μάλιστα ως προϋπόθεση μιας συνεκτικής σύλληψης του εαυτού εντός του κόσμου των ρευστών εμπειριών. σ. 49
- Στους φιλοσοφικούς-ψυχολογικούς χώρους αυτών των μελετών βρίσκουμε μια μη καρτεσιανή εξήγηση του εαυτού, η οποία αποδίδει ιδιαίτερη προτεραιότητα στο κοινωνικά αυτοπροσδιοριζόμενο ανθρώπινο υποκείμενο, τοποθετώντας την απτή ύπαρξη των ανθρώπων στο επίκεντρο των γεγονότων και των φαινομένων υπό διερεύνηση. Τέτοιες θεωρίες (στις οποίες κατατάσσουμε τη λογοτεχνική κριτική του

Mikhail Bakhtin, της ανθρωπογλωσσολογίας των George Lakoff και Marc Johnson και νευροεπιστήμης του Antonio Damasio) επικεντρώνονται στη σχέση του νου και της γλώσσας και αναπτύσσουν μέσω της κοινωνικο-ψυχολογίας την ιδέα της συλλογικής ταυτότητας του εαυτού. Οφείλουμε μια ειδική αναφορά στον Ludwig Wittgenstein, ως τον φιλόσοφο που, αν και ανήκει στην παράδοση της αναλυτικής σκέψης, απομακρύνεται από τη φιλοσοφία που επιχειρεί να εξαγάγει την έννοια των λέξεων από το λογικό πλαίσιο των προτάσεων και, αντιθέτως, εξετάζει την έννοια μιας λέξης, όπως αποκαλύπτεται μέσω της εξήγησης ή της περιγραφής του τρόπου με τον οποίο η λέξη λειτουργεί και εκτελείται σε ένα γλωσσικό παιχνίδι, δηλαδή, στο κοινωνικό πλαίσιο μιας πράξης και τους κατάλληλους κανόνες του.

Όταν αναφερόμαστε σε λογική ταυτότητα, αυτό που εννοούσε ο Locke, είναι ένα σημείο μέσα σε κάποιες λογικές σχέσεις. Όπως πχ. μια σχέση πομπού και δέκτη, ακροατή και ομιλητή, αυτή είναι μια λογική σχέση. Άρα πρέπει να αναζητήσουμε σύμφωνα με αυτήν την λοκιανή πρωτοσύλληψη της προσωπικής ταυτότητας την στιγμιαία υπαρκτότητα. Η οποία είναι στιγμιαία αλλά είναι και ακριβής, δεν μπορούμε να πέσουμε έξω. Πάμε λοιπόν σε μια περιεχόμενη κι εσωτερική ταυτοποίηση της λογικής υπαρκτότητάς μας. Η υπαρκτότητα είναι η βασική προϋπόθεση για

- να έχεις προσωπική ταυτότητα. Αρχικά χρειαζόμαστε τη λογική έννοια της ταυτότητας, όπως λέει ο Locke στο 1^ο βιβλίο του *Δοκιμίου*, τη λογική υπαρκτότητα. Μετά θέλουμε το περιεχόμενο αυτού του υπαρκτού προσώπου. Όχι μόνο να το βάλουμε αυτό το πρόσωπο σε μια λογική σειρά, σε μια λογική συσχέτιση, σε σχέσεις με άλλα πρόσωπα, με άλλα άτομα, αλλά να έχει και ένα περιεχόμενο, να μην είναι ένα ολόγραμμα ή κάποιο μυθιστορικό πλάσμα ενός ευφάνταστου συγγραφέα, ποιητή. Θέλουμε να έχει περιεχόμενο. Το οποίο περιεχόμενο να έχει σχέση και με τη φυσική ύπαρξη του δηλ. να έχει σώμα. 3 πράγματα χρειαζόμαστε: α) λογική ταυτότητα (λογική υπαρκτότητα) που είναι κάτι στιγμιαίο, μικροσκοπικό, β) περιεχόμενο εσωτερικό κόσμο και γ) φυσική ύπαρξη. Άρα δεν μπορούμε να αποσυνδέσουμε από την προσωπική ταυτότητα και τον ψυχικό κόσμο. Οι σκέψεις, τα συναισθήματα, οι διαθέσεις, οι αναμνήσεις, οι λειτουργίες, όλα αυτά είναι ο ψυχικός κόσμος, αλλά δεν είναι λειτουργίες που τις κάνει ένας υπολογιστής. Πρέπει να έχει και το σώμα για να είναι πρόσωπο. Αλλιώς δεν μπορούμε να πούμε ότι είναι πρόσωπο, είναι ο υπολογιστής. Χρειάζεται λοιπόν αυτούς τους 3 όρους. Ήδη μιλήσαμε για 3 πλευρές της προσωπικής ταυτότητας. Πρέπει να έχει και σκοπιμότητα το πρόσωπο, να έχει προθέσεις, να λειτουργεί ένσκολπα. Πρέπει να έχει μια φυσική ύπαρξη, να

εκφράζεται με φυσικό τρόπο, γιατί αν δεν έχει φυσική ύπαρξη, δεν μπορούμε να το ξεχωρίσουμε από άλλο πρόσωπο. Επίσης θα μπορούσαμε να μιλήσουμε και για ανθρώπους που έχουν υποστεί έτσι κάποια βλάβη μέσω ατυχήματος. Ας πούμε ότι έχουν όλοι τα πρόσωπά τους αλλοιωμένα. Εκεί πάλι δεν μπορείς να βρεις διαφορές μεταξύ των ατόμων, παρόλ' αυτά μπορείς να μιλάς για διαφορετικά πρόσωπα. Με αλλοιωμένη φυσική ύπαρξη, διότι έχουν υποστεί κάποιο πάθος, αλλά έχουν στην αυτόνομη αυτοτελή τους ύπαρξη, όπως λένε. Πλασματικά όντα δεν είναι, κατασκευασμένα όντα δεν είναι. Είναι ξεχωριστές ατομικές υπάρξεις και υπάγονται σε νόμιμες σχέσεις. Το άτομο έχει μεγάλη σημασία και αυτό συνδέεται με την ανάπτυξη και της έννοιας της ξεχωριστής ατομικότητας του ανθρώπου που είναι ένα επίσης τεράστιο κομμάτι στην εξέλιξη της νεότερης σκέψης, της νεότερης φιλοσοφίας και της νεότερης ιστορίας, όπου αρχίζει και δίδεται βαρύτητα όχι στην ομάδα ή στα είδη, αλλά στο κάθε ένα ξεχωριστό άτομο. Το κάθε άτομο έχει τη δική του ταυτότητα, τη δική του αυτονομία. Αυτό είναι μια κατάκτηση του πολιτισμού. Δεν είναι δεδομένο από τη φύση, όμως ο Αριστοτέλης μας έδωσε τα εργαλεία για να αναφερθούμε και στις ατομικές ψυχές, στην ατομική ύπαρξη κάθε ψυχής και να δούμε την αξία που έχει αυτή η πλευρά, να έχουμε εξατομίκευση, δηλ. της ύπαρξης. Η σύγχρονη τεχνολογία μας δημιουργεί τέτοια προβλήματα και αυτά τα προβλήματα υπάρχουν ήδη από την εποχή της βιομηχανικής επανάστασης. Στην ανάπτυξη δηλ. της εργασίας στα εργοστάσια, όπου οι εργαζόμενοι εργάζονταν πολλές ώρες με μηχανικό και αλλοτριωτικό τρόπο, το 19^ο αι. κυρίως που έχουμε τα μεγάλα εργοστάσια και τα πολυπληθή προσωπικά εργασίας. Η εργασία οδηγούσε στα εξαρτημένα ανακλαστικά, δηλ. η εργασία ήταν επί πολλές ώρες να κάνεις ανακλαστικές, επαναληπτικές κινήσεις, το ίδιο πράγμα μέχρι που έχανε τη συνείδηση του τι κάνεις. Λειτουργούσες δηλ. σαν εξάρτημα μιας μηχανής, δεν σκεφτόσουν. Δεν έπρεπε να σκέφτεσαι, δεν έπρεπε να συνομιλείς για να είσαι παραγωγικός, δεν έπρεπε να κάνεις διαλείμματα, άρα έχανε την αυτοσυνείδηση, την αυτεπίγνωση της προσωπικότητάς σου και κατέληγες να είσαι ένα εξάρτημα. Ο τρόπος εργασίας δηλ. καθόριζε την ταυτότητά σου. Πώς η εργασία αξιοποιεί ή αλλοιώνει το δυναμικό του προσώπου; Πώς το αξιοποιεί η εργασία, μέσα στο χώρο μιας εταιρείας για παράδειγμα; Εκεί γιατί χρειάζεται να είσαι πρόσωπο; Ή σε ένα σχολείο που εργάζεσαι ως καθηγητής, ως δάσκαλος. Πού φαίνεται αυτό, πώς αποδεικνύεται ότι είσαι πρόσωπο; Αυτό φαίνεται στο παρουσιολόγιο, στο χτύπημα της κάρτας. Χτυπάς κάρτα, το δικό σου πρόσωπο

είναι που το κάνει αυτό, δεν μπορεί να είναι κάποιος άλλος. Φαίνεται όταν χτυπάς κάρτα ή είσαι στο παρουσιολόγιο. Αρχίζει λοιπόν αυτή η αποδεδειγμένη ύπαρξή σου ως πρόσωπο, με το ότι χτυπάς κάρτα. Προσθέτει και διάφορα άλλα χαρακτηριστικά, ότι δούλεψες τόσες ώρες, είχες αυτή την απόδοση, είχες αυτά τα προβλήματα, έκανες αυτό το διάλειμμα, έκανες κάποιες απουσίες. Αρχίζει και δημιουργείται μια ταυτότητα εργασιακή. Η οποία καθορίζει όλη την άλλη σου ζωή. Το ανθρώπινο σώμα είναι αυτό που μένει τελικά για να μας καθορίσει δηλ. η φυσική ύπαρξη είναι αυτή και μόνο που μας καθορίζει ότι είμαστε εμείς και όλα τα άλλα είναι επιθέματα που βάζουμε μέσα σε ένα κοινωνικό χώρο, στολή ή μάσκα. Οι μάσκες όπως έλεγε ο Nietzsche, μάλιστα αλλάζουν, δεν υπάρχει μια μάσκα αλλά πολλές μάσκες, πολλοί ρόλοι. Αλλά αυτό που μένει κάτω από τις μάσκες είναι η γυμνή ανυπεράσπιστη σάρκα του καθενός μας και αυτό είναι η ταυτότητά μας. Τελικά αυτό που με ειλικρίνεια είμαστε εμείς, η απλή, ανυπεράσπιστη σάρκα, ακόμα και ο Hegel αρρώστησε από μια βαριά αρρώστια, δεν τον έσωσε το ποιος ήταν από αυτήν τη μοίρα της φυσικής αδυναμίας, δεν τον έσωσε η μεγάλη του προσωπικότητα. Το σώμα είναι κάτι σημαντικό και το βάζω στις 3 προϋποθέσεις για να έχω πρόσωπο. Όχι μόνο να έχω μνήμη και συνείδηση, αλλά να έχω και σώμα. Θα πρέπει να πούμε και για το πώς οι φιλόσοφοι και οι επιστήμονες, από ένα σημείο και μετά από τα τέλη του 19^{ου} αι. αξιοποίησαν αυτό το προβληματισμό γύρω από το ανθρώπινο υποκείμενο και την ταυτότητά του. Την ξεχωριστή ταυτότητα που εισήγαγε ο λοκιανός εμπειρισμός, γιατί δημιουργήθηκαν θεωρίες που διαφοροποιήθηκαν ως προς την σημασία, το περιεχόμενο της προσωπικής ταυτότητας και αυτές οι θεωρίες στην ουσία συνιστούν τον κορμό της φιλοσοφικής ανθρωπολογίας. Δηλ. ότι ανάλογα πώς είδε την ταυτότητα, το υποκείμενο, η φιλοσοφία της όψιμης νεωτερικότητας και της σύγχρονης φιλοσοφίας ή μετανεωτερικότητας. Από εκεί ξεκινάει ο κορμός της φιλοσοφικής ανθρωπολογίας ως σύγχρονου φιλοσοφικού κλάδου. Θεωρίες που είναι πολύ εμπεριστατωμένες, που στήριζαν συστήματα εφαρμοσμένα πολλές φορές και στην κλινική τους πλευρά, δηλ. είχαν και εφαρμογή στην ιατρική, στην πολιτική κ.λπ. Ενώ λοιπόν από την αρχαιότητα η φιλοσοφία προβληματίζεται για το τί έστί άνθρωπος, τη διερεύνηση του εαυτού κατά Ηράκλειτο, τον άνθρωπο ως μέτρο των πραγμάτων που ερευνά τον εαυτό του, θέλει να κατακτήσει το γνῶθι σαυτόν -στο δελφικό παράγγελμα που έγινε σωματικό ιδεώδες και διαχρονικό ζητούμενο της φιλοσοφίας, μόνο η νεότερη φιλοσοφία από το Locke και μετά κυρίως, ακόμα και αν

έχουμε πρωτότερα δείγματα μελέτης της ανθρώπινης φύσης, κλιμακώνει την ανθρωπολογία και την ψυχολογία της σε πολύ μεγάλο βαθμό και καθορίζεται έτσι η εξέλιξη της φιλοσοφίας και της φιλοσοφικής ανθρωπολογίας του σήμερα με αυτές τις θεωρίες της νεότερης εποχής. Ο σκοπός ανήκει στις λειτουργίες της ψυχής. Στην ουσία είναι η λεγόμενη προθετικότητα που προκύπτει από μια μεταγενέστερη ερμηνεία της αριστοτελικής ψυχολογίας. Ξεκινάει από τον Brentano που είναι ο εισηγητής της ψυχολογίας, μιας μορφής νοησιαρχία της νεότερης εποχής, τέλη του 19^{ου} αι. Σύμφωνα με τον Brentano η ανθρώπινη συνείδηση δεν σταματάει μόνο στο να δέχεται επηρεασμούς, εμπειρίες, ερεθίσματα και να καταγράφει τα ερεθίσματα από το εξωτερικό περιβάλλον, για να συγκροτεί τη γνώση, αλλά κυρίως χαρακτηρίζεται από την προαίρεσή της, τη βούληση και απόφασή της να πράττει συνειδητά και να εκτελεί σκοπούς με συνειδητό τρόπο. Άρα οι σκοποί χαρακτηρίζουν τον ανθρώπινο ψυχισμό, την ανθρώπινη λειτουργία κατ'εξοχήν. Αυτό αποκαλούν οι Γερμανοί Bestimmung δηλ. προορισμό. Δεν είναι ακριβώς οι συνειδητοί σκοποί, γιατί ο ορισμός μπορεί να είναι και φυσικός, πιο κοντά στον Αριστοτέλη, αυτό που όριζε ο Αριστοτέλης έντελέχεια ή στα *Ἠθικά Νικομάχεια* προαίρεσιν. Αποφασίζω και πράττω συνειδητά, με συγκεκριμένους λόγους, για να πετύχω κάποια συγκεκριμένα αποτελέσματα, γιατί ορέγομαι να πετύχω κάτι που με αφορά. Αυτό το κάτι μπορεί να είναι και τελείως βιολογικό δεν είναι ανάγκη να είναι πνευματικός σκοπός, αλλά το να θέτω σκοπούς είναι ίδιοι, αναπόσπαστο χαρακτηριστικό δηλ. του ανθρώπινου ψυχισμού και κατά τον Αριστοτέλη του ζώου. Όλα τα ζώα κινούνται ακόμα και τα μη ανθρώπινα, για χάρη κάποιου σκοπού. Αυτός ο σκοπός είναι συνειδητός στα ζώα άραγε, όπως είναι και στον άνθρωπο; Μάλλον δεν είναι, γιατί μπορεί το ζώο να πηγαίνει κάπου μόνο ωθούμενο από μια παρόρμηση της ανάγκης. Ενώ ο άνθρωπος, αυτό το οποίο επιθυμεί το φαντάζεται, το αναπαριστά μέσα στο νου του και σχεδιάζει τον τρόπο που θα το πετύχει. Το σχεδιάζει, προετοιμάζει, προμηθεύεται, προτείνει, προνοεί τον τρόπο με τον οποίο πρόκειται να το πετύχει, γι' αυτό ο σκοπός αφορά στην προσωπική ταυτότητα του ανθρώπου, ένα συστατικό στοιχείο και όχι σε άλλα όντα. Πχ. κάποιοι έξυπνοι σκύλοι μπορούν να κάνουν ένα σχεδιασμό, βρίσκονται σε μια φάση προαίρεσης; Αυτό το μελετάμε, αλλά δεν είμαστε απόλυτα σίγουροι, εδώ ερχόμαστε στις σύγχρονες θεωρίες που έχουν αναπτυχθεί στη φιλοσοφική ανθρωπολογία και ψυχολογία, στη φιλοσοφία του νου που μπορεί να θεωρηθεί και ως μια προέκταση της φιλοσοφικής ανθρωπολογίας. Δεν μπορούμε να εξακριβώσουμε αν όντως τα ζώα

σχεδιάζουν, όπως ο άνθρωπος. Αναγκαία στην προθετικότητα της ανθρώπινης σκοποθεσίας η λεκτικότητα, η γλώσσα: Χωρίς όμως τη γλώσσα, δεν μπορούμε να αντιληφθούμε ότι έχει νόημα αυτή η σκοποθεσία.

- **Σγόλιο από κ. Α. Λάζου:** Ας πάρουμε για παράδειγμα το δραματικό πρόσωπο του Σωκράτη, τελικά ποιος είναι ο αληθινός Σωκράτης; Ο Σωκράτης είναι ένα συγκεκριμένο πρόσωπο, με μια ταυτότητα ή έχουμε το Σωκράτη του Ξενοφώντα, του Αριστοφάνη, του Πλάτωνα....;
- **Σγόλιο από κ. Ι. Σπυρίδη:** Εκεί έγκειται και η ιδιαιτερότητα - επιτυχία και του Σωκράτη κι άλλων επιγόνων, απογόνων, ότι μπορούν να ερμηνευθούν ποικιλοτρόπως, ότι στην περίπτωση του Σωκράτη έχεις τον Πλάτωνα, έχεις τον Ξενοφώντα, οι οποίοι και οι 2 λένε για έναν άνθρωπο, αλλά από διαφορετική σκοπιά, με διαφορετικά επιχειρήματα και εκεί είναι το μεγαλύτερο ενδιαφέρον.
- **Σγόλιο από κ. Α. Λάζου:** Υπάρχει ο Σωκράτης δηλ. υπάρχει μια προσωπική ταυτότητα, όπως θα ήθελε ο Locke που συνοψίζει όλες αυτές τις προσωπικότητες σε μια ή είναι μάταιο να την αναζητούν;
- **Σγόλιο από κ. Ι. Σπυρίδη:** Η ταυτότητά του βρίσκεται στις φιλοσοφίες. Ο φίλος Σωκράτης. Από την άλλη είναι και ο οικογενειάρχης. Μετά έχεις το στρατιώτη Σωκράτη που πολέμησε, έχεις τον φίλο Σωκράτη με τις περίφημες παρέες του και τις συζητήσεις που έκανε μέσα σε αυτές. Οπότε ένα πρόσωπο, πολλές ιδιότητες.
- **Σγόλιο από κ. Α. Λάζου:** Μετά το θάνατο, δηλ. του Σωκράτη, επειδή ήταν μια τόσο ισχυρή προσωπικότητα επιστρωματώνονται σε ό,τι ήταν η άμεση γνώση γύρω από το βίο του που διασώζουν αυτοί που τον γνώρισαν από κοντά, όπως ήταν ο Πλάτωνας, που ήταν εν ζωή έμπειρος της δράσης του Σωκράτη, μετά με την πάροδο των χρόνων και άλλες θεωρίες και πληροφορίες οι οποίες, δημιουργούν το σωκρατικό πρόβλημα, στην ουσία, γιατί όσο απομακρυνόμαστε από το χρόνο προστίθενται πληροφορίες, διαστάσεις, θεωρίες, ερμηνείες, οι οποίες συγκροτούν μια πιο σύνθετη προσωπική ταυτότητα. Όσπου φτάνει ο Brecht στον 20^ο αι. και παρουσιάζει έναν Σωκράτη, ούτε καν σαν τον Αριστοφάνη, κάποιον Σωκράτη τελείως αρνητική προσωπικότητα. Αυτό μας δημιουργεί πολλά ερωτήματα, είτε να ξανά ερμηνεύσουμε την ιστορία με άλλο τρόπο, είτε να αναρωτιόμαστε γιατί, επειδή μπορεί και να ίσχυε υπό μια άλλη οπτική γωνία η αντίθετη εικόνα.
- **Σγόλιο από κ. Ι. Σπυρίδη:** Νομίζω ότι αυτό είναι που παρατείνει το ερευνητικό ενδιαφέρον, κανένας δεν θα καταλήξει αποφασιστικά σε μια απόλυτη αλήθεια, αφού

πάρχουν πολλές ερμηνείες. Άλλη μια φιλοσοφική διάσταση που θα δώσουμε είναι του Nietzsche που είπε αρνητικά πράγματα για τον Σωκράτη. Αλλά ήταν στα πλαίσια της κριτικής. Δεν τον έκανε πρόσωπο. Αν η λοκιανή θεωρία περί ταυτότητας, μπορεί ίσως τέτοιες προσωπικότητες, τέτοιας διευρυμένης βεντάλιας, να κουμπώσει, είναι θέμα. Μπορεί ενδεχομένως να αδικούμε κιόλας ένα Σωκράτη, εάν λέμε ότι ήταν ένα μόνο πράγμα ή όλα αυτά με τα οποία απασχολήθηκε και είτε, οδηγούν σε μια έννοια, σε έναν άνθρωπο. Μπορεί να ήταν στοιχεία των μετέπειτα ερευνητών, ακολούθων μαθητών του Σωκράτη που πρόσθεταν και κάτι δικό τους, μέσα σε αυτό το οποίο είχαν ακούσει ή τους είχαν μεταφέρει κάποιοι άλλοι από πριν κ.λπ.

Σχόλιο, ανάλυση, επεξήγηση από κ. Α. Λάζου: Αυτές λοιπόν τις 3 πλευρές, **1.)** λογική ύπαρξη, **2.)** το περιεχόμενο - ψυχισμό και **3.)** σωματικότητα, φυσική παρουσία, φυσική ύπαρξη, ή φυσική ταυτότητα, βέβαια όλα αυτά δεν μπορούν να τα αποκόψουμε. Δεν μπορούμε να έχουμε μόνο τη φυσική ύπαρξη και να μην έχουμε το άλλο, γιατί θα καταλήξουμε στην έννοια του προσώπου ως μοντέλου. Το επάγγελμα του μοντέλου έχει ταυτότητα, αλλά είναι η εξωτερική του παρουσία. Δεν ξέρουμε πώς σκέφτεται το μοντέλο, μπορεί να σκέφτεται με εξισώσεις και να είναι μαθηματικό genius ή να σκέφτεται μόνο crayon και κομμώσεις. Δεν μας απασχολεί, διότι εμείς ταυτίζουμε και λέμε το μοντέλο Cindy Crawford, ας πούμε, είναι ένας τύπος. Αυτό έχει μια ταυτότητα, αλλά δεν είναι η προσωπική ταυτότητα, είναι η εξωτερική ταυτότητα. Εμείς αναζητούμε την ολότητα της προσωπικής ταυτότητας, δηλ. την ολόπλευρη προσωπικότητα. Υπάρχουν στους φιλοσόφους του 20^{ου} αι., πάντα κοντά στο 19^ο αι., έδωσε ιδιαίτερη σημασία, σε μια προέκταση, μόνο στα στοιχεία του τρίτου μέρους της προσωπικής ταυτότητας, της φυσικής της πλευράς. Ο Feuerbach προσέγγισε τον άνθρωπο με αντιδεαλιστικό πνεύμα και πάνω σε αυτόν στήριξε ο Marx την βιολογική, αισθητηριακή ταυτότητα του ανθρώπου ως φυσικού όντος, ενάντια στον Hegel. Από εκεί ξεκινάει αυτή η προσέγγιση, συνεχίζεται με τον Nietzsche και τον Schopenhauer που και αυτοί εγγράφονται σε αυτήν την τάση να υπερθεματίζουν τη φυσική, τη βιολογική ύπαρξη, τη φυσιολογία του ανθρώπου, αλλά στη συνέχεια δημιουργείται ένας ψυχολογικός υλισμός που μελετά τον άνθρωπο, κυρίως ως εξωτερική φυσική συμπεριφορά. Έτσι μπορούμε να δούμε εδώ τις βάσεις της Παυλοφικής ψυχολογίας, του συμπεριφορισμού, της ψυχανάλυσης και της εξελικτικής βιολογίας. Οι θεωρίες αυτές, όπως εξ άλλου και ο Freud, υπερθεμάτισαν τις φυσικές διαστάσεις του το βιολογικού εαυτού,

Σελίδα 85

Σημειώσεις Παραδόσεων
Συντελεστές: Γ. Μπαρμπαρούσης (ΕΔΙΠ Τμήμα Φιλοσοφίας), Γ. Σαραντόπουλος (Υποψ. διδάκτωρ Τμήμα Φιλοσοφίας), Α. Τσακίτζης (Μεταπτυχιακός Φοιτητής Τμήμα Γερμανικής Γλώσσας & Φιλολογίας)

που καθορίζεται από τις ορμές, ή ενορμήσεις ενώ στο Freud η κυρίαρχη έννοια που αποδίδει αυτήν την φυσική ορμή είναι η Libido. Έρχονται και άλλοι μετά το Freud, που δίνουν περαιτέρω προεκτάσεις, όπως ο Wilhelm Reich με την Orgon, δηλ. υπήρξε μια σταθερή τάση από εκεί και πέρα ο άνθρωπος να διερευνάται και να θεραπεύεται, να αντιμετωπίζεται με βάση τη συνείδηση της σωματικότητάς του και την φυσική του ύπαρξη. Κυρίως στην νευροεπιστήμη, οι βάσεις αυτής της τάσης που στηρίζεται πλέον στο να βλέπουμε τον άνθρωπο ως εγκέφαλο και νευρικό σύστημα, τοποθετείται στην εξελικτική βιολογία και στην γενετική. Η γενετική μας λέει ότι υπάρχει ένα πολύ μικρό απρόσιτο με το γυμνό μάτι, πυρηνικό στοιχείο που καθορίζει την προσωπικότητα. Το DNA ή το γονιδίωμα, που καθορίζει ακόμα και τα ηθικά χαρακτηριστικά του ανθρώπου. Παράλληλα όμως με αυτήν την φυσική, υλιστική, βιολογική ταυτότητα που καλλιεργεί ο 20^{ος} αι., προεκτείνοντας τα προηγούμενα, έχουμε και άλλες φιλοσοφικές σχολές, οι οποίες κοιτάζουν πίσω και βάζουν ως αφετηρία τους την νοησιαρχική ταυτότητα, που υπερεκτιμά και το καρτεσιανό Cogito και τις κοινωνικές σχέσεις, τη συσχέτιση, δηλ. με άλλα κοινωνικά όντα που είναι σχέσεις ηθικές, κοινωνικές, πολιτικές, γνωσιακές και όχι βιολογικά καθορισμένες.

Ο Marx είναι ανθρωποκεντρικός, δεν είναι καθαρός υλιστής με την έννοια κάποιων μαρξιστών που τον διαδέχθηκαν. Είναι πιο πολύ ανθρωποκεντρικός και κοινωνιοκεντρικός, γιατί θεώρησε ότι ο άνθρωπος καθορίζεται από τις κοινωνικές του σχέσεις, άρα μας έδειξε ένα πεδίο σχέσεων που δεν είναι βιολογικές μόνο, είναι και ηθικές, είναι και πολιτικές, και φιλοσοφικές. Τα περιλαμβάνει αυτά ο Marx και παράλληλα με την υλιστική, βιολογική σχολή, στην ανθρωπολογία έχουμε και την νοησιαρχική, αλλά και την κοινωνική ανθρωπολογία, όχι με την έννοια της ανθρωπολογικής επιστήμης, αλλά με την έννοια της φιλοσοφικής αντιμετώπισης του ανθρώπου. Αλλά έχουμε και σε ένα σημαντικό βαθμό, την λογική της διαβάθμισης των επιπέδων που συνιστούν την ανθρώπινη φύση, ένα κατώτερο επίπεδο και ένα ανώτερο, ένα ασθενές και ένα ισχυρό. Έχουμε ένα ψεύτικο, πλαστό και ένα αυθεντικό. Με τρεις μορφές μπορούμε να διακρίνουμε, δηλ. την ανθρώπινη φύση: α) σε κατώτερη και ανώτερη πλευρά, β) ασθενική και ισχυρή, γ) αυθεντική και μη αυθεντική. Είναι σημαντικό αυτό, γιατί οι φιλόσοφοι έτειναν να κάνουν αυτήν τη διαβάθμιση και μάλιστα μεγάλοι και σπουδαίοι φιλόσοφοι ήδη, όπως ο Nietzsche, μας υπέδειξαν αυτήν την διαβάθμιση. Για τον Nietzsche, ο άνθρωπος υπάρχει ως αυθεντικός άνθρωπος, ως αυθεντική ύπαρξη ως Dasein, αλλά υπάρχει και ως ένας επίπλαστος, λόγιος, ψευδεπίγραφος, φαρισαίος θα μπορούσαμε να πούμε. Ο άνθρωπος, δεν είναι πάντα ο ίδιος, έχει ταυτότητες που συγκρούονται μεταξύ τους. Οι φιλόσοφοι το υποστήριζαν αυτό - και στη συνέχεια μετά τον

Σημειώσεις Παραδόσεων

Σελίδα 86

Συντελεστές: Γ. Μπαρμπαρούσης (ΕΔΙΠ Τμήμα Φιλοσοφίας), Γ. Σαραντόπουλος (Υποψ. διδάκτωρ Τμήμα Φιλοσοφίας), Α. Τσακίτζης (Μεταπτυχιακός Φοιτητής Τμήμα Γερμανικής Γλώσσας & Φιλολογίας)

Nietzsche θα πρέπει να δούμε στον 20^ο αι. το Heidegger που το υπερέκτεινε με την διάκριση του Das man και του Dasein. Ο Das man είναι το ανθρωπάκι, το περιορισμένο, το μη αυθεντικό και το Dasein το αυθεντικό, το σημαντικό και φυσικά ταυτόχρονα πηγαίο. Με αυτόν τον τρόπο, με αυτήν τη διαβάθμιση, ανέδειξαν μέσα στον άνθρωπο όχι αυτό που ήθελε ο Locke, το ενιαίο, το αδαμάντινο, το σταθερό, ακόμα και αν είναι μόνο μια υπόθεση εργασίας σε ένα λογικό σημείο, αλλά ανέδειξαν το συγκρουσιακό.

Βέβαια, αυτά μας πάνε μακριά, πίσω στους αρχαίους Έλληνες, τους οποίους υπέρ εκτιμούσαν αυτοί οι φιλόσοφοι και ίσως επηρεάζονταν από αυτούς, διότι έχουμε και στον Πλάτωνα ακόμα τις μεταφορές της ψυχής που αναδεικνύουν το συγκρουσιακό περιεχόμενο της ψυχής. Δυνάμεις που συγκρούονται μεταξύ τους υπάρχουν πλείστες όσες μεταφορές ή μύθοι στο πλατωνικό έργο, δεν είναι δηλ. επινόηση του 19^{ου} αι. και του 20^{ου} αι. Απλά εμείς το λέμε για να το αναφέρουμε ότι καλλιεργείται στην φιλοσοφική ανθρωπολογία, αυτή η πλευρά. Ας πάρουμε ας πούμε τη μαρξική σύλληψη του εαυτού που στηρίζεται στην αλλοτρίωση που υφίσταται ο εργαζόμενος στις συνθήκες εργασίας του, που τον μετατρέπουν σε ένα μηχανικό εξάρτημα. Ο Marx έδειξε στην κατεύθυνση του ολοκληρωμένου ανθρώπου, αλλά ενώ ξεκινάει από μια θεωρία αλλοτρίωσης και αποξένωσης του ανθρώπου από τον ίδιο του τον εαυτό, άρα απομάκρυνσης από την ουσία του, σαν να είμαστε δυο εαυτοί, δείχνει όμως προς την κατεύθυνση και ενός ολοκληρωμένου ανθρώπου, ενός ανθρώπου που θα δικαιωθεί, που θα είναι καθολικός (totaler) άνθρωπος, που θα εκπληρώσει την ουσία του. Υιοθετεί αυτήν τη γραμμή, δεν την απορρίπτει, δεν λέει ότι ο άνθρωπος παραμένει αλλοτριωμένος, αλλά δείχνει προς την κατεύθυνση της ολοκλήρωσης μέσω της συνειδητής επαναστατικής δράσης. Εδώ έχουμε πάλι την Selbsttätigkeit, τη συνειδητή δραστηριότητα, άρα την άσκηση της συνείδησης με σκοπό την υπέρβαση μέσω της δράσης, την υπέρβαση των όρων της αλλοτρίωσης. Άρα ο άνθρωπος και στην μαρξική αντίληψη παρουσιάζεται να έχει πάλι δύο πλευρές: την αλλοτριωμένη πλευρά, ως τον εργάτη που παραμένει αλλοτριωμένος και εκμηχανισμένος, που δεν έχει συνειδητοποιήσει τη δύναμή του, δηλ. να υπερβεί αυτή την αλλοτρίωση και τον εργάτη που θα ενστερνιστεί το μαρξισμό, τον ιστορικό υλισμό και θα προβεί σε συνειδητή ανατροπή. Μόνο τότε ολοκληρώνεται ο άνθρωπος. Έχουμε και πάλι δυο ανθρώπους εδώ, άρα στο Marx έχουμε την αντίθεση ‘αλλοτριωμένος - συνειδητός εργάτης’. Στο Nietzsche έχουμε ‘άνισχυρος – ισχυρός άνθρωπος’, στο Heidegger έχουμε ‘Das man – Dasein’, αλλά και στους 3 αυτούς έχουμε την ελπιδοφόρο προοπτική, ότι μπορούμε να περάσουμε από μια πρότερη ανολοκλήρωτη μορφή σε μια εξελιγμένη ανθρώπινη κατάσταση.

Ο ΑΝΘΡΩΠΟΣ ΩΣ ΣΥΝΕΙΔΗΤΟ ΟΝ

Σημειώσεις Παραδόσεων

Σελίδα 87

Συντελεστές: Γ. Μπαρμπαρούσης (ΕΔΙΠ Τμήμα Φιλοσοφίας), Γ. Σαραντόπουλος (Υποψ.

διδάκτωρ Τμήμα Φιλοσοφίας), Α. Τσακίτζης (Μεταπτυχιακός Φοιτητής Τμήμα Γερμανικής Γλώσσας & Φιλολογίας)

Ο Hegel (27 August 1770 - 14 November 1831), κύριος εκπρόσωπος του γερμανικού ιδεαλισμού ανάμεσα στους Kant (1724 – 1804), Fichte (1762 – 1814), Schelling (1775 – 1854), στο πρώτο συστηματικό έργο του *Η Φαινομενολογία του Πνεύματος* (1807) τοποθετεί στο επίκεντρο του ιδεαλισμού του την νοητική δραστηριότητα του ανθρώπου, με κύριο άξονα το φαινόμενο της συνείδησης, την οποία προσδιορίζει με την έννοια της αυτοσυνείδησης.

Ο Hegel δείχνει στη *Φαινομενολογία* ότι οι δραστηριότητες με τις οποίες ο άνθρωπος εκφράζεται στην ιστορία υπερβαίνονται ως μερικότητες από το πνεύμα, ως μια ενιαία αρχή που κείται πέρα και πάνω από όλες τις μερικές ανθρώπινες εκφράσεις (τέχνη, φιλοσοφία κ.λπ.). Η ακραία ιδεαλιστική τοποθέτηση του Hegel εκφράζει γλωσσικά μια εξέλιξη της ιδέας του ανθρώπου ως υποκειμένου κυρίως πνευματικής δραστηριότητας και διάνοησης, που εκπροσωπήθηκε στα νεότερα χρόνια από το καρτεσιανό cogito αλλά και την αναπαραστατική θεωρία του Locke για τη νόηση.

Η διαλεκτική στον Hegel διαφέρει από την σωκρατική διαλεκτική ως προς το ότι δεν αφορά στην τεχνική του διαλόγου, αλλά περιγράφει τις πραγματικές σχέσεις μεταξύ των αντιθετικών πραγμάτων και καταστάσεων του κόσμου και ασφαλώς και της κοινωνίας και εφαρμόζεται μεταξύ άλλων παραδειγμάτων και στη σχέση κυρίου και δούλου. Η διαλεκτική σχέση των αντιθέτων παρουσιάζει τη λογική αναγκαιότητα της μεταστροφής του θετικού στο αρνητικό και οδηγεί πάντα στη σύνθεση σε μια τρίτη ολοκληρωμένη διάσταση.

Η γνώση από την άλλη πλευρά είναι μια υποκειμενική διαδικασία που προϋποθέτει τη συνείδηση και καταλήγει στο απόλυτο, στη γνώση δηλαδή της απόλυτα - ανεξάρτητα από κάθε καθορισμό ή άλλη πλιν της ίδιας της συνείδησης προϋπόθεση – αληθινής ουσίας. Το αντικείμενο μάλιστα της γνώσης είναι η ίδια η γνώση, ως η ακτίνα φωτός που βρίσκεται μεταξύ του υποκειμένου και του αντικειμένου και όχι το αντικείμενο. Η γνώση ορίζεται ως σχέση.

Η νοητική δραστηριότητα (Geist) είναι ο παράγων συγκρότησης μια σειράς γεγονότων και διαδικασιών που αποτελούν την ιστορία. Τα ιστορικά γεγονότα με βάση τη Φιλοσοφία της Ιστορίας του Hegel υπόκεινται σε μορφή εξήγησης συνθετικού χαρακτήρα, όχι σε σχέσεις αφηρημένων εννοιών. Παράλληλα ο Hegel εντάσσει στα κεντρικά θέματα της φιλοσοφίας του την ιστορικότητα της φιλοσοφίας. Οι σχέσεις μεταξύ νόησης, λόγου και φιλοσοφικού λόγου είναι εσωτερικές, συνεκτικές, διέπονται από τον ίδιο το λόγο ως νοητική αρχή που διαμορφώνει την υπόσταση κάθε ιστορικής στιγμής.

Η σχέση ιδέας – κόσμου εκδιπλώνεται με χαρακτηριστικό τρόπο στη φιλοσοφία του Hegel με την καθοριστική παρεμβολή του λόγου, μιας νοητικής δηλαδή ρυθμιστικής διαδικασίας που

Σημειώσεις Παραδόσεων

Σελίδα 88

Συντελεστές: Γ. Μπαρμπαρούσης (ΕΔΙΠ Τμήμα Φιλοσοφίας), Γ. Σαραντόπουλος (Υποψ. διδάκτωρ Τμήμα Φιλοσοφίας), Α. Τσακίτζης (Μεταπτυχιακός Φοιτητής Τμήμα Γερμανικής Γλώσσας & Φιλολογίας)

ενοποιεί ιδέα και κόσμο και αναδεικνύει την δυναμική διαλεκτική της σχέσης τους. Ιδέα, νόηση και υλικός κόσμος και η σχέση μεταξύ τους δίνουν τη βάση και τα περιεχόμενα της ιδεαλιστικής θεωρίας, ενώ η πραγματικότητα που αποκτά ιστορικό χαρακτήρα είναι ο αναγκαίος αντικειμενικός τρόπος πραγμάτωσης της ιδέας. Η ιστορία ως εξελικτική πορεία γεγονότων συνεχίζεται με απώτερο σκοπό – τέλος – την κατάκτηση της ελευθερίας της συνείδησης.

Το απόλυτο πνεύμα κατά τον Hegel εκφράζεται μέσα στην ιστορία ως ολότητα και σύνθεση των επί μέρους στιγμών της, ως αποτέλεσμα του συγκερασμού των πνευμάτων όλων των εποχών. Ο εαυτός της φιλοσοφικής παράδοσης ως έννοια στον Hegel συσχετίζεται με το απόλυτο υποκείμενο που αποκτά την ελευθερία του στο τέλος της ιστορίας, ενώ η ελευθερία ταυτίζεται με την συνειδητοποίηση της αντικειμενικής νομοτέλειας του πνεύματος, με μία δηλαδή νοητική πράξη που συντελείται στο εσωτερικό του ανθρώπου, προσδιορίζει την γνώση ως ελευθερία.

Ο άνθρωπος στην εγγεληνή σκέψη εκφράζεται κυρίως ως ιστορικό υποκείμενο, ένας συνειδητός δημιουργός της ιστορίας. Συνέπεια αυτού είναι η πρωτοκαθεδρία στη σημασία της συνειδητής πράξης ως μοχλού της ιστορικής εξέλιξης. Η ελευθερία της πράξης ως εκ τούτου δεν είναι η ατομική ελευθερία του κάθε ξεχωριστού υποκειμένου, αλλά βρίσκεται στην κατάσταση της συνειδητοποίησης της υποκειμενικότητας της βούλησης στην πράξη και, ως μοχλός της ιστορίας, αποκτά το νόημα και την αξία της από τη σύνδεση και συνοχή της με την καθολική υπερσυνείδηση και τη στόχευση μιας παγκόσμιας συνθετικής έννοιας της ελευθερίας. Ο άνθρωπος ως ελεύθερο ον υπηρετεί το σχέδιο της πραγμάτωσης της ελευθερίας σε καθολικό – συνολικό επίπεδο και στο τέλος της ιστορίας.

Η παγκόσμια ιστορία παριστά την εξέλιξη της συνείδησης και της πορείας της προς την ελευθερία. Η εξέλιξη ακολουθεί ένα σπειροειδές σχήμα αναβαθμών όπου το κάθε στάδιο (μεταγενέστερο) προϋποθέτει την κατάκτηση ενός προγενέστερου. Επίσης ενδιαφέρον παρουσιάζει για τη θεωρία του εαυτού, η αντιστοιχία της διαίρεσης της ιστορίας σε στάδια με αυτήν της πορείας ενός ανθρώπου σε διαφορετικές ηλικίες: όπου οι ανατολικές θρησκείες (i) όπου δεν υπάρχει υποκειμενική βούληση, αντιστοιχούν στην παιδική, η πρώιμη αρχαιότητα (ii), όπου διαφαίνεται η αρχή της υποκειμενικής βούλησης, αντιστοιχεί στην εφηβεία, η ρωμαϊκή (iii), στην ωριμότητα και η σύγχρονή του (iv) γερμανική ιστορία στην υπερώριμη ηλικία του ανθρώπου.

Το ζήτημα της συνείδησης στον στοχασμό του Μπρεχτ

Διάλεξη του Γιώργου Σαραντόπουλου, υπ. Διδ Φιλοσοφίας, του Τμήματος Φιλοσοφίας, ΕΚΠΑ

στο πλαίσιο των προσκεκλημένων ομιλητών – ανοιχτό μάθημα

Bei den Erdbeben, die kommen werden, werde ich hoffentlich/ Meine Virginia nicht ausgehen lassen durch Bitterkeit/ Ich, Bertolt Brecht, in die Asphaltstädte verschlagen/ Aus den schwarzen Wäldern in meiner Mutter in früher Zeit.

Στους αυριανούς κατακλυσμούς που θα' ρθουν/ Το πούρο μου δε θα τ' αφήσω να σβηστεί από πείσμα./ Εγώ, ο Μπέρτολτ Μπρεχτ έξω από τον μέλανα δρυμό πεταμένους/ Στις πόλεις της ασφάλτου- δεν πάει πολύς καιρός- από την ίδια μου τη μάνα.

Vom armen B.B./ Για τον φτωχό Μπ. Μπ.

Α. Ορισμένα στοιχεία μεθοδολογίας

Αναφορικά με την προσέγγιση του Μπρεχτ, διαπιστώνουμε τις εξής ερμηνευτικές παραδόσεις:

	Φορμαλιστές	Θεωρητικοί	Κριτικοί λογοτεχνίας/ Μετά-φορμαλισμός	Νέα Θεωρητική προσέγγιση
Εισηγητές	John Willet (1997) Eric Bentley (1955, 1999) Martin Esslin (1961, 1969)	E. Bloch W. Benjamin G. Lukács T.W. Adorno H. Arendt	Terry Eagleton Fredric Jameson (1997, 1999, 2000) David Barnett (2019) Marc Silberman (2019)	Meg Mumford (2005) Anthony Squires (2012, 2014), Norman Roessler & Anthony Squires (2019)
Γνωρίσματα	√ Επιμονή στις τεχνικές που αφορούν το θέατρο και τη σκηνική κατασκευή συμβόλων/ εικόνων √ Επίμονη	√ Θεωρητικά προσανατολισμένες προσεγγίσεις τόσο κατά τη διάρκεια της μπρεχτικής παραγωγής όσο και κατοπινές μελέτες √ Μεγάλη διασπορά ιδεολογικών	√ Προσπάθεια σύνδεσης των μορφικών επιλογών με την ιδεολογία του Μπρεχτ √ Αναγνώριση της θεωρητικής κατάρτισης ως	√ Κυρίως Φιλοσοφική κριτική √ Μεθοδολογικά εκφράζεται ετερότητα σε σχέση με την αντίληψη και την κριτική που

	κατανόηση των λειτουργιών των εργαλείων και μεθόδων του Μπρεχτ	προσδιορισμών: κριτική κατά βάση κατά της μαρξιστικής ιδεολογίας	ικανής να τροφοδοτήσει την καλλιτεχνική σύνθεση	ως επί των πλείστον προσκρούει στη στάση των μελετητών για τον μαρξισμό/ διαλεκτικό υλισμό/ δεν αποφεύγονται και άστοχες κριτικές.
	√Σημαντικό μεταφραστικό έργο του Willet			√Βασίζεται στην θεωρητική ερμηνευτική παράδοση
Επίπεδο εστίασης	- Μορφή -Σκηνικές και καλλιτεχνικές επιλογές -Αισθητική θεωρία σε συνάρτηση με το διαμορφούμενο μπρεχτικό στυλ	-Θεωρητικό περιεχόμενο: αισθητικό/ πολιτικό/ ιδεολογικό -Πρώτα ψήγματα αναγνώρισης του Μπρεχτ ως διανοητή- φιλοσόφου (κυρίως όμως ως αισθητικού)	-Θεωρητικό περιεχόμενο σε συνδυασμό με τις μορφικές επιλογές -Κριτική στις σχέσεις αντιστοιχίας και αναντιστοιχίας - Ακόμα κειμενοκεντρική/ ή αρχειακή (βάση ντοκουμέντων/ μοντέλων που έχουν διασωθεί παραστάσεων κλπ. σπάνια με μια ιστορικό-κοινωνική διήθηση	-Εξαγωγή φιλοσοφικών συμπερασμάτων από το έργο του Μπρεχτ

Καθοριστικό στοιχείο	-Μορφική καινοτομία και πειραματισμός	-Ιδεολογία -Αισθητικά κείμενα -Φόρμες	-Κείμενα (θεωρητικά και θεατρικά) -Παραστάσεις -Παράδοση θεατρική και συνεχιστές	- Κείμενα -Θεωρία -Σημειώσεις Φιλοσοφικού ενδιαφέροντος -Εφαρμογή στο επίπεδο ηθικών αρχών και πολιτικών συνθηκών
Επικαιρότητα μελέτης του Μπρεχτ	- Μπρεχτ ως avant-garde	-Ως πρωτοπόρου καλλιτέχνη -Όχι απαραίτητα ως μαρξιστή φιλοσόφου	-Ως ιδεολόγο καλλιτέχνη (ουσιαστικά αποκατάσταση των δύο πρώτων παραδόσεων) -Συχνά με μια αλλοιωμένη έκφραση το τί συνιστά μαρξιστική σκέψη (μεταμοντέρνες αντιλήψεις κυρίαρχες μαζί με κριτική θεωρία)	-Ως φιλόσοφο

Πού βρισκόμαστε εμείς;

-Αρκετά κοντά στην τελευταία ερμηνευτική προσέγγιση, χωρίς ωστόσο να παραβλέπουμε το σημαντικό έλλειμμα της σχολής αυτής για την κοινωνικό-ιστορική ένταξη του Μπρεχτ, αλλά και αναγωγισμούς που εύκολα παραβλέπουν το πού βρίσκεται η σημερινή στάθμη της κριτικής προς τον Μπρεχτ και τον διαλεκτικό υλισμό, τον οποίο υποστηρίζει μέσα από το έργο του.

- Έχει σημασία η κοινωνική και ιστορική ένταξη για εμάς, προκειμένου να αξιολογήσουμε τη συμβολή του ίδιου στη φιλοσοφική σκέψη, χωρίς να παραβλέπουμε την καλλιτεχνική συνεισφορά και αναγνωρίζοντας την αμοιβαιότητα μεταξύ συνείδησης και δράσης.

- Αξιοποιούμε τα *Gesammelte Werke (GW)* των εκδόσεων Suhrkamp (1967), την *Große kommentierte Berliner und Frankfurter Ausgabe (BFA)* των εκδόσεων Suhrkamp –Verlag και του αρχείου που τελεί υπό την αιγίδα της *Akademie der Künste*, η οποία πραγματοποιεί την επιστημονική ψηφιοποίηση και αρχειοθέτηση του αρχείου του Brecht (*BBA*) και το *Arbeitssteller Bertolt Brecht (ABB)*- Denmark.

B. Έκθεση βασικών θέσεων Μπρεχτ:

Ο Μπρεχτ για εμάς δίνει απαντήσεις σε επίπεδο οντολογικό, γνωσιολογικό και ηθικό-πολιτικό, ενώ οι τρόποι που περιγράφει τις απαντήσεις αυτές φαίνονται και μέσω του ποιητικού λόγου, του θεάτρου.

Ξεκινούμε από το θέατρο και την πρόταση που διαμορφώνει ο Μπρεχτ, προκειμένου να αναζητήσουμε το χαρακτήρα του ανθρώπου ως κοινωνικού και ιστορικού αλλά και του ιδιαίτερου ζητήματος της συνείδησης (το οποίο αποτελεί κατ' εξοχήν φιλοσοφικό ζήτημα).

Θέατρο:

«Ο 'μύθος' δεν ανταποκρίνεται απλά σε μια περίοδο της συμβίωσης των ανθρώπων, (...) αλλά πρόκειται για διορθωμένα γεγονότα, στα οποία εκφράζονται οι ιδέες του δημιουργού του μύθου σχετικά με τη συμβίωση των ανθρώπων. Έτσι λοιπόν, οι ήρωες δεν είναι αντίγραφα ζωντανών ανθρώπων, αλλά αντίγραφα διορθωμένα και σύμφωνα με ιδέες, διαμορφωμένα (ανδρείκελα).» (Brecht, *Kleines Organon für das Theater, GW 16, 1967, 704*).

«Το θέατρό μας πρέπει να διεγείρει την απόλαυση της μάθησης και να οργανώνει τη διασκέδαση της αλλαγής της πραγματικότητας. Οι θεατές μας δεν πρέπει να ακούνε μόνο πως ελευθερώθηκε ο δεσμώτης Προμηθέας, αλλά να διδαχτούνε και τη χαρά να τον ελευθερώσουν οι ίδιοι. Όλες οι χαρές και οι διασκεδάσεις εκείνων που εφευρίσκουν και ανακαλύπτουν, τα αισθήματα θριάμβου των ελευθερωτών πρέπει να διδάσκονται από το Θέατρό μας.» (Brecht, *Kleines Organon für das Theater, GW 16, 1967, ***, pt. 77).

«[...] Δείχνετε τη ροή των γεγονότων συνάμα με την πορεία/ Της δουλιάς σας, και επιτρέπετε στο θεατή/ Αυτό που Τώρα την εμπειρία ν' αποκτήσει/ Σε πολλά επίπεδα, καθώς προέρχεται απ' το Πριν/ και πάει/ Στο Μετά και κάποια άλλα τώρα/ Πλάι του συμβαίνουν. Κάθεται όχι μοναχά μέσα/ Στο θεατρό σας, μα και/ Στον κόσμο.» (Μπρεχτ, Παράσταση του παρελθόντος και του παρόντος σ' ένα [Darstellung von Vergangenheit und Gegenwart in Einem], στο *Ποιήματα*, 1992, 239)

«Το θέατρο της επιστημονικής εποχής μπορεί να κάνει τη διαλεκτική ευχάριστη (Das Theater des wissenschaftlichen Zeitalters vermag die Dialektik zum Genuß zu machen.) Οι εκπλήξεις της λογικής προοδευτικής ή αλματικής ανάπτυξης, η αστάθεια όλων των συνθηκών, το αστείο των αντιφάσεων ανθρώπων, πραγμάτων και διαδικασιών, αυξάνουν την τέχνη της

ζωής καθώς και τη χαρά της ζωής (Die Überraschungen der logisch fortschreitenden oder springenden Entwicklung, der Unstabilität aller Zustände, der Witz der Widersprüchlichkeiten der Menschen, Dinge und Prozesse, und sie steigern die Lebenskunst sowie die Lebensfreudigkeit.). Όλες οι τέχνες συμβάλλουν στη μεγαλύτερη τέχνη όλων των τεχνών, εκείνη της ζωής. (Alle Künste tragen bei zu größten aller Künste, der Lebenskunst)» (Brecht, *GW* 16, 1967, 702)

«Τώρα προχωράμε περισσότερο και στρέφουμε το φως πάνω σε εκείνο το σημείο όπου πρέπει να τοποθετήσουμε τις διαδικασίες μεταξύ των ανθρώπων που θέλουμε να αναδειξουμε, προκειμένου να προκύπτουν τα μεταβαλλόμενα πράγματα του κόσμου και να μας δίνουν ευχαρίστηση. (*wir gehen nun weiter und wenden uns dem Licht zu, in das wir die Vorgänge unter den Menschen, die wir vorführen wollen, zu setzen haben, damit das Veränderbare der Welt herauskomme und uns Vergnügen bereite.*)» (Brecht, *Die Dialektik auf dem Theater*, *GW* 16, 1967, 925)

«Για να δούμε τη δυνατότητα μεταβολής του κόσμου, πρέπει να εντοπίσουμε τους νόμους εξέλιξης της πραγματικότητας. Ξεκινάμε από τη διαλεκτική των Κλασικών του (επιστημονικού) σοσιαλισμού (ενν. Μάρξ/ Ένγκελς/ Λένιν) (um die Veränderbarkeit der Welt in Sicht zu bekommen, müssen wir ihre Entwicklungsgesetze notieren. Dabei gehen wir aus von der Dialektik des sozialistischen Klassiker.)» (Brecht, *Die Dialektik auf dem Theater*, *GW* 16, 1967, 925)

Επομένως στρεφόμαστε στη φιλοσοφία για να κατανοήσουμε τον κόσμο, τον οποίο καλείται να αποδώσει με τα δικά της εργαλεία η τέχνη. Και από τις διάφορες προσεγγίσεις πάνω στην πραγματικότητα, ο Μπρεχτ επιλέγει μια κοσμοαντίληψη που μελετά τον κόσμο στη διαρκή του εξέλιξη- συνέχεια και μεταβολή.

«Η μεταβλητότητα του κόσμου συνίσταται στις αντιφάσεις που τον διατρέχουν. Υπάρχει κάτι στα πράγματα, τους ανθρώπους, τις διαδικασίες που τα κάνουν τέτοια όπως είναι, και ταυτόχρονα διαφορετικά από ό,τι είναι (steckt etwas, was sie so macht, wie sie sind, und zugleich etwas, was sie anders macht). Επειδή αναπτύσσονται, δεν μένουν σταθερά, αλλάζουν πέρα κι ανεξάρτητα από την αναγνώριση της μεταβολής τους. Έτσι όπως έχουν όμως τα πράγματα περιέχουν και στοιχεία 'μή γνώσιμα', στοιχεία καινούργια, στοιχεία εχθρικά προς την παρούσα κατάστασή τους». (Brecht, *Die Dialektik auf dem Theater*, *GW* 16, 1967, 925-6)

«Στην πραγματικότητα, οι διαδικασίες δεν έχουν κανένα τέλος. Είναι η παρατήρηση που χρειάζεται, και οριοθετεί, τέλος και αρχή. Γενικά, παίρνονται βέβαια αποφάσεις (και ανατρέπονται), ορισμένοι σχηματισμοί αλλάζουν ή και χάνουν το ρόλο τους, ποιότητες συντρίβονται, η συνολική εικόνα μεταβάλλεται.» (Μπρεχτ, 2006, 147).

«Με την επεξεργασία των αντιφάσεων και της πάλης των αντιθέτων μέσα από το δικό μας παιχνίδι, ακολουθούμε τη διαλεκτική σκέψη του επαναστατικού προλεταριάτου (*folgen wir dem dialektischen Denken des revolutionären Proletariats*). Ο διαλεκτικός επεξεργάζεται τις αντιφατικές πτυχές όλων των φαινομένων και διαδικασιών σκέφτεται κριτικά, δηλαδή, φέρνει τα φαινόμενα σε αντίφαση με τον εαυτό τους σε επίπεδο λογικό, ώστε να τα κατανοήσει (*Der Dialektiker arbeitet bei allen Erscheinungen und Prozessen das Widerspruchsvolle heraus, er*

denkt kritisch, das heißt, er bringt in seinem Denken die Erscheinungen in ihre Krise, um sie fassen zu können.» (Brecht, Katzgraben-Notate (1953) *GW* 16, 1967, 794)

Και μια ποιητική έκφραση του παραπάνω...

«[...] Όποιος ακόμα ζει, δε λέει ποτέ: Ποτέ!/ Το σίγουρο δεν είναι σίγουρο./ Όπως ακριβώς είναι, έτσι δε μένει./ Όταν που ό,τι είχανε οι κυρίαρχοι να πούνε/ Θα μιλήσουνε οι κυριαρχούμενοι./ Ποιος τολμάει να πει: Ποτέ;/ [...] Όποιος την κατάστασή του έχει αναγνωρίσει, πώς να εμποδιστεί;/ Γιατί οι νικημένοι του σήμερα είναι οι νικητές του αύριο/ Και το Ποτέ γίνεται: Σήμερα ακόμα!» (Μπρεχτ, *Ποιήματα*, Εγκώμιο στη διαλεκτική (Lob der Dialektik), 1992, 118).

Άνθρωπος:

«Το έργο μας είναι ένα διαλεκτικό έργο· χρειάζεται να ανασύρουμε τις αντιφάσεις, τις διαφοροποιήσεις και τις συγκρούσεις της κοινωνικής πραγματικότητας.» (Brecht, *BFA*, v.25, 416-18)

«Το θέατρό μας πρέπει να διεγείρει την ανθρώπινη επιθυμία για κριτική διείσδυση μέσα στην πραγματικότητα· πρέπει να απεικονίζει την απόλαυση που προκύπτει από την μεταβολή της πραγματικότητας. Οι θεατές μας πρέπει όχι απλά να μάθουν πως απελευθερώθηκε από τα δεσμά του ο Προμηθέας, αλλά να νιώθουν επίσης την επιθυμία να τον απελευθερώσουν». Το θέατρό μας πρέπει να διδάξει τους ανθρώπους πως να νιώθουν τις επιθυμίες και τις απολαύσεις των εφευρετών και των εξερευνητών, και το αίσθημα θριάμβου του απελευθερωτή.» (Brecht, *BFA*, v. 25, 418)

Για τη συνείδηση:

«Η αναγνώριση ότι η σκέψη πρέπει να χρησιμεύει σε κάτι, είναι η πρώτη βαθμίδα της γνώσης.» (Μπρεχτ, 2006, 149-150)

(...)

«Πρακτική σκέψη σημαίνει όχι μόνο σκέψη που επιδρά στην οικονομία, αλλά και, πρώτα-πρώτα, σκέψη που επιδρά στην σκέψη, -με προοπτική την οικονομία.» (Μπρεχτ, 2006,150)

ΣΗΜ: 2 Επίπεδα – (1) κριτική στην ίδια τη σκέψη για την πραγματικότητα με κριτήριο την ίδια την πραγματικότητα σε σχέση με τα συμπεράσματα που προκύπτουν από την ανθρώπινη συλλογική δραστηριότητα και (2) κριτική στην ίδια την πραγματικότητα σημειώνοντας τα στοιχεία, όπου πρέπει να στραφεί η συνειδητή δραστηριότητα προκειμένου να μεταβάλει την πραγματικότητα.

Έτσι όμως η σκέψη παύει να νοείται ως στοιχείο καθ'εαυτό ή ως μια αυτοτελής υπόσταση της πραγματικότητας, είτε νοείται ως υπέρβαση του εαυτού του υποκειμένου είτε εξαντλείται στο ίδιο το υποκείμενο και προσδιορίζεται ως σχέση.

Σχέση πρωταρχική είναι εκείνη δράσης-γνώσης.

Η γνώση έχει προοπτική μόνο όσο γνωρίζει τον εαυτό της ως αντικειμενική και παράλληλα ιστορικά και κοινωνικά σχετική.

Αντικειμενική:	Σχετική:
στη βάση της διαμορφούμενης διαρκώς υλικής πραγματικότητας και της δυνατότητάς της να γίνει γνωστή (ιδιότητα που ονομάζεται 'αντανάκλαση' στο έργο <i>Υλισμός και Εμπειριοκριτικισμός</i> του Λένιν και προκύπτει από την υλική ενότητα που συνδέει την πραγματικότητα με τη συνείδηση).	στη βάση των νέων δεδομένων που επιφέρει στην κατανόηση της πραγματικότητας η συλλογική δραστηριότητα των ανθρώπων.

(Η έκφραση που είδαμε παραπάνω σημειώνει πως ο κόσμος υφίσταται πέρα κι ανεξάρτητα από την συνείδηση, έτσι ο προσδιορισμός μιας διαδικασίας μεταβολής μπορεί να οριοθετείται από την ατομική συνείδηση, δεν εξαντλείται ωστόσο σε εκείνη).

Για την κατασκευή εικόνων για την πραγματικότητα:

Ο Μπρεχτ επισημαίνει τη σημασία του παρατηρητή κατά τη διαδικασία αυτή. Και συγκεκριμένα της απαίτησης της αντίληψης που πρέπει να έχει για τις παραμέτρους που ερμηνεύουν την διαδικασία της παρατήρησης που επιχειρεί. Τα στοιχεία που επιδρούν πάνω στον παρατηρητή δεν θα αφήσουν ανεπηρέαστες τις παρατηρήσεις του. Παρατηρήσεις που οφείλουν να υπερβαίνουν την εμπειρία ή τα αισθήματα αναγνωρίζοντας πως ο κόσμος δεν είναι ούτε το αποτέλεσμα ούτε το όριο των συναισθημάτων ή των λογικώς εκφρασμένων σχέσεων που διαμορφώνει.

«Μέσα στους παράγοντες που καθορίζουν τη συμπεριφορά, ξαφνικά μετράει ο ίδιος ο παρατηρητής! Ο παρατηρητής πρέπει λοιπόν να φτιάξει και να χαρίσει στον παρατηρούμενο μια καλή εικόνα.» (Μπρεχτ, 2006, 162)

Για τη γνώση των πραγμάτων απαιτείται η συνειδητή αλλαγή τους

1 Μπορεί λοιπόν κανείς να γνωρίζει τα πράγματα μονάχα επειδή (και μονάχα όπου) μεταβάλλονται. Το Είναι γίνεται συνείδηση καθώς αντιστέκεται στην ανυπαρξία· μια αντίσταση που γίνεται αισθητή κι αποτελεί ταυτόχρονα προσπάθεια, να αποκτήσει το Είναι καινούργιες διασυνδέσεις. (Μπρεχτ, 2006, 165)

ΣΥΣΤΑΣΗ ΤΗΣ ΥΛΙΚΗΣ ΕΝΟΤΗΤΑΣ Η ΣΥΝΕΙΔΗΤΗ ΠΑΡΕΜΒΑΣΗ ΤΟΥ
ΤΟΥ ΚΟΣΜΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ- ΣΥΜΒΑΛΛΕΙ ΣΤΗ
ΓΝΩΣΗ ΤΟΥ ΚΟΣΜΟΥ

Εδώ έχουμε 2 όψεις της γνωστικής ικανότητας του ανθρώπου. Αφενός έχουμε την υλική διάσταση της ύπαρξης του κόσμου ως αυτοκινούμενης οντότητας εν εξελίξει, που δίνει τη δυνατότητα αποκωδικοποίησης (δηλαδή ως ιδιότητα της ίδια της ύλης) και αφ' ετέρου, η ανθρώπινη εμπρόθετη παρέμβαση εντοπίζεται ως ικανή να συμβάλει στη γνωστική πληρότητα για τον κόσμο, στο βαθμό που συντείνει στην μεταβολή του.

Για το στοιχείο που προσδιορίζει όμως την αντικειμενική κίνηση της πραγματικότητας, ο Μπρεχτ εντόπισε στον διαλεκτικό υλισμό την αντίληψη εκείνη για τον κόσμο, η οποία προσδιόρισε:

1. Τους νόμους για τη συμπεριφορά των κοινωνικών στοιχείων: νόμοι αναφορικά με την α. αιτία, β. τον τρόπο και τις μορφές και γ. την κατεύθυνση που εξυπηρετεί, μολονότι δεν είναι μονοσήμαντα προσδιοριζόμενη η κατεύθυνση αυτή.
2. Τη διδασκαλία για τις τάξεις ως υλική βάση για την κατανόηση της κοινωνικής συμπεριφοράς των μονάδων και των συνόλων.
3. Τη διδασκαλία της ανθρώπινης εξέλιξης ως εξέλιξης των τρόπων παραγωγής, καθώς ήρε την κουρτίνα που έκρυβε πίσω από τις σχέσεις μεταξύ πραγμάτων τις σχέσεις μεταξύ ανθρώπων.
4. Τη διδασκαλία του επιστημονικού σοσιαλισμού ως ανώτερου από τον καπιταλισμό κοινωνικό-οικονομικό σχηματισμό που επιχείρησε δις η ανθρωπότητα να οικοδομήσει επισημαίνοντας μια ιστορική και όχι θεωρητική αναγκαιότητα υπέρβασης του καπιταλισμού.

[Λευτέρα 31.05.2021 \(Μάθημα: 13^ο\)](#)

ΑΝΑΣΚΟΠΗΣΗ ΠΡΟΗΓΟΥΜΕΝΩΝ ΚΑΙ ΣΥΖΗΤΗΣΗ

Το θέμα θεωρίας και πράξης που απασχολεί και τον Brecht -πώς μέσω της παρεμβατικής συνείδησης μπορείς να παρέμβεις πρακτικά στον κοινωνικό χώρο, εάν το θέατρο είναι ένα εργαλείο στην περίπτωση αυτή, για να πετύχει το κοινωνικό σχέδιο του Brecht, που είναι να προκαλέσει τον αναστοχασμό του θεατή- είναι το πρωταρχικό ή τον απασχολεί η φόρμα, ο τρόπος που γίνεται αυτό, η μέθοδος; Δεν είναι η φόρμα το ζητούμενο στο Brecht, είναι κάτι βαθύτερο φιλοσοφικό, διότι τον απασχολεί και καθαρά θεωρητικά, το θέμα θεωρίας και πράξης. Ο Brecht ανήκει στους στοχαστές που επηρεάστηκαν από τον Marx και τον μαρξισμό στο θέμα της συνείδησης και σε συνάφεια με τον προσδιορισμό του εαυτού, του

υποκειμένου. Τον Brecht τον απασχολεί το υποκείμενο. Δεν είναι υπέρμαχος ενός τυφλού ντετερμινισμού, δηλ. ότι δεν έχει σημασία τόσο το ατομικό υποκείμενο, αλλά η κοινωνικοοικονομικοί καθορισμοί που καθορίζουν και προκαθορίζουν με απόλυτο τρόπο την ατομική πράξη και συνείδηση, αλλά δίνει μεγάλο βάρος στη συνείδηση, με έναν πολύ ιδιαίτερο και εκλεπτυσμένο τρόπο, διότι αναζητά στη συνείδηση τις πηγές της ανθρώπινης δράσης. Δεν τη βλέπει ατομικά ξεχωριστά, δηλ. από την κοινωνία, αλλά αναζητεί στην ανθρώπινη συνείδηση τις πηγές μιας κοινωνίας, μιας συλλογικότητας, μιας συλλογικής ταυτότητας, είτε στη σχέση συνείδησης με τις άλλες συνειδήσεις, είτε των κοινωνικών δομών, των κοινωνικών ροπών προς αλλαγή με την ατομική πλευρά, με το άτομο, με το υποκείμενο στο προσκήνιο. Σε συνέχεια του προβληματισμού του Brecht έχει να κάνει με τους φιλοσοφικούς και ψυχολογικούς χώρους μελετών, όπου αναπτύσσεται μια μη καρτεσιανή προσέγγιση του εαυτού, η οποία αποδίδει ιδιαίτερη μεν σημασία στο σκεπτόμενο υποκείμενο, αλλά ως προσδιοριζόμενο κοινωνικά. Αυτές οι προσεγγίσεις έχουν να κάνουν και με τον Mikhail Bakhtin και με τους George Lakoff και Mark Johnson, που είναι ανθρωπογλωσσολόγοι αλλά και με την υποστήριξη της νευροεπιστήμης από πλευράς του Antonio Damasio ή του John Searle. Αυτοί όλοι υποστηρίζουν με διαφορετικούς τρόπους ωστόσο ένα συλλογικό υποκείμενο. Ένα υποκείμενο δηλ. προσδιορισμένο από τη συλλογική του ταυτότητα. Όμως, αν βλέπαμε και στην αναλυτική σκέψη, στην αναλυτική φιλοσοφία του υποκειμένου του Wittgenstein, θα βλέπαμε και εκεί από μια άλλη πλευρά, να στρέφεται το ενδιαφέρον προς τον κοινωνικό καθορισμό της γλώσσας, των γλωσσικών χρήσεων, άρα και του υποκειμένου. Επομένως δεν θα ήταν λάθος να πούμε ότι στα μέσα του 20^{ου} αι. τίθενται οι βάσεις της συλλογικής ταυτότητας του ανθρώπινου υποκειμένου. Αυτό είναι μια φιλοσοφικοανθρωπολογική προσέγγιση, χαρακτηριστική, που ίσως δεν έρχεται και σε σύγκρουση με τα πορίσματα της σύγχρονης νευροεπιστήμης. Να προσδιορίσει το υποκείμενο η συνείδηση, εφόσον όπως είχαμε δει και στο Locke η συνείδηση προϋποτίθεται για κάθε έννοια προσωπικής ταυτότητας. Δηλ. η έννοια της προσωπικής ταυτότητας στο πώς δημιουργήθηκε και οριοθετήθηκε στην φιλοσοφία του Locke, εξαρτάται από τη συνείδηση. Χωρίς συνείδηση δεν έχουμε προσωπική ταυτότητα, άρα δεν είναι λάθος αυτή τη στιγμή να μιλάμε για ατομικό υποκείμενο, για ταυτότητα και συνείδηση ταυτόχρονα. Όμως λέμε ότι σε αυτές τις προσεγγίσεις που προαναφέραμε, στο υποκείμενο του Mikhail Bakhtin, στην ανθρωπογλωσσολογία του George Lakoff, στη νευροεπιστήμη του Antonio Damasio, αλλά και του Searle, στην αναλυτική επιστήμη του νου, τη φιλοσοφία του νου, τη θεωρία του νου και ίσως και στο Brecht, η συνείδηση και το υποκείμενο, δεν είναι συλλογικό, επειδή μπορείς

Σημειώσεις Παραδόσεων

Σελίδα 98

Συντελεστές: Γ. Μπαρμπαρούσης (ΕΔΙΠ Τμήμα Φιλοσοφίας), Γ. Σαραντόπουλος (Υποψ. διδάκτωρ Τμήμα Φιλοσοφίας), Α. Τσακίτζης (Μεταπτυχιακός Φοιτητής Τμήμα Γερμανικής Γλώσσας & Φιλολογίας)

να το ξεχωρίσεις και να πεις ότι υπάρχει ένα ξεχωριστό υποκείμενο, διακριτό και χωρικά, το οποίο υπεισέρχεται σε κάποιες κοινωνικές σχέσεις, σε κάποιες αλληλεπιδράσεις και με αυτήν την έννοια επηρεάζεται από το σύνολο ή αλληλεπιδρά με το σύνολο. Το ίδιο το περιεχόμενο, η ουσία του υποκειμένου, ως υποκειμένου μόνο κοινωνικά, δηλ. συλλογικά, μπορεί να αυτοπροσδιοριστεί, δηλ. αν δεν υπήρχε κοινωνία, δεν θα υπήρχε υποκείμενο, άρα αν θα μεταγράφαμε το cogito, θα λέγαμε δεν υπάρχω επειδή σκέφτομαι, αλλά υπάρχω επειδή υπάρχουν εσύ. Γίνεται μια μεταφορά, μια μετακίνηση στο ίδιο το περιεχόμενο της έννοιας του 'υπάρχω ως ατομική οντότητα, επειδή υπάρχουν και εσύ', επειδή υπάρχουμε δηλ. σε ένα κοινωνικό περιβάλλον και κάτι ανάλογο κάνει ο Wittgenstein που λέει ότι δεν νοείται γλώσσα σε ατομικό επίπεδο (private language), είναι μια πλάνη της φιλοσοφίας να πούμε ότι η γλώσσα είναι κάτι που σκέφτεται κάποιος μόνος του και το καταλαβαίνει μόνος αυτός. Η γλώσσα είναι από την αρχή της, από την πηγή της, μια λειτουργία εν κοινωνία, καθορίζεται από κοινωνικές σχέσεις που για τον Wittgenstein, είναι οι κανόνες που ισχύουν στα γλωσσικά παιχνίδια. Κάτι ανάλογο δηλ. πρέπει να σκεφτούμε, για να κατανοήσουμε τί είναι το κοινωνικά αυτοπροσδιοριζόμενο ανθρώπινο υποκείμενο. Ξεκινάει από το μαρξισμό, ενισχύεται από την εργασία του Brecht στον 20^ο αι., αλλά ταυτόχρονα στον 20^ο αι. αναπτύσσονται και διάφορες άλλες προσεγγίσεις, όχι αμιγώς φιλοσοφικές ή επιστημονικές που τείνουν να ενισχύσουν και να επιβεβαιώσουν το κοινωνικά προσδιοριζόμενο υποκείμενο. Παύει δηλ. το υποκείμενο να είναι υποκείμενο. Είναι υποκείμενο ως απαρχή, αφετηρία κάποιας δράσης και γνώσης, αλλά δεν είναι με τίποτα τελείως ατομικό και αποσπασμένο από το κοινωνικό πλαίσιο. Εδώ μπορούν να μας απασχολήσουν και άλλα ερωτήματα, να κάνουμε μια μετάβαση στο πρόβλημα της διαφορετικότητας. Αυτό σημαίνει ότι όλα τα υποκείμενα σκέφτονται με τον ίδιο τρόπο; Εφόσον καθορίζονται από το κοινωνικό πλαίσιό τους, θέλουν να μας πούνε αυτοί οι θεωρητικοί, αυτοί οι στοχαστές, ότι όλοι είμαστε ίδιοι, σκεφτόμαστε με τον ίδιο τρόπο και ότι είμαστε συλλογικοί; Ας μιλήσουμε για τη συλλογικότητα του καθορισμού του υποκειμένου από πλευράς νευροεπιστήμης.

Σχόλιο από κ. Ι. Γαβριηλίδη: Νομίζω ότι είναι από μόνο του αυτοαναιρούμενο από τη στιγμή που μιλάμε για υποκειμενικότητα μιας συλλογικότητας, δεν μπορεί να υπάρξει άμα δεν υπάρχουν αντιθέσεις μεταξύ των υποκειμένων του συνόλου, καθότι μιλάμε για υποκειμενικότητα και για συλλογικότητα, άρα μιλάμε και για ανάπτυξη γλώσσας. Θεωρώ πως αν δεν υπάρχει αντίθεση μεταξύ των υποκειμένων, δεν υπάρχει και ανάγκη για την παραγωγή γλώσσας. Άρα για να υπάρχει γλώσσα, υπάρχει αντίθεση.

Σγόλιο από κ. Α. Λάζου: Στο μαρξισμό μέσα στην δομή της ιστορίας, της κοινωνίας, της φύσης ακόμα, υπάρχουν αντιφάσεις. Ποιά είναι η αφετηρία των αντιφάσεων;

Σγόλιο από κ. Ι. Γαβριλίδη: Στη βιολογία του ανθρώπου έχει να κάνει ως αποτέλεσμα, οι τυχαίες μεταλλάξεις ανά τους αιώνες, οι οποίες δημιούργησαν τα τόσο διαφορετικά γονιδιώματα και έτσι δημιούργησαν αυτήν την ποικιλομορφία που εμφανίζουν τα γονιδιώματα του ανθρώπου σήμερα.

Σγόλιο από κ. Α. Λάζου: Άρα η κοινωνική ταυτότητα του υποκειμένου εγγράφεται στη γονιδιακή, στη βιολογική δηλαδή ταυτότητα του γονιδίου του ανθρώπου, στην ανθρώπινη φύση ως γονιδιακή κατασκευή;

Σγόλιο από κ. Ι. Γαβριλίδη: Δεν ξέρω, εάν εγγράφεται ή αν προδιαγράφεται (δεν έχω τέτοια στοιχεία), σε ένα βαθμό και ορίζεται από τυχαίες μεταλλάξεις σε κάθε άνθρωπο.

Σγόλιο, ανάλυση, επεξήγηση από κ. Α. Λάζου: Αν σκεφτούμε ότι ο άνθρωπος έχει μια φυσική πλευρά και ο εγκέφαλος είναι στοιχείο της ζωϊκότητας του ανθρώπου, της ζωικής του ταυτότητας και της φυσικής του πλευράς, υπάγεται άραγε ως φυσικό όν σε κάποιους νόμους φυσικούς, δηλ. αν παρατηρήσουμε τί συμβαίνει στη φύση και στα άλλα πλάσματα και όντα της φύσης, γιατί δεν είμαστε μόνοι μας, η φύση έχει πολλά φυσικά όντα. Πώς λειτουργεί η φύση σε σχέση με το διαφορετικό και το ενιαίο; Στη φύση ισχύει η διαφορετικότητα. Παρότι υπάρχουν τάξεις όντων που ομαδοποιούνται με κάποιες ομοιότητες, κάποιες συγγένειες, θα βλέπαμε ότι ισχύει όμως και η διαφορετικότητα, η ποικιλία. Αν μπορούσαμε αυτήν την διαπίστωση να την περάσουμε στη νόηση, βλέπουμε ότι ναι μεν η ανθρώπινη σκέψη καθορίζεται από την κοινωνικότητα της φύσης του ανθρώπου, όμως αυτό δεν σημαίνει ότι όλοι σκέφτονται το ίδιο, ότι δεν υπάρχει διαφορετικότητα, δεν υπάρχει δυνατότητα ατομικής διαφοροποίησης. Αυτή είναι μια πανάρχαια υπόθεση της φιλοσοφίας, δηλ. ήδη η αρχαία ελληνική φιλοσοφία, την εποχή του Δημόκριτου, του Επίκουρου, προβληματίστηκε πάνω στην κανονικότητα, στον απόλυτο καθορισμό κάποιων χαρακτηριστικών: το μηχανιστικό στοιχείο, το νομολογικό, αλλά και το διαφορετικό, το τυχαίο, το ανατρεπτικό. Άρα το θέμα αυτό υπάρχει ήδη στη διαφορά επικούρειας και δημοκρίτειας φυσικής φιλοσοφίας. Επομένως, εάν θέλουν οι φιλόσοφοι του 20^{ου} αι. με τη μεγάλη εξέλιξη που έχει προκύψει των κοινωνικών επιστημών και θεωριών για την κοινωνία, μπορούν να επικυρώσουν ότι η διαφορετικότητα δεν αποκλείει, δεν είναι αντιστρόφως ανάλογη με την συλλογικότητα. Είναι 2 διαφορετικές κατηγορίες, δεν σημαίνει ομοιομορφία το γεγονός ότι λέμε ότι ο άνθρωπος είναι ένα συνειδητό όν από τη φύση του, αλλά ταυτόχρονα κοινωνικό ζώο ή πολιτικό. Η συνείδηση προϋποθέτει την εν κοινωνία δράση και ύπαρξη του ανθρώπου. Δεν μπορούμε να

Σημειώσεις Παραδόσεων

Σελίδα 100

Συντελεστές: Γ. Μπαρμπαρούσης (ΕΔΙΠ Τμήμα Φιλοσοφίας), Γ. Σαραντόπουλος (Υποψ.

διδάκτωρ Τμήμα Φιλοσοφίας), Α. Τσακίτζης (Μεταπτυχιακός Φοιτητής Τμήμα Γερμανικής Γλώσσας & Φιλολογίας)

εντοπίσουμε στην ιστορία του ανθρώπου, στην παλαιανθρωπολογία για παράδειγμα, δείγματα συνειδητότητας προτού υπάρξει κάποια έστω και πρωτόγονη μορφή κοινωνίας. Στα μέσα του 20^{ου} αι., έγινε προσπάθεια να κατανοήσουμε τις κοινωνικές παραμέτρους, πώς λειτουργεί κοινωνικά ο άνθρωπος, για να εμπλουτίσουμε και να αντιληφθούμε τί σημαίνει συνείδηση και αυτοσυνείδηση. Γιατί ο 19^{ος} αι. με τον ιδεαλισμό μας έχει προικοδοτήσει με την αυτοσυνείδηση, με την εξέταση της δυνατότητας που έχει ο άνθρωπος να γνωρίσει τον κόσμο, μόνο εφόσον γνωρίζει ότι αυτός είναι που γνωρίζει τον κόσμο, εφ' όσον αυτοπροσδιορίζεται. Λοιπόν όμως αυτήν την ανακάλυψη, αυτό το προχώρημα που έκανε η ιδεαλιστική φιλοσοφία του 19^{ου} αι.. θα την εξελίξουμε παραπέρα όταν δούμε ότι αυτός ο αυτοπροσδιορισμός του ανθρώπου, δηλ. η συνειδητότητα ότι είναι ο εαυτός του, αυτός που δρα, πράττει και γνωρίζει, οφείλεται στο κοινωνικό του status, στην κοινωνική του υπόσταση, αλλά και στη γλώσσα. Γιατί ο Wittgenstein αισθάνθηκε την ανάγκη στη δεύτερη φάση του έργου του, να τονίσει το αδύνατο της ιδιωτικής γλώσσας; Γιατί έβλεπε ότι η αναλυτική φιλοσοφία προσπαθούσε λανθασμένα να υπεραναλύσει τη γλώσσα και όταν έβλεπε την γλώσσα ως φορέα εσωτερικών υποτιθέμενα προθέσεων, νοημάτων, σκέψεων, ήταν σε λάθος δρόμο, λάθος που έχει ωστόσο παλιότερες καταβολές, ακόμα και την εποχή του Locke γίνεται παρόμοιο λάθος. Η υπόθεση αυτή της αναλυτικής φιλοσοφίας προ του Wittgenstein να βλέπει τη γλώσσα ως σημαίνουσα κάποιο εσωτερικό νόημα φάνηκε τουλάχιστον ανεπαρκής. Έβλεπε λοιπόν ο Wittgenstein σε αυτήν την στάση προς τη γλώσσα ένα ριζικό λάθος. Ότι δεν μπορείς να δεις την γλώσσα έξω από το κοινωνικό πλαίσιο της, το νόημα, αυτό που εννοεί κάποιος όταν μιλάει, που θέλει να πει κάτι με νόημα, δεν το έχει αποθηκευμένο σε μια εσωτερική κρύπτη του μυαλού, του εαυτού, της ψυχής του, που μόνο αυτός είναι ο ιδιοκτήτης αυτού του θησαυρού, του νοήματος και μετά το φέρει προς τα έξω, αποφασίζοντας να το εκφράσει και να το μοιραστεί. Εκ των προτέρων, η σκέψη του κάθε ομιλούντος, καθορίζεται από το κοινωνικό του περιβάλλον, από το ότι αυτός ως σκεπτόμενος και ομιλών, είναι αναγκασμένος από την κοινωνική του ταυτότητα, να ακολουθεί κάποιες συμβάσεις επικοινωνίας και αλληλοκατανόησης. Αν αυτό που έχω μέσα στο μυαλό μου, μέσα στη σκέψη μου, μέσα στην ψυχή μου, δεν υπάρχει κανείς να το καταλάβει, δεν θα το είχα σκεφτεί ποτέ, μας λέει ο Wittgenstein στα επιχειρήματα κατά της ιδιωτικής γλώσσας. Έχουμε τέλος διαφορετικές στάσεις, από τη συνείδηση κοινωνικά προσδιορισμένη του Brecht, στο συλλογικό υποκείμενο της κοινωνικής ψυχολογίας και της νευροεπιστήμης του Damasio, μαζί με την εξέλιξη που γίνεται στον ύστερο Wittgenstein.

Σγόλιο από κ. Ι. Γαβριηλίδη: Εφόσον αντανακλώνται σε ένα βαθμό τουλάχιστον η νόηση, ο διαφορετικός τρόπος σκέψης σε εγκεφαλικές δομές, που από ό,τι δείχνει κατά διαστήματα μετράται, δεν μπορούμε ποτέ να έχουμε δυο ίδιες εγκεφαλικές δομές, ακόμα και σε περιπτώσεις ομοζυγωτικών διδύμων, που έχουν κοινό DNA δηλ. Εφόσον μιλάμε για δύο διαφορετικούς παρατηρητές. Άρα και το ίδιο ερέθισμα να έχουμε, η προσλαμβάνουσα θα είναι διαφορετική από τον κάθε παρατηρητή. Αυτό αντανακλάται ως ένα βαθμό στις δομές του εγκεφάλου, στις νέες συναρτήσεις που μπορεί να δημιουργηθούν δηλ., βάσει των ερεθισμάτων αυτών, αλλά έχουμε δύο διαφορετικές νοήσεις.

Αν αντανακλά η νόηση σε όποιο βαθμό τις εγκεφαλικές δομές, τότε ακόμα και σε περιπτώσεις ομοζυγωτικών διδύμων που μοιράζονται κοινό γονιδίωμα, οι δομές αυτές θα διαφοροποιούνται σε ένα βαθμό, καθώς οι προσλαμβάνουσες δεν αντανακλώνται στις δομές αυτές και διαφοροποιούνται μεταξύ δύο ή περισσότερων παρατηρητών. Άρα και η νόηση θα διαφοροποιείται.

Σγόλιο, ανάλυση, επεξήγηση από κ. Α. Λάζου: Η διαφοροποίηση προκύπτει πάλι από την διυποκειμενικότητα, από το ότι είμαστε πάνω από ένας, είμαστε πολύ περισσότερα υποκείμενα που αλληλεπιδρούμε. Άρα δεν αλληλεπιδρώ μόνη μου και μόνος μου με ένα φυσικό περιβάλλον, αλλά αλληλεπιδρώ και με ένα άλλο υποκείμενο, άρα αυτό που εισπράττω από τη σκέψη του άλλου, από την ομιλία του άλλου αλλάζει τη δική μου ποιότητα. Άρα αυτή η πολλαπλότητα των νοημάτων, η πολλαπλότητα των δράσεων παράγει τη διαφορετικότητα. Στις νέες θεωρίες ολοκληρώσαμε τον προβληματισμό μας πάνω στην σχέση νόησης και εγκεφάλου ή αναστοχασμού και έρευνας του εγκεφάλου. Διαπιστώνοντας ότι βλέπουμε μία θετική και μία αρνητική στάση προς αυτήν τη σχέση από πλευράς φιλοσοφίας. Προκύπτει από την ορθολογική ανάγνωση της ανθρώπινης φύσης. Αν προσπαθήσουμε να ορίσουμε το ανθρώπινο υποκείμενο με ένα σταθερό ορθολογικό τρόπο, παράγουμε μια υπόθεση ότι κάθε ένα δείγμα ανθρώπινου όντος είναι αυτόνομο σε σχέση με άλλους παράγοντες ή στοιχεία που το καθορίζουν με απόλυτο τρόπο. Όπως στην αρχαιότητα, όπου ο άνθρωπος δρα υπό την καθοδήγηση ενός θεού. Για την αρχαία ελληνική μυθική εποχή κυρίως, και ο τομέας της ατομικής ευθύνης και ελεύθερης πράξης είναι πολύ περιορισμένος, αρχίζει και αναπτύσσεται σιγά – σιγά. Άρα στην εποχή εκείνη έχουμε τη θεία καθοδήγηση, τον θείο επικαθορισμό του ανθρώπου, δεν θα μπορούσαμε να μιλάμε με κανένα τρόπο για αυτόνομη ύπαρξη του ανθρώπου, για το ξεχωριστό υπεύθυνο υποκείμενο. Με διαφορετικό τρόπο η ίδια αυτή εξάρτηση της ανθρώπινης φύσης επιμένει και στην ύστερη αρχαιότητα και στη χριστιανική εποχή κυρίως, όπου βέβαια το θείο είναι το μέγα υποκείμενο που γνωρίζει τα

Σημειώσεις Παραδόσεων

Σελίδα 102

Συντελεστές: Γ. Μπαρμπαρούσης (ΕΔΙΠ Τμήμα Φιλοσοφίας), Γ. Σαραντόπουλος (Υποψ. διδάκτωρ Τμήμα Φιλοσοφίας), Α. Τσακίτζης (Μεταπτυχιακός Φοιτητής Τμήμα Γερμανικής Γλώσσας & Φιλολογίας)

πάντα, που καθορίζει τα πάντα και που ο άνθρωπος έχει μια μικρή ταυτότητα, πρέπει να είναι ταπεινός και να δέχεται τις εντολές και του υπαγορεύει η θεία αυτή οντότητα και είναι εντολές που έχουν να κάνουν τόσο με τη φυσική του ύπαρξη όσο και με την ηθική του ταυτότητα και την κοινωνική του συμπεριφορά. Αυτός ο υπερκαθορισμός του ανθρώπου από ανώτερες δυνάμεις υποχωρεί σταδιακά με την ανάπτυξη του υποκειμένου, την αναγνώριση της αξίας του υποκειμένου στη νεότερη φιλοσοφία, ώστε να διεκδικήσει και να κατακτήσει την αυτονομία του. Αυτή η αυτονομία του είναι δεδομένη, όταν φτάνουμε στο κατώφλι του 20^{ου} αι., όταν έχει προηγηθεί η ιδεαλιστική φιλοσοφία, η μαρξιστική ανατροπή της. Σύμφωνα με τους μεγάλους φιλοσόφους του 19^{ου} αι., όπως ο Nietzsche κ.ά., έχει εγκαθιδρυθεί η πεποίθηση ότι το ανθρώπινο υποκείμενο έχει αυτονομία, έχει τη δυνατότητα δηλ. να αποφασίζει μόνο του για τη μοίρα του, και στις μεγάλες φιλοσοφικές σχολές του 20^{ου} αι. είναι δεδομένη, όχι όμως ιστορικά δεδομένη, παραλλάσσεται από εποχή σε εποχή αυτή η έννοια της αυτονομίας, δεν είναι δεδομένη ιστορικά, ενώ κατακτιέται τη νεότερη εποχή, στον 20^ο αι. είναι δεδομένη. Αυτή όμως η αυτονομία, σύμφωνα με τον Marx, το Heidegger και άλλες τάσεις του 20^{ου} αι. έχει κάποια προβλήματα, είναι αφηρημένη καταρχήν, είναι πολύ θεωρητική, δεν ισχύει ακριβώς έτσι στην πραγματικότητα, δεν είναι ακριβώς τόσο ανεξάρτητο το ανθρώπινο υποκείμενο στην πράξη. Υπάρχει ο άνθρωπος με έναν περισσότερο ή έναν λιγότερο αυθεντικό τρόπο. Υπάρχουν διαβαθμίσεις της συνειδησιακής δύναμης και αυτονομίας του ανθρώπου και τότε ολοκληρώνεται στην περίπτωση του Marx και του μαρξισμού, ολοκληρώνεται αυτή η αυτονομία, μόνο όταν ενσωματώσει συνειδητά, με την επαναστατική δράση και συνειδητοποίηση της αλλαγής του κόσμου, όταν είναι ας πούμε, ο λιτός προλετάριος, ο αγωνιστής που θέλει να αλλάξει τον κόσμο ως μια συνειδητή αντίληψη της τάξης του. Άρα, αρχίζει μια διακύμανση σε αυτήν την πρότερη αυτονομία του υποκειμένου. Η ίδια αυτή τάση για αυτονομία στην περίπτωση του Heidegger έχει ένα άλλο αποτέλεσμα, πάλι συγκρουσιακό, όπως και στην περίπτωση του μαρξισμού, αλλά η σύγκρουση δεν είναι μεταξύ ατόμου και κοινωνικού ατόμου, αλλά μεταξύ ανθρώπινης νόησης ως ανεξάρτητης δημιουργικής όμως υποκειμενικότητας, απέναντι σε ό,τι είναι άψυχο, σε ό,τι είναι μηχανικό. Φυσικό, με την έννοια ότι η φύση, όπως στην περίπτωση του Heidegger, αποτελεί φραγμό στην ατομική δημιουργικότητα και υποκειμενικότητα. Άρα ο πιο αυθεντικός άνθρωπος στην περίπτωση του Heidegger είναι αυτός που έρχεται σε αντίθεση συνειδητή, απέναντι στο να είναι μαζοποιημένος και ομαδοποιημένος σαν να είναι τυφλή φυσική δύναμη. Σε μια τρίτη διάσταση που αξιοποιεί παλιότερες θεωρίες περί προσώπου, πχ. του Locke, στον οποίο οφείλουμε την προσωπική ταυτότητα, είναι ο

Σημειώσεις Παραδόσεων **Σελίδα 103**
Συντελεστές: Γ. Μπαρμπαρούσης (ΕΔΙΠ Τμήμα Φιλοσοφίας), Γ. Σαραντόπουλος (Υποψ. διδάκτωρ Τμήμα Φιλοσοφίας), Α. Τσακίτζης (Μεταπτυχιακός Φοιτητής Τμήμα Γερμανικής Γλώσσας & Φιλολογίας)

λεγόμενος κοινοτισμός του 20^{ου} αι., ο οποίος θέλει να δώσει στον ατομικό, ξεχωριστό άνθρωπο, σε ένα ξεχωριστό πρόσωπο, μια σημειακή, λεπτή, ανεξάρτητη οντότητα και σαν να είναι ένα σημείο, μέσα στο χώρο και στο χρόνο που αποτελεί αυταξία ως σημείο, ως κάτι το ξεχωριστό, τότε είναι αυθεντικό, αλλά είναι ένα πολύ λεπτό σημείο στο σύμπαν, στην κοινωνία, που ωστόσο αξίζει μόνο και μόνο που υπάρχει ως τέτοιο. Άρα δεν χρειάζεται αυτή η γραμμή σκέψης, δεν χρειάζεται να αναχθεί σε άλλες εξωτερικές ή φυσικές πηγές και κατηγορίες πχ. αριστοτελικές έννοιες, όπως *έντελέχεια* υλικής και σωματικής ταυτότητας, για να καθορίσει την ξεχωριστή, ατομική ταυτότητα του κάθε υποκειμένου. Οπωσδήποτε αυτή η καθαρή υποκειμενικότητα, όπως και να προσδιορίζεται στις παραπάνω αναφερθείσες τρεις περιπτώσεις, βρίσκεται σε αντίθεση και δεν θα συμφωνούσε με το συλλογικό καθορισμό του κοινωνικού υποκειμένου. Μέσα από αυτές τις λεπτές διαφορές και διακρίσεις, υπάρχει πάντα η κριτική, η οποία συνεχίζεται. Έχουμε κριτική που συνεχώς αναπροσδιορίζει το άτομο, το υποκείμενο, την ταυτότητά του, τη συνείδηση. Η διαφορά όμως είναι όταν μπαίνει μέσα σε αυτό τον προβληματισμό η επιστήμη, που υποτίθεται έχει μια δυνατότητα να γνωρίσει με αντικειμενικό τρόπο την πραγματικότητα, τότε έχουμε μια θετική προσέγγιση των εννοιών συνείδηση, προσωπική ταυτότητα, ψυχή, νους, νόηση, γιατί όταν δεχόμαστε ότι η επιστήμη με κάποιους εμπειρικούς μηχανισμούς μπορεί να γνωρίσει τι συμβαίνει πραγματικά, εκεί δεν έχουμε παρά να πούμε ότι η συνείδηση, το πρόσωπο, η ατομικότητα, η αυτονομία, είναι ικανοί να γνωστούν πραγματικά. Υπάρχουν επομένως και δεν είναι φενάκη, πλάνη, ψευδαισθήσεις της φιλοσοφίας να μιλάει γι' αυτούς τους όρους και πρέπει μόνο να βλέπουμε νευρωνικά δίκτυα και λειτουργικά συστήματα, υπάρχει, αλλά αποδεδειγμένη μέσα από φυσικούς μηχανισμούς, παρατηρήσιμους και εξηγήσιμους επιστημονικά. Αυτό το τελευταίο μοντέλο βρίσκεται στην κατεύθυνση του αμερικάνικου πραγματισμού, μετεξέλιξη της σύγχρονης αναλυτικής φιλοσοφίας του νου, που θέλει να δει τις παλαιότερες, κάπως μεταφυσικές αφηρημένες και φιλοσοφικές έννοιες της συνείδησης, της ουσίας, της ψυχής, της νόησης, να εμφανίζονται μέσα στο εργαστήριο των επιστημονικών ερευνών του εγκεφάλου, να τοποθετούμε δηλ. τις ποιότητες αυτές των εκφάνσεων του νου και της ανθρώπινης συμπεριφοράς σε βιολογικά δεδομένα, τα οποία είναι ίσως τα τελικά τεκμήρια της αλήθειας, πχ. ο εξωτερικός φλοιός του εγκεφάλου (cortex = φλοιός). Ο νεοφλοιός είναι οι τελευταίες μελέτες που γίνονται στο *Max-Planck-Institut für evolutionäre Anthropologie* κυρίως και στους μοριακούς βιολόγους, ότι φαινόμενα, όπως η συνείδηση, η υπερσυνείδηση, η προηγμένη νοημοσύνη, οφείλονται και προκύπτουν από την βιολογική καθαρά ανάπτυξη της δομής του εγκεφάλου. Άρα, εδώ πέρα, σε αυτήν την τελευταία περίπτωση δεν έχουμε μία

Σημειώσεις Παραδόσεων

Σελίδα 104

Συντελεστές: Γ. Μπαρμπαρούσης (ΕΔΙΠ Τμήμα Φιλοσοφίας), Γ. Σαραντόπουλος (Υποψ.

διδάκτωρ Τμήμα Φιλοσοφίας), Α. Τσακίτζης (Μεταπτυχιακός Φοιτητής Τμήμα Γερμανικής Γλώσσας & Φιλολογίας)

απόρριψη της φιλοσοφίας, απόρριψη της μεταφυσικής, έχουμε όμως μια μετάθεση της φιλοσοφίας και της μεταφυσικής στις διαδικασίες της «σκληρής» επιστήμης. Είναι όμως και αυτή μια τάση που είναι σε ισχύ και τα πολύ τελευταία χρόνια. Οι διαφορετικές σχολές και θεωρίες προχωρούν πολλές φορές και με έναν τρόπο αλληλοάσκησης κριτικής της μιας προς την άλλη. Οι θεωρητικές αυτές τάσεις δεν έχουν καθαρή υπόσταση, αλλά προκύπτουν τα συμπεράσματα και μέσα από το διάλογο. Πολλές φορές ο διάλογος έχει και το στοιχείο της άρνησης. Αν η άποψη του Locke για την προσωπική ταυτότητα, που είναι μια θεωρία του 17^{ου} αι.- αρχών του 18^{ου} αι., μπορεί σήμερα να είναι θεμελιώδης για να υποστηριχθεί η αυτονομία του ανθρώπινου υποκειμένου, ενέχει κριτική ή εάν ενισχύεται, όπως κάποιο εμπειρικό περιεχόμενο από τη γνώση που προσκτάται με επιστημονικό τρόπο, δηλ. με εμπειρικούς όρους, παρατήρησης, επαγωγικής σκέψης, συναγωγή συμπερασμάτων, πρέπει να είναι η βάση για να προκύψει μια συνεκτική σύλληψη του εαυτού και του υποκειμένου ή αν πρέπει να θεωρήσουμε την προσωπική ταυτότητα, την ύπαρξη δηλ. υποκειμένου, ως υπόθεση εργασίας, λογική και ιδεατή. Είναι μια ανοιχτή συζήτηση αυτήν τη στιγμή και προχωράμε και προς τα πίσω πολλές φορές φέρνοντας βέβαια στο προσκήνιο παλιές θεωρίες, αλλά ταυτόχρονα τείνουμε να τις αμφισβητούμε και να τις αλλάζουμε. Όπως συμβαίνει στη φιλοσοφία, δεν είναι μια ομαλή, γραμμική πορεία, αλλά σίγουρα έχουμε να κάνουμε με μια πιο σύνθετη και πολύμορφη με πολλές διαφορετικές, διασταυρούμενες φορές, διαδικασία κατανόησης, ερμηνείας και αντιπαράθεσης.

Σγόλιο από κ. Ηλιόπουλο: Ο Brecht και η όλη συζήτηση περί σύγχρονης φιλοσοφίας για το εγώ, γεφυρώνονται στον συγγραφέα Precht¹, του οποίου δεν μοιάζει μόνο το όνομα και είναι πολύ γνωστός στη Γερμανία, σχετικά νέος. Επί της θεματικής που ασχολείται υπάρχουν πολύ αξιόλογες συνάψεις με όλα αυτά. Το γενικό μου συμπέρασμα είναι ότι πολλά φιλοσοφικά προβλήματα μετατοπίζονται, όπως το λένε οι σύγχρονες επιστήμες, σε καθαρά επιστημονικά προβλήματα. Εκεί προς στιγμή δημιουργείται η εντύπωση ότι έχει ξεπεραστεί η φιλοσοφία, μόνο που στην πραγματικότητα, νέα ερευνητικά δεδομένα της φιλοσοφίας οδηγούν σε επανατοποθέτηση φιλοσοφικών προβλημάτων.

Σγόλιο από κ. Α. Λάζου: Ανασκαλίζεται ο χώρος της φιλοσοφίας και ξαναγεννάει κάτι το ενδιαφέρον.

¹ Precht, Richard David (2007): *Wer bin ich und wenn ja, wie viele?* Eine philosophische Reise. München: Wilhelm Goldmann Verlag.

ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΑΝΘΡΩΠΟΛΟΓΙΑ HEGEL-WITTGENSTEIN-ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ

Από το ppt

Με τη σύνθεση της λοκιανής (εμπειριστικής προσέγγισης της ταυτότητας ως συνειδητής μνήμης του παρελθόντος) και της εγελιανής θεωρίας (ιδεαλιστικής προσέγγισης του εγώ ως συνειδητού υποκειμένου στην ολότητα της ιστορικής εξέλιξης), μπορούμε να καταλήξουμε σε μια πληρέστερη σφαιρική αναφορά στον εαυτό που χαρακτηρίζει την νεότερη εποχή. Η παρακολούθηση των μετασχηματισμών και σημασιών της προσωπικής ταυτότητας στην ιστορική εξέλιξη συνδέεται με τους μετασχηματισμούς του πολιτισμού και των αγαθών του.

Η συνείδηση είναι έννοια που συνδέεται αφ' ενός με το υποκείμενο, το όν δηλαδή που σκέπτεται, πράττει κι εκτελεί ως πρόσωπο που αναγνωρίζει την ευθύνη του, αφ' ετέρου με το πρόβλημα της προθετικότητας, της ιδιότητας δηλαδή που χαρακτηρίζει το πεδίο της ανθρώπινης νόησης και ως συνειδητότητα, αυτογνωσία και αυτεπίγνωση, προϋποτίθεται της επιστημονικής προσέγγισης της ψυχής (από ιστορική άποψη, στην νεότερη σκέψη κυρίως και σε άμεση σχέση με την επιστήμη της ψυχολογίας), οι απαρχές της όμως ανάγονται στην αριστοτελική φιλοσοφία περί ψυχής (*Περί ψυχής*).

Το 19^ο αιώνα δεν μελετάται από τους φιλοσόφους πλέον η ψυχή, αλλά ο άνθρωπος και η πράξη, η ανθρωπολογία του Hegel (1770 – 1831) και των επιγόνων του (Marx, 1818 - 1883, Nietzsche 1844 – 1900 κ.ά.) από φιλοσοφική άποψη, συνεχίζοντας την προσέγγιση του διαφωτισμού – που αναδύθηκε έναν αιώνα πιο πριν - τοποθετεί το νου και το πνεύμα κάτω από μια σφαιρική εξέταση της ιστορίας και της ανθρώπινης εξέλιξης μέσα σε αυτήν.

Έτσι, φθάνουμε στο κατώφλι του 20ού αιώνα με κληροδότημα την έννοια του ανθρώπου ως ενός όντος που εμπεριέχει την ιστορία και μέσα στην αντιπαράθεση αναλυτικού, θετικιστικού και υπαρξιστικού ρεύματος, προκύπτει προς τα τέλη του αιώνα αυτού μια νέα σύνθεση που περιλάμβανε τις νέες υποθέσεις για τον λειτουργισμό στην ιστορία, τα λειτουργικά υπολογιστικά συστήματα και την παλιά αριστοτελική τελεολογία, εμφανίσθηκαν δηλαδή οι νέοι τελεολόγοι, ένας τρόπος σκέψης επιστημονιστικός, αλλά ταυτόχρονα τεκμηριωμένος από την μακρά παράδοση της αριστοτελικής ψυχολογίας.

Στην αριστοτελική τελεολογία πιο συγκεκριμένα και μάλιστα μέσω της έννοιας της εντελέχειας, μπορούμε να εννοήσουμε ένα είδος βιολογικής / φυσικής βάσης της νεότερης έννοιας της συνείδησης, που αποκτά ανάγλυφο περιεχόμενο τον αιώνα του Locke και μάλιστα στο έργο του τελευταίου *Δοκίμιο για την ανθρώπινη νόηση* (*Essay on human understanding*, 1690). Στο ενδιάμεσο χρονικό διάστημα, μεταξύ αριστοτελικής ψυχολογίας και λοκιανής θεωρίας της νόησης, μεσολαβούν ο νεοπλατωνισμός, που απέκοψε την εμπειρική διάσταση της ψυχής και τόνισε το μεταφυσικό στοιχείο, και ο στωικισμός, που εμπλούτισε την έννοια *ψυχή* με καθολικότερες ηθικές και κοσμολογικές παραμέτρους.

Η ψυχή για τον Αριστοτέλη (384 – 322 π.Χ.) είναι ουσία, περιγράφεται μέσω της απαρίθμησης των λειτουργιών του έμψυχου όντος και καθορίζεται από την *εντελέχεια*, μια πρωταρχική εγγενή δύναμη ή αίτιο που μπορεί να εξηγήσει το λόγο ύπαρξης της ουσίας, του *εμψύχου*, βρίσκεται στο σπόρο ως κατάσταση δυνατότητας που θα εκδιπλωθεί με την ανάπτυξη κι έκφραση όλων των δυνάμεων – λειτουργιών του. Κάθε ον κατά τον Αριστοτέλη έχει τη δική του εντελέχεια, η ψυχή είναι κατά κάποιο τρόπο μια ατομική ουσία από ύλη και μορφή και το εξ αυτών συγκροτούμενο, σύμφωνα με μια αρχιτεκτονικά δομημένη σχέση μεταξύ τους, όπου η μία δεν μπορεί να υπάρξει παρά σε συνάρτηση με την άλλη, ενώ πρόκειται για μια σχέση αναλογική/λογική. Η αφετηρία της σύστασης και διατήρησης αυτού του αρχιτεκτονήματος, είναι η ίδια η ψυχή ως το *πρώτο κινούν ακίνητον* (*Μετά τα Φυσικά*).

Η έννοια της ψυχής κατά τον Αριστοτέλη ως βιολογικό γεγονός προκύπτει ως αποτέλεσμα παρατήρησης βιολογικών φαινομένων. Γι' αυτό περιγράφεται ως τριμερής ουσία από α) θρεπτικό-παραγωγικό, β) αισθητικό και γ) νοητικό μέρος, παρέχοντας ένα λειτουργικό σχήμα τριών πραγματικών επιπέδων και όχι ως λογική ιεράρχηση αφηρημένων πλευρών. Το τρίτο επίπεδο, το *νοητικόν*, θα μπορούσαμε να το θεωρήσουμε ως πρώτη εκδοχή της συνείδησης, με τη σημασία της ανώτερης σύνθεσης των άλλων επιπέδων της ψυχής και ως αίσθηση της αίσθησης – με τη συνεργασία των πέντε αισθήσεων.

Ο Αριστοτέλης, από την μακρινή εποχή του 4^{ου} αιώνα π.Χ., θεωρείται σύγχρονος ως προς τα πορίσματα της θεωρίας του για την ψυχή και δεν ταυτίζεται με την παραδοσιακή μεταφυσική. Λόγω της επιστημολογίας του, δηλαδή του τρόπου που χειρίζεται τα δεδομένα των παρατηρήσεών του και της μεθόδου ανάλυσης κι ερμηνείας τους συνδέοντάς τα με μία ρεαλιστική οπτική, αντικειμενικά και όχι αφηρημένα - εκτός του αισθητού κόσμου. Με βάση τις εργασίες των Putnam – Nussbaum (Α. Ο. Rorty, *Essays on Aristotle De Anima*, 1992), ο Αριστοτέλης βρίσκεται και πάλι στο προσκήνιο ως ένας πρώιμος ψυχολειτουργιστής του 20^{ου} αιώνα, λαμβάνοντας βέβαια υπόψη ότι στην ιστορία της φιλοσοφίας έχουν προηγηθεί σημαντικοί σταθμοί στην προσέγγιση του νου, όπως η φιλοσοφία του πνεύματος του Hegel και η γλωσσική φιλοσοφία του Wittgenstein (1889 - 1951).

Ως αποτέλεσμα των φιλοσοφικών ερευνών του Wittgenstein στα μέσα του 20^{ου} αιώνα, καθιερώνεται η αντίληψη ότι όλα τα προβλήματα της φιλοσοφίας μεταφέρονται μέσω των μορφών της γλωσσικής επικοινωνίας και μάλιστα η φιλοσοφία ως γλώσσα αποτελεί μια δημόσια πράξη επικοινωνίας, επομένως και το αναγκαίο κοινωνικό της πλαίσιο αφού ιδιωτική γλώσσα δεν νοείται.

Φέρνοντας τον Αριστοτέλη και τον Wittgenstein σε διάλογο ως προς τα θέματα της ψυχής και της γλώσσας, βλέπουμε ότι δεν απέχουν μεταξύ τους στην πραγματικότητα ως προς τις τοποθετήσεις τους. Εάν η γλώσσα είναι κυρίως μία πράξη στο πλαίσιο μιας μορφής ζωής – κατά Wittgenstein – τότε η γλώσσα αντιμετωπίζεται ως βιολογική έκφραση του ανθρώπινου είδους, παράλληλα με την θεωρία περί κανόνων και χρήσεών της στο πλαίσιο συγκεκριμένων πράξεων: αφού το να μιλάω μια γλώσσα και να χρησιμοποιώ γλωσσικούς όρους σημαίνει ότι επιθυμώ να είμαι κατανοητός και επομένως να ακολουθώ κανόνες που καθορίζουν τις χρήσεις μου. Μεταξύ της γλώσσας ως βιολογικού στοιχείου και της γλώσσας ως πεδίου

αναλυτικών – λογικών σχέσεων, υπάρχει η τρίτη αντίληψη, της γλώσσας – δημιουργήματος κι επομένως η προτεραιότητα της πράξης ενός υποκειμένου, που δημιουργεί, εφαρμόζει ή αλλάζει και ανατρέπει τους κανόνες.

Εδώ αρχίζει η φιλοσοφία της γλώσσας και του νου.

ΑΝΑΚΕΦΑΛΑΙΩΣΗ ΚΑΙ ΣΥΖΗΤΗΣΗ

Κάνουμε ένα άλμα προς το απώτερο παρελθόν της αρχαιότητας την εποχή του Αριστοτέλη, για να δούμε το σύγχρονο Αριστοτέλη στα θέματα αυτά που μας απασχολούν στη φιλοσοφική ανθρωπολογία. Από τα ζητήματα της φιλοσοφικής ανθρωπολογίας δώσαμε ιδιαίτερη βάση στο υποκείμενο, στην έννοια του υποκειμένου και στην προσωπική ταυτότητα, δηλ. το πρόσωπο και τον εαυτό και κατά συνέπεια και στη συνείδηση, στην έννοια της συνείδησης που θεμελιώνει, στηρίζει την αποδοχή μιας έννοιας υποκειμένου ή όπως λέμε σήμερα, στη φιλοσοφική συγκρότηση της έννοιας του υποκειμένου που γνωρίζει, δρα, πράττει, ενεργεί με διάφορους τρόπους, όχι μόνο στη θεωρία, αλλά και στην πράξη και στην ιστορία. Η ιδεαλιστική σκέψη, που ως υποκειμενιστική φιλοσοφία στηρίζει τη γνώση στην γνώση του εαυτού ή στην αυτοσυνείδηση, κυριαρχεί. Σε αυτούς τους φιλοσοφικούς τομείς, είναι γόνιμο να γνωρίζουμε τί συμβαίνει την εποχή που διδάσκει και συγγράφει ο Hegel, ο οποίος πεθαίνει το 1831 -πριν από τα μέσα 19^{ου} αι. επομένως έχει φύγει από τη ζωή- αφήνοντας όμως πίσω μεγάλο κύκλο επιρροής. Οφείλουμε να γνωρίζουμε τη φιλοσοφία του Hegel, λόγω του ότι μας ενδιαφέρει η συγκρότηση του υποκειμένου, αλλά έχοντας επίγνωση ότι όλοι αυτοί οι φιλόσοφοι κάνοντας μια ιστορική αναδρομή σε διάφορες εποχές από την αρχαιότητα ήδη από την αρχαϊκή σκέψη, πηγαίνοντας στους προσωκρατικούς, στην κλασική αρχαία φιλοσοφία και στη νεότερη για να φτάσουμε στο σήμερα, συγκεντρώνουν γνώση για τον άνθρωπο, το υποκείμενο, την ψυχή, συναφείς έννοιες, ώστε η γνώση αυτή που συγκεντρώνεται από την ιστορία της φιλοσοφίας περί ανθρώπου και λοιπών εννοιών, προϋποτίθεται της σύγχρονης φιλοσοφικής ανθρωπολογίας. Είναι το ιστορικό υλικό που προϋπάρχει της σύγχρονης φιλοσοφικής ανθρωπολογίας, ως αυτοτελούς ακαδημαϊκού κλάδου. Μόνο η σύγχρονη νοείται ως φιλοσοφικός ακαδημαϊκός κλάδος. Η βάση όμως του σύγχρονου αυτού κλάδου είναι η ιστορία των ιδεών. Όλος ο συσσωρευμένος πλούτος του προβληματισμού του ανθρώπου για τον εαυτό του, της φιλοσοφίας, για τον εαυτό της, γιατί φιλοσοφία υπάρχει εφόσον υπάρχει ο φιλοσοφικός νους, το ανθρώπινο υποκείμενο που στοχάζεται, που ενεργεί, δρα, πράττει, που προβληματίζεται πάνω σε θέματα της

δημιουργικής ταυτότητας του ανθρώπου, ως υποκειμένου γνώσης και πράξης, αλλά και της προσωπικής ταυτότητας. Ο Fichte και ο Schelling είναι οι από τους πιο σημαντικούς εκπρόσωπους του γερμανικού ιδεαλισμού. Επίσης έχουμε τον Kant στον κριτικό ιδεαλισμό, και τον Hegel στον υποκειμενικό ιδεαλισμό. Μετά το Hegel αρχίζει μια διασπάθιση των τάσεων μέσα στο ρεύμα του γερμανικού ιδεαλισμού. Έχουμε τους επιγόνους του Hegel, αριστερούς και δεξιούς, που τροποποιούν και ερμηνεύουν την συνειδησιακή φιλοσοφία του Hegel με ένα δικό τους τρόπο και στρεφόμαστε πάρα πολύ προς την πολιτική πράξη, καθώς είναι η εποχή των επαναστάσεων και εκεί γίνεται μια υποχώρηση του ιδεαλισμού ως ενός συστήματος ακαδημαϊκής φιλοσοφίας που φιλοδοξεί να ερμηνεύσει το σύνολο του επιστητού και της ιστορίας, χωρίς να παύει όμως να υπάρχει η επιρροή του. Επηρεάζει όλους τους φιλοσόφους και μετά τον ιδεαλισμό και έχουμε και τις επιδράσεις του ιδεαλισμού σε άλλες περιοχές της Ευρώπης, πέραν της Γερμανίας, όπως τον Francis Herbert Bradley (1846 - 1924) στην Αγγλία στα τέλη του 19^{ου} αι. αρχές του 20^{ου} αι. και τον Benedetto Croce (1866 - 1952) στην Ιταλία -με ιδιαίτερο βάρος στην αισθητική. Αλλά και άλλοι ευρωπαίοι φιλόσοφοι, όπως ο Robin George Collingwood (1889 - 1943), ο οποίος συνέγραψε και φιλοσοφία της ιστορίας και φιλοσοφία της αισθητικής. και φιλοσοφία της φύσης, ενεργοποιώντας την ιδεαλιστική αντίληψη. Ο όρος ιδεαλισμός θα μπορούσε να ειπωθεί και απόλυτος υποκειμενισμός. Αυτό μπορούμε να το καταλάβουμε και από την φιλοσοφία του Fichte, όπου στο Fichte πριν ακόμα ο Hegel συγκροτήσει την ώριμη σκέψη του, έχει προχωρήσει αξιοποιώντας τον κριτικό ιδεαλισμό του Kant. Έχει συγκροτήσει ένα απόλυτο υποκειμενικό εγώ, ένα Ich, το οποίο είναι η αρχή κάθε γνώσης και κάθε ύπαρξης. Έτσι λοιπόν δε θα λέγαμε ότι ο Hegel δημιουργεί εκ τού μηδενός φυσικά, την ιδεαλιστική του σκέψη, αλλά βασίζεται στους προ αυτού και οπωσδήποτε ο Hegel συνομιλεί διαρκώς με τους αρχαίους στοχαστές, τους αρχαίους φιλοσόφους Έλληνες της κλασικής, ελληνιστικής και της ρωμαϊκής εποχής, τους Ρωμαίους. Το πρώτο συστηματικό έργο του Hegel, ο οποίος γεννιέται στις 27/08/1770, δημοσιεύεται το 1807. Είναι έργο του νεαρού Hegel και είναι η *Φαινομενολογία του πνεύματος* ή *του νου*. Στο επίκεντρο της δικής του θεώρησης δεν είναι το Ich, το εγώ που νοεί, αλλά είναι η νοητική δραστηριότητα, η νόηση, ο νους που ενεργεί, γνωρίζει, συνειδητοποιεί και αυτή η νοητική δραστηριότητα του ανθρώπου κατά τον Hegel της *Φαινομενολογίας*, του νεανικού του δηλ. συστηματικού έργου, είναι το φαινόμενο της συνείδησης που θεωρεί ο Hegel σε αυτά τα κείμενά του ότι επιχειρηματολογεί με ένα πολύ εκλεπτυσμένο επιχειρηματολογικό τρόπο, ότι νοείται μόνο και πρωταρχικά ως αυτοσυνείδηση, δηλ. θεωρεί ότι η γνώση και η νόηση ως συνείδηση, δεν μπορεί να είναι παρά

Σημειώσεις Παραδόσεων

Σελίδα 109

Συντελεστές: Γ. Μπαρμπαρούσης (ΕΔΙΠ Τμήμα Φιλοσοφίας), Γ. Σαραντόπουλος (Υποψ.

διδάκτωρ Τμήμα Φιλοσοφίας), Α. Τσακίτζης (Μεταπτυχιακός Φοιτητής Τμήμα Γερμανικής Γλώσσας & Φιλολογίας)

αυτοσυνείδηση δηλ. συνείδηση αυτού του υποκειμένου που έχει τη συνείδηση. Κυκλικό είναι το σχήμα. Ο Hegel δείχνει στη *Φαινομενολογία* ότι οι δραστηριότητες, με τις οποίες ο άνθρωπος εκφράζεται στην ιστορία, υπερβαίνονται ως μερικότητες από το πνεύμα, κάνει δηλ. μια διάκριση μετά την οριοθέτηση της αυτοσυνείδησης, στην προϋπόθεση κάθε γνώσης και κάθε συνείδησης, προχωρά σε μια διάκριση μεταξύ νοητικών δραστηριοτήτων, τρόπων έκφρασης του ανθρώπου μέσα στην ιστορία που μπορεί να είναι οι πολιτισμικές εκφράσεις του ανθρώπου, η φιλοσοφία, η θρησκεία, η τέχνη, τον απασχολεί η τέχνη το Hegel πάρα πολύ. Ιδιαίτερα, αφού είναι η πρωταρχική έννοια, από τις οποίες εκκινεί ως νεαρός φοιτητής τον στοχασμό του, είναι το ωραίο, η ομορφιά, στην οποία αποδίδει όταν είναι νεαρός μαζί με τον Schelling και τον Fichte παράλληλα τεράστια ηθική και κοινωνική σημασία. Όταν όμως έχει πλέον ωριμάσει τη φιλοσοφική του παραγωγή στη *Φαινομενολογία του νου* ή *του πνεύματος*, κάνει μία διάκριση ο Hegel μεταξύ πνεύματος και των υπόλοιπων νοητικών εκφράσεων του ανθρώπου. Αυτό που χαρακτηρίζει το πνεύμα είναι ότι αποτελεί μια ενιαία αρχή που κείται πέρα και πάνω από όλες τις μερικές εκφράσεις του ανθρώπου, τέχνη, φιλοσοφία, θρησκεία κ.λπ. Αυτή η διάκριση και αυτή η υπερκείμενη θέση που δίνει στο πνεύμα, είναι το αίτιο του να πούμε ότι ο Hegel είναι ένας ακραία ιδεαλιστής φιλόσοφος. Αυτή η διάκριση σημαίνει ότι στο Hegel οριοθετείται ο άνθρωπος, κατ'εξοχήν ως υποκείμενο -και πέραν αυτού ίσως τίποτα άλλο- δραστηριότητας πνευματικού χαρακτήρα και αφηρημένης σκέψης. Είναι σαν να προεκτείνει δηλ. και να οξύνει την νοησιαρχική τάση που είχε προηγηθεί την εποχή των Descartes, Malebranche, Berkeley, αλλά από την πλευρά της λεπτομερειακής και διεξοδικής ανάλυσης που κάνει στα έργα του Hegel για το πώς λειτουργεί η νόηση. Μπορούμε να πούμε ότι μοιάζει με την μεθοδικότητα και τη σχολαστικότητα της λοκιανής προσέγγισης του Locke, αλλά δεν συμφωνεί με την τοποθέτησή του, όμως η μέθοδός του ως προσέγγιση προς τη νόηση είναι το ίδιο διεξοδική, όπως και του Locke στο *Δοκίμιο*. Τον ιδεαλισμό του Hegel χαρακτηρίζει η διαλεκτική, την οποία εμείς γνωρίζουμε από την αρχαία φιλοσοφία, συνδέοντάς την κυρίως με τον Σωκράτη, τον Πλάτωνα και τον Αριστοτέλη με άλλο τρόπο, αλλά στο Hegel έχουμε μια μορφή διαλεκτικής, η οποία πρέπει να διακριθεί από τη σωκρατική διαλεκτική. Η διαλεκτική στο Hegel δεν αφορά μόνο σε μια τεχνική διαλόγου, στο πώς δηλ. ανταλλάσσονται τα επιχειρήματα και επιδιώκεται και βρίσκεται η λύση σε ένα φιλοσοφικό πρόβλημα, σε ένα ηθικό δίλημμα, αλλά χρησιμοποιείται από το Hegel για να περιγράψει θετικά τις πραγματικές σχέσεις μεταξύ των αντιθετικών πραγμάτων και καταστάσεων, όχι μόνο του κόσμου ως φυσικού κόσμου, αλλά και της κοινωνίας και της ιστορίας καθώς εφαρμόζεται σε πολλά

Σημειώσεις Παραδόσεων

Σελίδα 110

Συντελεστές: Γ. Μπαρμπαρούσης (ΕΔΙΠ Τμήμα Φιλοσοφίας), Γ. Σαραντόπουλος (Υποψ.

διδάκτωρ Τμήμα Φιλοσοφίας), Α. Τσακίτζης (Μεταπτυχιακός Φοιτητής Τμήμα Γερμανικής Γλώσσας & Φιλολογίας)

παραδείγματα που χρησιμοποιεί ο Hegel στη *Φαινομενολογία* και αλλού. Πχ. στη σχέση κυρίως, κυρίου και δούλου. Είναι μια κοινωνική, ηθική και πολιτική σχέση, δύο αντιθέτων μορφών κοινωνικής ύπαρξης. Παράλληλα όμως εφαρμόζεται η διαλεκτική στη σύνθεση μέσα από την αντίθεση και με παραδείγματα που αντλεί και από την αρχαία ελληνική τραγωδία. Θα βρουν σε αυτό το έργο του Hegel αλλά και στο υπόλοιπο έργο του πάρα πολλά δάνεια, πολλές αναφορές και προσπάθειες ερμηνείας της αρχαίας ελληνικής τραγωδίας, θεωρώντας το υποδειγματικό έργο τραγωδίας, για φιλοσοφικούς και αισθητικούς λόγους, την *Αντιγόνη* Σοφοκλή. Εκεί έχουμε διαλεκτική, γιατί έχουμε αντιθετικότητα δυο τουλάχιστον συγκρουόμενων δυνάμεων, που αφορούν στις οικογενειακές σχέσεις, Γιατί η Αντιγόνη και ο Κρέων είναι συγγενείς στο βασιλικό οίκο, είναι θεός και ανιψιά, αλλά έχουμε και σύγκρουση αδελφών Ετεοκλή – Πολυνείκη, εντός του οικογενειακού κύκλου. Άρα, εντός των σχέσεων ηθικής εμβέλειας μιας κοινότητας. Γιατί οι οικογενειακές σχέσεις είναι ηθικές κοινωνικές σχέσεις, έχουν ευρύτερη ηθική και κοινωνική σημασία. Δεν υπάρχουν στο διηγετικές ανοικτές, αλλά επιλύονται μέσα στην τραγωδία. Υποκινούν μια κλιμάκωση που καταλήγει σε σύνθεση, σε ολοκλήρωση. Στην περίπτωση της τραγωδίας είναι η τιμωρία, Άτη και τίσις. Η τιμωρία αυτού που επιτελεί προσβολή της θείας δικαιοσύνης δεν είναι μια επίπεδη, ομαλή διαδικασία, έγκλημα και τιμωρία, αλλά λειτουργεί μόνο στη βάση μιας συγκρουσιακής σχέσης αντίθεσης μεταξύ αντίρροπων δυνάμεων. Αυτή λοιπόν είναι η διαλεκτική. Το ίδιο συμβαίνει και στον κύριο και το δούλο. Είναι δυο αντίθετων συμφερόντων και ηθικών συμπεριφορών, τύπων ανθρώπου. Ο κύριος, ο αφέντης και ο δούλος, των οποίων τα συμφέροντα συγκρούονται. Αλλά στην πραγματικότητα αυτή η αντίθετη σχέση είναι φαινομενικά αντιφατική. Στην πραγματικότητα δημιουργείται μια ανατροπή. Ο δούλος, το ασθενές γίνεται ισχυρό, μέσα από διαδικασίες που περιγράφει ο Hegel ευφύεστατα. Αυτή η λογική της ανατροπής, λογική της σύνθεσης των αντιθέτων είναι αρχαιοελληνική. Αυτή τη διαλεκτική σχέση των αντιθέτων τη χαρακτηρίζει λογική αναγκαιότητα. Είναι αναγκαίο να γίνει ο δούλος κύριος. Είναι αναγκαίο να ανατραπεί η σχέση ισχυρού και ασθενούς, μεταξύ νόμου του Κρέοντα που είναι ο νόμος των ανθρώπων, ο ηθικός νόμος της πόλης και ο φυσικού νόμου - το φυσικό δίκαιο, νόμος των Θεών- που υπηρετεί η Αντιγόνη. Συμβαίνει στην πραγματικότητα αυτή η ανατροπή του θετικού, η μεταστροφή του θετικού στο αρνητικό, είναι αναγκαίο να συμβεί, με τη λογική σημασία του δικαίου. Δεν εξαρτάται από κάποιες εξωτερικές δυνάμεις, αλλά είναι νομοτελειώδες. Αυτή η νομοτέλεια της μεταστροφής της άρνησης σε θέση, του ασθενούς σε ισχυρό, έχει μια άλλη συνέπεια, τη δημιουργία ενός τρίτου παράγοντα πέραν των δύο αντιθέτων που είναι η

Σημειώσεις Παραδόσεων

Σελίδα 111

Συντελεστές: Γ. Μπαρμπαρούσης (ΕΔΙΠ Τμήμα Φιλοσοφίας), Γ. Σαραντόπουλος (Υποψ.

διδάκτωρ Τμήμα Φιλοσοφίας), Α. Τσακίτζης (Μεταπτυχιακός Φοιτητής Τμήμα Γερμανικής Γλώσσας & Φιλολογίας)

λεγόμενη εγελιανή σύνθεση. Ακούγεται σαν σχήμα αυτό, κάπως αφηρημένο, αλλά στο Hegel, στη φαινομενολογία και άλλα του κείμενα, δεν είναι τυπικό το θέμα, αλλά εξετάζεται με πολύ λεπτομέρεια στα πραγματικά του στοιχεία που αντλούνται από την ίδια την ιστορική πραγματικότητα. Η Σωκρατική διαλεκτική έχει να κάνει με τον τρόπο ανταλλαγής επιχειρημάτων. Είναι μια τεχνική του λόγου, της εύρεσης της αλήθειας.

Σγόλιο από κ. Ι. Σπυρίδη: Ο Σωκράτης χρησιμοποιεί τη διαλεκτική ως μέσο ελέγχου της συζήτησης για την εξαγωγή συμπερασμάτων. Η σωκρατική διαλεκτική είναι μια σταδιακή διαδικασία, δηλ. βήμα - βήμα οδηγεί τον συνομιλητή του να αναιρέσει τα συμπεράσματά του, τις ιδέες του και μέσω των ερωτήσεων που κάνει ο Σωκράτης, να εξάγει, να βγάλει μια άλλη ιδέα, μια καινούργια θέση γι' αυτά τα οποία ήδη γνωρίζει και να τον φτάσει στην πραγματική αλήθεια. Εκθέτει μία άποψη ο Σωκράτης αρχικά, για την οποία ο ομιλητής συνήθως είτε γνωρίζει πάρα πολλά, είτε γνώριζε αρκετά καλά. Οπότε ξεκινά ένας διάλογος και μέσω των στοχευόμενων ερωτήσεων του Σωκράτη, ο Σωκράτης κατορθώνει να ελέγξει τη διαδικασία και την έκβαση του αποτελέσματος και να κάνει τον συνομιλητή του να φτάσει σε ένα νέο συμπέρασμα και μέσω της διαλεκτικής και της μαιευτικής από την άλλη, που χρησιμοποιεί. Είναι δηλαδή ένα μέσο, για την εύρεση της αλήθειας. Ο σωκρατικός έλεγχος με λίγα λόγια ελέγχει καθ' όλη τη διάρκεια της οποιασδήποτε συζήτησης τα μέρη της, την αρχή, τη μέση, το τέλος.

Σγόλιο από κ. Α. Λάζου: Δεν ενδιαφέρεται ο Σωκράτης να μιλήσει για τη διαλεκτική που υπάρχει στην πραγματικότητα, στη δομή των πραγματικών σχέσεων ή στη φύση, αυτό γίνεται μόνο στην εποχή του Hegel, όπου αναγνωρίζεται διαλεκτική που υπάρχει στη φύση. Πριν από το Hegel, ο Αριστοτέλης εφαρμόζει τη διαλεκτική στη γνώση της φύσης και της ψυχής, καθώς σύμφωνα με την αριστοτελική ψυχολογία ύλη - μορφή και το εξ αυτών συγκροτούμενο, το τρίτο στοιχείο, όλα είναι αριστοτελικές επινοήσεις. Άρα, ο Hegel δεν θα έπρεπε να αντιπαρατεθεί στην σωκρατική διαλεκτική, σαν ακραία διάκριση μπορεί να αντιπαρατεθεί στην σωκρατική διαλεκτική, αλλά μεταξύ τους παρουσιάζονται φιλοσοφικές σχολές που προετοιμάζουν την πραγματική διαλεκτική, τη ρεαλιστική διαλεκτική του Hegel. Η διαλεκτική υπάρχει στην πραγματικότητα, δεν είναι μόνο μια τεχνική επιχειρηματολογία, αλλά υπάρχει στα ίδια τα πράγματα, στις πραγματικές θέσεις. Η εγελιανή διαλεκτική είναι η θεωρητική προσέγγιση της πραγματικότητας μέσω της σύνθεσης και της σύγκρουσης αντιθετικών δυνάμεων. Ο Σωκράτης αναζητούσε την αλήθεια μέσα από τη συνομιλία με έξυπνους ανθρώπους, αλλά στο Hegel δεν είναι αυτό το ζήτημα, δηλαδή να μπούμε σε μια συζήτηση για να βρούμε από κοινού μαιευτικά και διαλεκτικά πώς να καταλήξουμε στο

Σημειώσεις Παραδόσεων

Σελίδα 112

Συντελεστές: Γ. Μπαρμπάρουςης (ΕΔΙΠ Τμήμα Φιλοσοφίας), Γ. Σαραντόπουλος (Υποψ.

διδάκτωρ Τμήμα Φιλοσοφίας), Α. Τσακίτζης (Μεταπτυχιακός Φοιτητής Τμήμα Γερμανικής Γλώσσας & Φιλολογίας)

σωστό. Στην περίπτωση του Hegel, αυτή η σύγκρουση, αυτή η αντιπαλότητα και η γνώση που κερδίζεται μέσα από αυτήν την κατανόηση της αντιπαλότητας συμβαίνει μέσα στο υποκείμενο. Είναι μια υποκειμενική διαδικασία δηλ. αυτού του υποκειμένου, αυτού του νου που σκέφτεται που προϋποθέτει τη συνείδηση του εαυτού και καταλήγει σε μια γνώση απόλυτη δηλ. ανεξάρτητη από κάθε καθορισμό ή άλλη πλην της ίδιας της συνείδησης προϋπόθεση. Η γνώση που κατακτιέται μέσα από την εγελιανή διαλεκτική, είναι απόλυτη. Γιατί γνωρίζει με απόλυτο τρόπο, ανεξάρτητο από επιρροές, εμπειρίες, βιώματα, δυνάμεις εξωτερικές, την αληθινή ουσία. Πάει στον πυρήνα αυτού που πρέπει να γνωρίσει ο νους, χωρίς να τον εμποδίσει κανείς και τίποτα, καμία άλλη δύναμη εξωτερική. Αυτό συμβαίνει όταν το αντικείμενο της γνώσης είναι η ίδια η γνώση. Ο Hegel λέει ότι το αντικείμενο της πραγματικής απόλυτης γνώσης δεν μπορεί να είναι κάτι έξω από την ίδια τη γνώση, υπάρχει μόνο ως ιδέα μέσα στο μυαλό. Χρησιμοποιεί μια μεταφορά. Ως η ακτίνα φωτός που βρίσκεται μεταξύ του υποκειμένου και του αντικειμένου και όχι στο αντικείμενο. Αυτή η ακτίνα φωτός όμως δεν εκπηγάει από το αντικείμενο, εκπηγάει από τη συνείδησή μου. Η πηγή αυτής της ακτίνας φωτός που λέγεται γνώση με συσχετίζει με τα αντικείμενα. Είναι σαν αυτά τα όντα που εγώ θέλω να γνωρίσω, να προϋπάρχουν μέσα στη συνείδησή μου κατά κάποιο τρόπο. Παρά το ότι υπήρξε ένας πολύ επιδραστικός φιλόσοφος στο 19^ο αι. και το 20^ο αι., η αντίθεση με το Hegel, δημιούργησε μεγάλα φιλοσοφικά ρεύματα. Ένα ο μαρξισμός, δεύτερο είναι η αναλυτική φιλοσοφία του 20^{ου} αι. που αναπτύχθηκε παράλληλα με το σύγχρονο μαρξισμό. Η αναλυτική φιλοσοφία έχει μια δική της ανθρωπολογία, η οποία ξεκινά να δημιουργείται από την προσπάθεια των φιλοσόφων του 20^{ου} αι., των φιλοσόφων της επιστήμης, να ξεφύγουν από τον ιδεαλιστικό κλοιό της συνεκτικής αλήθειας που βρίσκεται μέσα στο όλον και να προσπαθήσουν να αγγίξουν με σαφήνεια και αντικειμενικότητα τα πράγματα του κόσμου, τα όντα και τις σχέσεις, τα γεγονότα. Η νοητική δραστηριότητα ως *Geist*, είναι εκείνος ο παράγων που διαλεκτικά, όχι στατικά, δεν είναι θέαση, ενόραση και σύλληψη αυτόματη της πραγματικής αλήθειας ως νόηση, αλλά έχει περιπέτεια, διαδικασία, σύγκρουση, έχει διαλεκτική. Αυτή η διαλεκτική της νοητικής δραστηριότητας συντελείται και ταυτόχρονα συγκροτεί, πραγματοποιεί, υλοποιεί μια σειρά φάσεων πραγματικών, δηλ. διαδικασίες γνώσης, πραγματικά γεγονότα που δεν είναι τίποτα άλλο από την ιστορία. Η φιλοσοφία είναι ένα είδος ιστορίας. Γιατί δεν αποκτάται η φιλοσοφική αλήθεια, με μια έκλαμψη ή με την ανάμνηση, όπως στον Πλάτωνα, αλλά προϋποθέτει διαπάλη και διαδικασία σταδιακής ανέλιξης, εξέλιξης. Ο Hegel προχωρεί πέραν της *Φαινομενολογίας του πνεύματος* για να μας πει 1.) τα πάντα

Σημειώσεις Παραδόσεων

Σελίδα 113

Συντελεστές: Γ. Μπαρμπαρούσης (ΕΔΙΠ Τμήμα Φιλοσοφίας), Γ. Σαραντόπουλος (Υποψ.

διδάκτωρ Τμήμα Φιλοσοφίας), Α. Τσακίτζης (Μεταπτυχιακός Φοιτητής Τμήμα Γερμανικής Γλώσσας & Φιλολογίας)

είναι η γνώση ως αυτοσυνείδηση, 2.) το πνεύμα είναι κάτι που πρέπει να διαφοροποιηθεί από τις επιμέρους εκφάνσεις της ανθρώπινης γνώσης, 3.) ότι ισχύει η διαλεκτική στη γνώση και στην πραγματικότητα ταυτόχρονα. Προχωρά να συγκροτήσει μια φιλοσοφία της ιστορίας. Όχι γιατί του χρειάζεται η φιλοσοφία της ιστορίας, δηλ. η ιστορία του χρειάζεται ως ένα επιπλέον πεδίο για να αποδείξει κάτι, αλλά γιατί πιστεύει ότι η συνείδηση και η γνώση, έτσι όπως την έχει κατανοήσει αυτός μέσα στη *Φαινομενολογία*, αποτυπώνεται μόνο μέσα στην ιστορία, μόνο εφόσον δηλ. υπάρχει μια εξέλιξη σε μια άλλη φάση. Εδώ λοιπόν μπορούμε να δούμε ένα άλλο χαρακτηριστικό στον ιδεαλισμό του Hegel, και είναι ο πραγματικός ιδεαλισμός, δηλ. η ιδέα είναι η ίδια η πραγματικότητα. Η ιστορία είτε είναι ανθρώπινη ιστορία, είτε είναι φυσική ιστορία, είναι η ίδια η γνώση. Προϋποτίθεται της γνώσης, εφόσον η γνώση είναι εξέλιξη, αντιπαλότητα. Η ιστορία υπάρχει, για να αποκτηθεί αυτή η απόλυτη γνώση, προϋποτίθεται της απόλυτης γνώσης. Για τον Hegel η ιστορικότητα είναι η ολότητα. Ο νους δεν μαθαίνει, δεν αντιλαμβάνεται κάτι εξατομικευμένα στο χώρο και στο χρόνο, αλλά ως ολότητα.

Σγόλιο από κ. Ι. Γαβριλίδη: Ίσως έχει μια μικρή αντιστοιχία στα mirror neurons, δηλ. σε νευρώνες, κατοπτρικούς που λέμε, που υπάρχουν αναγωγές και σε άλλες συμπεριφορές. Προς το παρόν έχουμε δει ότι μια συμπεριφορά που παρατηρείται από έναν άνθρωπο πυροδοτεί, τους ίδιους νευρώνες στον παρατηρητή σαν κι ο ίδιος να μετράται σαν να υπάρχει ένας αντικατοπτρισμός συμπεριφοράς. Οπότε προϋποθέτει γνώση αυτής της συμπεριφοράς. Και μια εγγενή γνώση ίσως, για συμπεριφορά που απλά παρατήρησε σαν να την κάνει ο ίδιος. Ανακαλύφθηκε σχετικά πρόσφατα και κάποιοι υποθέτουν ότι οι συγκεκριμένοι νευρώνες είναι ένα πολύ σημαντικό κομμάτι της ενσυναίσθησης, ίσως και αυτό που κάνουν και ότι μπορεί να υπάρχει και μια πρόγνωση κυτταρική της κάθε υποτιθέμενης συμπεριφοράς, που μπορεί να έχει δυνατότητες αυτής της συμπεριφοράς. Π.χ. αν εσείς σηκώσετε ένα ποτήρι, που μπορεί να μην γνωρίζω εγώ ακόμα, να μην την έχω κάνει εγώ ποτέ αυτήν την κίνηση, αλλά και σε μένα πυροδοτούνται οι ίδιοι νευρώνες, γίνονται οι ίδιες διεργασίες σε κάποιους νευρώνες που μιμούνται ουσιαστικά σαν να κάνω εγώ την κίνηση. Είναι αντικατοπτρισμός.

Σγόλιο από κ. Α. Λάζου: Το παράδειγμά σου αυτό εξυπηρετεί μια άλλη φάση, μια άλλη κατάσταση που δεν αποδίδει τον προβληματισμό μας για τη διαλεκτική.

Σγόλιο, ανάλυση, επεξήγηση από κ. Α. Λάζου: Η ιστορία προϋποτίθεται. Η γνώση συλλαμβάνεται ως ιστορικότητα. Η νοητική δραστηριότητα είναι παράγων συγκρότησης σειράς γεγονότων και διαδικασιών που αποτελούν την ιστορία, τα ιστορικά γεγονότα με βάση τη φιλοσοφία της ιστορίας του Hegel, υπόκειται σε εξήγηση συνθετικού χαρακτήρα, όχι σε

σχέσεις αφηρημένες. Δεν είναι θέμα ανάλυσης αισθήσεων και εξωτερικών αντικειμένων 1-1, αλλά θέμα ολοτήτων, σύνθετων μορφών, η γνώση. Η φιλοσοφία είναι ταυτόσημη και υπάγεται στην ιστορία της φιλοσοφίας, όταν χρησιμοποιούμε τον όρο φιλοσοφία, η φιλοσοφία του Hegel, η φιλοσοφία του Bergson, εκείνη την ώρα εννοούμε στην ουσία ιστορία φιλοσοφίας και μάλιστα όχι του Hegel, αλλά του πλαισίου, ενός ακόμα μεγαλύτερου πλαισίου και μιας ακόμα μεγαλύτερης ενότητας και εντέλει του όλου του επιστητού. Δεν έχει όρια αυτό το πράγμα, είναι άπειρο. Οι σχέσεις μεταξύ νόησης, λόγου και φιλοσοφίας είναι σχέσεις εσωτερικές, είναι θέμα συνοχής. Αυτό που συγκροτεί όμως την γνώση και που έχει κάποια αναλυτικότητα, είναι οι εσωτερικές σχέσεις μεταξύ των μερών. Σχέσεις που αποδεικνύουν τη συνοχή του ενός πράγματος με ένα άλλο. Διέπονται από τον ίδιο το λόγο που είναι η νοητική αρχή και βοηθάει να υποστασιοποιηθεί, δηλ. να ξεχωρίσει κάποια στιγμή μέσα στο όλον της ιστορίας. Πρώτον, η γνώση είναι αυτοσυνείδηση, γνώση αυτού που γνωρίζει ότι είναι ο εαυτός του το υποκείμενό της, ότι είναι σχέση και ανεξάρτητη από οποιαδήποτε εξωτερική επιρροή. Ό,τι προϋποθέτει την ιστορία, δηλ. μια εξέλιξη, η οποία είναι διαλεκτική, δηλ. σύγκρουση αντιθέτων και σύνθεση και υπάρχει πραγματικά. Δεν είναι ένα τέχνασμα, μια τεχνική, υπάρχει πραγματικά και εντέλει ότι αυτός που είναι ένας καλός φιλόσοφος, καλός επιστήμονας, θα δείξει πώς εσωτερικά στο όλο που συγκροτεί την ιστορία και τη γνώση είναι ταυτόσημα νους και ιστορία, τί σχέσεις υπάρχουν και πώς κάθε στιγμή που ξεχωρίζει μέσα στη διαρκή αυτή εξελικτικότητα μπορεί να υποστασιοποιηθεί σαν ξεχωριστή με βάση ποιες αρχές και ποιούς κανόνες. Αυτό το επιτελεί ο λόγος, το ξεχώρισμα, σαν να ρίχνει ο λόγος, ας πούμε, την ακτίνα λέιζερ που ακινητοποιεί μια φάση, συνειδητοποιώντας ότι αυτή η φάση συνδέεται με όλες τις άλλες. Αυτή η σχέση με, είναι διυποκειμενική, δηλ. μεταξύ δύο παραγόντων, το ένα είναι το υποκείμενο που είναι τα πάντα, έχει μέσα στο κεφάλι του αυτό το κείμενο. Το άλλο είναι και αυτό υποκείμενο. Στην περίπτωση ενός αντικειμένου, ούτε μπορεί να θεωρηθεί υποκείμενο, υλικό αντικείμενο, οπότε εκεί είναι μονομερής κάπως η διαδρομή, μόνο από τον ένα ξεκινάει, όταν όμως μπλέκεται το άλλο υποκείμενο, πώς θα γνωρίσω εγώ το άλλο πνεύμα; Τη στιγμή που κάθε πνεύμα από μας είναι τα πάντα, είναι το όλον; Μήπως χάνεται αυτή η διάσταση της διμερούς σχέσης της αλληλοκατανόησης, του ενός προς τον άλλον; Διότι και όντως αυτή η διάσταση, στην εγγεληνή σκέψη που είναι και η απολυτότητα του ιδεαλισμού του, καταργεί κατά κάποιο τρόπο το εξατομικευμένο υποκείμενο όπως το γνωρίζει η ψυχολογία, όπως την ξέρουμε στην επιστήμη του ατομικού υποκειμένου, δηλ. μας ενδιαφέρει ως ένα ξεχωριστό υποκείμενο που έχει ένα δικό του κόσμο και το μελετάμε εξαντλητικά, για να βοηθήσουμε να το

Σημειώσεις Παραδόσεων

Σελίδα 115

Συντελεστές: Γ. Μπαρμπαρούσης (ΕΔΙΠ Τμήμα Φιλοσοφίας), Γ. Σαραντόπουλος (Υποψ. διδάκτωρ Τμήμα Φιλοσοφίας), Α. Τσακιτζής (Μεταπτυχιακός Φοιτητής Τμήμα Γερμανικής Γλώσσας & Φιλολογίας)

κατανοήσουμε ξεχωριστά από τα άλλα υποκείμενα. Στην περίπτωση εφαρμογής της εγελιανής φιλοσοφίας σε μια τέτοια επιδίωξη, να γνωρίσουμε το άλλο υποκείμενο, δεν έχει αξία και σημασία να γνωρίσουμε εξατομικευμένα το υποκείμενο. Η λογική σχέση είναι όλων και εν μέρει. Στην αναλυτική φιλοσοφία είναι η σχέση, type - token. Ο τύπος που τα περιλαμβάνει όλα και τα παραδείγματα. Αυτή τη σχέση ψάχνουμε, δεν ψάχνουμε token - token, αυτό δεν έχει αξία, δεν είναι η γνώση, είναι κάτι το αφηρημένο στο Hegel. Ο Hegel έχει θεωρηθεί πάρα πολύ σκοτεινός και ιδιοματικός φιλόσοφος από τους αναλυτικούς, οπότε προσπάθησαν να καταργηθεί, δεν καταργήθηκε βέβαια, γιατί έχει διεισδύσει στην σύγχρονη φιλοσοφία μέσω και άλλων στοχαστών, όπως των Marx, Nietzsche, Heidegger, Marcuse και Sartre κ.ά. Όλοι αυτοί μελέτησαν πάρα πολύ και μελετούν τον Hegel και φιλόσοφοι του 20^{ου} αι. Στη σύγχρονη εποχή τον μελετά στη μεταμοντέρνα φιλοσοφία (postmodern philosophy) ο Fredric Jameson. Η μεγάλη σύγκρουση σήμερα είναι μεταξύ ενός δομιστικού κατασκευαστικού τρόπου σκέψης και ενός διαλεκτικού εγελιανού, όπου έχουμε μια εξελικτικότητα, μια δυναμική. Οι σχέσεις ιδέας και κόσμου εκδιπλώνονται με χαρακτηριστικό τρόπο στη φιλοσοφία του Hegel, όταν προχωρά στη φιλοσοφία της ιστορίας, που ξεπερνά και τη *φαινομενολογία του πνεύματος* και γράφει τα ωριμότερα έργα του *Φιλοσοφία της ιστορίας*, *Ο λόγος στην ιστορία*, *Φιλοσοφία της λογικής*, *Φιλοσοφία του πνεύματος* που είναι μια ώριμη εκδοχή της *Φαινομενολογίας* στην τελευταία φάση της ζωής του. Με την καθοριστική παρεμβολή του λόγου που αποτελεί μια νοητική ρυθμιστική διαδικασία, η οποία ενοποιεί την ιδέα που είναι το απόλυτο, η απόλυτη σύλληψη του όλου και του κόσμου, του εγκόσμιου, αναδεικνύει τη δυναμική διαλεκτική με τις σχέσεις μεταξύ τους. Η σχέση μεταξύ ιδέας και κόσμου δεν είναι συμφύλιωτική, δεν είναι δεδομένη, δεν είναι αντικατοπτριστική και άμεση, είναι αντιθετική, ο κόσμος είναι το άλλο της ιδέας, αυτό που δεν είναι ιδέα, αυτό που είναι κάτι που επιθυμεί να την ακυρώσει, που κινδυνεύει να την ακυρώσει. Επειδή όμως υπάρχει αυτή η αντίθεση, αυτή σύγκρουση κόσμου και ιδέας, υπάρχει μια ενδιαφέρουσα δυναμική μεταξύ τους. Ιδέα, νόηση και υλικός κόσμος και η σχέση μεταξύ τους, δίνουν τη βάση και τα περιεχόμενα της ιδεαλιστικής εγελιανής θεωρίας, ενώ η πραγματικότητα που έχει ιστορικό χαρακτήρα, είναι αναγκαία για την πραγμάτωση της ιδέας. Η ιδέα δεν υπάρχει από μόνη της. Υπάρχει μόνο εφόσον ενεργοποιηθεί συγκρουόμενη με τον υλικό κόσμο και εδώ είναι και η ουσία της φιλοσοφίας της φύσης του Hegel. Η φύση χρειάζεται στην ιδέα για την εκδίπλωση του σχεδίου της, αυτού που έχει προνοήσει για την πραγματικότητα. Μόνο τότε έχουμε στην πραγματικότητα τον αντικειμενικό τρόπο ύπαρξης της ιδέας, μέσω όμως της ιστορίας, δηλ. μιας εξελικτικής πορείας γεγονότων που έχει σκοπό

Σημειώσεις Παραδόσεων

Σελίδα 116

Συντελεστές: Γ. Μπαρμπάρουςης (ΕΔΙΠ Τμήμα Φιλοσοφίας), Γ. Σαραντόπουλος (Υποψ.

διδάκτωρ Τμήμα Φιλοσοφίας), Α. Τσακίτζης (Μεταπτυχιακός Φοιτητής Τμήμα Γερμανικής Γλώσσας & Φιλολογίας)

να μπορέσει η συνείδηση να κατακτήσει την ελευθερία. Ο σκοπός που η ιδέα θυσιάζει τον εαυτό της μέσα στον κόσμο των εναλλαγών και των μεταμορφώσεων είναι για να μπορέσει η συνείδηση να κατακτήσει την ελευθερία, από την άγνοια, από την έλλειψη γνώσης. Ελευθερία είναι η συνειδητοποίηση της αντικειμενικής νομοτέλειας του πνεύματος, με μια νοητική πράξη που συντελείται στο εσωτερικό του ανθρώπου. Η γνώση η ίδια ως απόλυτη γνώση, όχι ως μερική γνώση τον οδηγεί στην ελευθερία. Η απόλυτη γνώση είναι ελευθερία. Ο άνθρωπος στην εγγεληνική σκέψη εκφράζεται ως ιστορικό υποκείμενο. Είναι ένας συνειδητός δημιουργός της ιστορίας, με την έννοια ότι αποδέχεται αυτόν τον μερικό ρόλο του στο σχέδιο της ιδέας, είναι αυτός που συνειδητά γνωρίζει ότι ο εαυτός του αποτελεί ένα υποχείριο. Όπως και ο Πλάτωνας αναφερόταν στη μεταφορά της μαριονέτας, ο άνθρωπος γίνεται ένα υποχείριο στο σχέδιο της ιδέας, εν ιστορία, και τότε είναι συνειδητός στις πράξεις του, όταν συντάσσει τον εαυτό του σε αυτό το σχέδιο της ιστορίας, δηλ. κατά κάποιο τρόπο ο συνειδητός δημιουργός του Hegel πρέπει να είναι και φιλόσοφος, για να μπορεί να κατανοεί το βάθος της απόλυτης γνώσης. Η πρωτοκαθεδρία στη σημασία της συνειδητής πράξης ως μοχλού της ιστορικής εξέλιξης είναι απαραίτητη. Γιατί μόνο τότε επιτελώ συνειδητά το ρόλο μου στο ιστορικό σχέδιο της ιδέας, όταν πράττω συνειδητά, όταν ξέρω τι κάνω, ξέρω γιατί γνωρίζω και δεν γνωρίζω απλά έναν επιμέρους σκοπό. Αυτό δεν αρκεί στο Hegel για να θεωρήσει ότι είμαστε συνειδητοί. Πρέπει να γνωρίζω για χάρη της ίδιας της γνώσης. Γνώση για τη γνώση, έχει ένα πνευματικό μεγαλείο η γνώση, δεν είναι γνώση πρακτική για πραγματιστικές εφαρμογές. Η ελευθερία της πράξης, ως εκ τούτου, δεν είναι ατομική. Κατά τον Hegel βρίσκεται στην κατάσταση της συνειδητοποίησης της υποκειμενικότητας, της βούλησης στην πράξη ως μοχλού της ιστορίας. Αποκτά το νόημα και την αξία της από τη σύνδεση και συνοχή της με την καθολική υπερσυνείδηση και τη στόχευση μιας παγκόσμιας συνθετικής έννοιας της ελευθερίας, δηλ. δεν μπορεί ποτέ κανένας από μόνος του να είναι ελεύθερος. Γιατί η ελευθερία της γνώσης προϋποθέτει την κατανόηση μιας συνολικής ελευθερίας του πνεύματος της ανθρωπότητας. Ο άνθρωπος ως ελεύθερο όν υπηρετεί το σχέδιο της πραγμάτωσης της ελευθερίας σε καθολικό συνολικό επίπεδο και στο τέλος της ιστορίας, στο σκοπό της ιστορίας.

Ο Hegel ακόμη φιλοσοφικοποιεί τη Χριστιανική κοσμολογία και θεολογία. Η παγκόσμια ιστορία που παριστά την εξέλιξη της συνείδησης και της πορείας της προς την ελευθερία, για τον Hegel είναι η υλική, πραγματική αναπαράσταση αυτής της εξέλιξης της συνείδησης προς την κατάκτηση της ελευθερίας της. Ακολουθεί ένα σπειροειδές σχήμα. Είναι σαν να ξεκινάει

κάτι. Να αναπτύσσεται. Να περιλαμβάνει τα προηγούμενα στάδια, άρα να αναβαθμίζεται να κατακτά το προγενέστερο για να προχωρήσει σε ένα μεταγενέστερο. Η σπείρα είναι το σπειροειδές σχήμα και η αναβάθμιση των σπειρών, ώστε σιγά - σιγά το τέλος της ιστορίας να περιλαμβάνει όλα τα προγενέστερα στάδια, είναι αυτό που εκφράζει την εγελιανή σύλληψη της ιστορίας. Για τη θεωρία του εαυτού, η αναλογία της διαίρεσης της ιστορίας σε στάδια, με αυτήν της πορείας του ανθρώπου στις διαφορετικές του ηλικίες έχει πολύ ενδιαφέρον και μάλιστα πολλοί χρησιμοποιούν αυτήν την φιλοσοφία ως την υποδιαίρεση της ιστορίας του Hegel σε στάδια για να ερμηνεύσουν και τους αρχαίους πολιτισμούς. Οι ανατολικές θρησκείες, όπου δεν υπάρχει η φάση των ανατολικών θρησκειών, προ κλασικής Ελλάδας, όπου δεν υπάρχει υποκειμενική βούληση, αντιστοιχεί στην παιδική ηλικία. Η πρόωμη αρχαιότητα, όπου αρχίζει να φαίνεται η αρχαϊκή εποχή -που είναι Όμηρος, Ησίοδος κ.λπ., όπου διαφαίνεται η αρχή της υποκειμενικότητας, αντιστοιχεί στην εφηβεία, κάτι που υιοθετεί και ο Marx όταν μιλάει για τον αρχαίο κόσμο και λέει για τον αρχαίο ελληνικό πολιτισμό, ότι είναι η εφηβεία, τα νιάτα της ανθρωπότητας, γι' αυτό και ασκεί αυτήν τη γοητεία η αρχαιότητα στον σύγχρονο κόσμο, στο μετέπειτα κόσμο, ως νόστος για τα ανεπίστρεπτα νιάτα: δεν επανέρχονται, ενσωματώνονται στο επόμενο, αλλά δεν μπορούμε να ξαναζήσουμε καθαρά αυτό που ζήσαμε ως ανθρωπότητα τότε. Η ρωμαϊκή αυτοκρατορία στην ωριμότητα, ενώ η σύγχρονη στον Hegel, γερμανική ιστορία, αντιστοιχεί στην υπερώριμη ηλικία του ανθρώπου, στο κλείσιμο του κύκλου.

Με τη σύνθεση της λοκιανής (εμπειριστικής προσέγγισης της ταυτότητας ως συνειδητής μνήμης του παρελθόντος) και της εγελιανής θεωρίας (ιδεαλιστικής προσέγγισης του εγώ ως συνειδητού υποκειμένου στην ολότητα της ιστορικής εξέλιξης), μπορούμε να καταλήξουμε σε μια πληρέστερη σφαιρική αναφορά στον εαυτό που χαρακτηρίζει την νεότερη εποχή. Η παρακολούθηση των μετασχηματισμών και σημασιών της προσωπικής ταυτότητας στην ιστορική εξέλιξη συνδέεται με τους μετασχηματισμούς του πολιτισμού και των αγαθών του.

Σύγολιο, ανάλυση, επεξήγηση από κ. Α. Λάζου: Μπορούμε να πούμε ότι στηρίζεται κυρίως στη φιλοσοφία του Locke που είναι μια εμπειριστική φιλοσοφία και στο Locke τίθενται οι βάσεις της ταυτότητας του προσώπου, επειδή ακριβώς υπάρχει συνειδητή μνήμη του παρελθόντος. Σε αυτήν την αρχική λοκιανή θεώρηση, θα προσθέσουμε την ιδεαλιστική προσέγγιση του υποκειμένου ως ενός συνειδητού υποκειμένου γνώσης μέσα στην ολότητα της ιστορικής εξέλιξης που το πρότυπο μας το δίνει ο Hegel και με το συνδυασμό αυτών των δύο προσεγγίσεων τουλάχιστον ως προς τη συνείδηση, μπορούμε να καταλήξουμε σε μια πληρέστερη σφαιρική αναφορά στον εαυτό που χαρακτηρίζει την νεότερη εποχή, στο σύνολό

της, αλλά και τα σύγχρονα ενδιαφέροντα της φιλοσοφικής ανθρωπολογίας. Περαιτέρω μπορεί να υπάρχει και μια άλλη γραμμή εξήγησης και ερμηνείας, όπου μας βοηθάει να παρακολουθήσουμε το πώς εξελίσσονται στην ιστορία των ιδεών οι σημασίες και τα περιεχόμενα της έννοιας της προσωπικής ταυτότητας, δηλ. του ανθρώπου, ως συνειδητού υποκειμένου, με διάφορους μετασχηματισμούς και εξελίξεις που συμβαίνουν στο επίπεδο της ιστορίας γενικότερα και του πολιτισμού, δηλ. την τάδε εποχή υπήρχαν κάποιες δυνατότητες πολιτισμικές, κοινωνικές, επιστημονικές, υλικές που επέτρεπαν στον άνθρωπο να βλέπει τον εαυτό του με άλφα ή με ένα βήτα τρόπο. Αυτή είναι υπόθεση εργασίας. Δεν είναι δηλ. απλά και μόνο θέμα θεωρίας, εννοιολογίας το πώς θα κατανοήσω τον άνθρωπο, αλλά είναι και θέμα πολιτισμού και ιστορίας που μου δίνει αυτήν τη δυνατότητα, ποιές συνθήκες μου επιτρέπουν να δω τον άνθρωπο έτσι και όχι αλλιώς και αυτή η παραγοντική σύνδεση προκύπτει και από την ανάπτυξη της ανθρωπολογίας ως επιστημονικού κλάδου. Η κοινωνική ανθρωπολογία κυρίως φανερώνει αυτούς συγκεκριμένους πολιτισμούς, από τους οποίους προκύπτει ο τάδε ή ο δείνα άνθρωπος.

Η συνείδηση είναι έννοια που συνδέεται αφ' ενός με το υποκείμενο, το όν δηλαδή που σκέπτεται, πράττει κι εκτελεί ως πρόσωπο που αναγνωρίζει την ευθύνη του, αφ' ετέρου με το πρόβλημα της προθετικότητας, της ιδιότητας δηλαδή που χαρακτηρίζει το πεδίο της ανθρώπινης νόησης και ως συνειδητότητα, αυτογνωσία και αυτεπίγνωση, προϋποτίθεται της επιστημονικής προσέγγισης της ψυχής (από ιστορική άποψη, στην νεότερη σκέψη κυρίως και σε άμεση σχέση με την επιστήμη της ψυχολογίας), οι απαρχές της όμως ανάγονται στην αριστοτελική φιλοσοφία περί ψυχής (*Περί ψυχής*).

Σχόλιο, ανάλυση, επεξήγηση από κ. Α. Λάζου: Η συνείδηση είναι μια έννοια που σήμερα η μελέτη της συγκεντρώνει πολλά και διαφορετικά φιλοσοφικά και επιστημονικά ενδιαφέροντα και λόγω αυτού της του στοιχείου είναι πολύ επίκαιρη. Για να μιλήσουμε για συνείδηση, είναι μια έννοια που χρειάζεται ένα υποκείμενο που να είναι συνειδητό. Απρόσωπη συνείδηση ή ανυποκειμενική συνείδηση, δεν μπορούμε να νοήσουμε. Χρειαζόμαστε ένα υποκείμενο, ένα προσωπικό υποκείμενο, ένα ον που σκέπτεται και πράγματι εκτελεί, που αναγνωρίζει ευθύνη στις πράξεις του και συνδέεται επομένως εννοιολογικά φιλοσοφικά η έννοια της συνείδησης με το πρόβλημα της προθετικότητας ή της αναφορικότητας, της ιδιότητας που έχει η ανθρώπινη νόηση να στρέφεται προς αντικείμενα, τα οποία είναι πέραν του εαυτού της ή να βλέπει ακόμα και τον εαυτό της ως αντικείμενό της. Αυτό λέγεται προθετικότητα, είναι ένα συναφές φιλοσοφικό ζήτημα. Επίσης, η συνείδηση ως συνειδητότητα ή αυτοσυνειδητότητα, ως αυτογνωσία και αυτεπίγνωση είναι επίσης ένα πολύ συναφές ζήτημα και σε αυτήν την περίπτωση, όπως ορίστηκε γλαφυρά από την εγγεληνή *Φαινομενολογία του πνεύματος*, είναι προϋπόθεση κάθε γνώσης και κάθε

οριοθέτησης των όρων ψυχή, πρόσωπο, πνεύμα, άνθρωπος, συνείδηση. Αυτή η νεότερη φιλοσοφία της συνείδησης εγγεγραμμένου τύπου, καθιστά σαφές και κατανοητό ότι για να μιλήσουμε για άνθρωπο, ψυχή, νόηση, πρέπει να έχουμε εγγεγραμμένο στη σκέψη μας, το θέμα ότι εμείς είμαστε αυτοί που φέρουμε αυτές τις ιδιότητες που προσδιορίζουν αυτές οι έννοιες, που έχουμε ψυχή, που έχουμε νόηση, που έχουμε συνείδηση. Άρα δεν μπορεί ένα όν χωρίς αυτοσυνείδηση να μπει σε ένα σχέδιο μελέτης αυτών των εννοιών του ανθρώπου, της συνείδησης. Αυτή η αυτεπίγνωση δεν προϋπάρχει της εγγεγραμμένης συστηματικής θεώρησης, άσχετα αν ψήγματα της μπορούν να εντοπιστούν σε φιλοσοφίες του παρελθόντος με κύριο παράδειγμα τον Αριστοτέλη.

Το 19^ο αιώνα, δεν μελετάται από τους φιλοσόφους πλέον η ψυχή, αλλά ο άνθρωπος και η πράξη, η ανθρωπολογία του Hegel (1770 – 1831) και των επιγόνων του (Marx, 1818 - 1883, Nietzsche 1844 – 1900 κ.ά.) από φιλοσοφική άποψη, συνεχίζοντας την προσέγγιση του διαφωτισμού – που αναδύθηκε έναν αιώνα πιο πριν - τοποθετεί το νου και το πνεύμα κάτω από μια σφαιρική εξέταση της ιστορίας και της ανθρώπινης εξέλιξης μέσα σε αυτήν.

Σχόλιο, ανάλυση, επεξήγηση από κ. Α. Λάζου: Το 19^ο αι. δεν μελετάται από τους φιλοσόφους η ψυχή. Όπως εμελετάτο από τον Πλάτωνα, τον Αριστοτέλη, τους στωικούς, τους νεοπλατωνικούς φιλοσόφους, αλλά ο άνθρωπος και η πράξη. Υπάρχει ενδιαφέρον για τον άνθρωπο στο σύνολό του και για την οριοθέτηση του ανθρώπου μέσα σε ένα ηθικό, ανθρωπολογικό επίπεδο, πολιτισμικό, ιστορικό. Η ανθρωπολογία του Hegel και των επιγόνων του από φιλοσοφική άποψη συνεχίζουν, όχι μόνο τη δική του ιδεαλιστική φιλοσοφία της συνείδησης, αλλά και το πνεύμα του διαφωτισμού του 18^{ου} αι. που μας βοήθησε να αναδειξουμε τη σημασία που έχει η θέση του ανθρώπου και των νοητικών του ικανοτήτων για την ιστορία, τον πολιτισμό και την εξέλιξη της ανθρωπότητας. Ο διαφωτισμός είναι αυτός που έστρεψε τον άνθρωπο σε μια κατάσταση που είναι και ψυχολογική και νοητική να έχει αυτοπεποίθηση στις δυνατότητες του πνεύματός του. Το *sapere aude* του Kant εκφράζει ένα διαφωτιστικό πνεύμα, δηλ. μια σκέψη που προϋπάρχει και συνδέεται και με τις αστικές επαναστάσεις κατά της φεουδαρχίας και την τάση του ανθρώπου να απελευθερωθεί από την απολυταρχία και τις μεταφυσικές προσδέσεις και εξαρτήσεις του ανθρώπου από δυνάμεις πέραν του ιδίου. Στο Διαφωτισμό μαζί με τον Εμπειρισμό θα συμπεριλάβουμε τους Locke, Rousseau, Voltaire. Υπάρχει μια πολύ καλή μελέτη ενός Έλληνα, καθηγητή φιλοσοφίας στο Πανεπιστήμιο της Θεσσαλονίκης (και Πατρών στο τελευταίο διάστημα της σταδιοδρομίας του), που ανατρέπει αυτή την εξάρτηση της έννοιας της συνείδησης από την ιδεαλιστική προσέγγιση και μεταθέτει το ενδιαφέρον στο διαφωτισμό, του Αύγουστου Μπαγιόνα (1931-

2005), *Η ιστορικότητα της συνείδησης στη φιλοσοφία του γαλλικού Διαφωτισμού*. Μιλάει σε αυτήν την πολύ σύνθετη μελέτη για την ιστορικότητα της συνείδησης και πριν από τον Hegel και τον Marx. Έχει πολύ ενδιαφέρον να βλέπουμε, πως η φιλοσοφία εξελίσσεται μέσα από συνεχείς αλληλεπιδράσεις με προγενέστερες θεωρίες.

Έτσι, φθάνουμε στο κατώφλι του 20ού αιώνα με κληροδότημα την έννοια του ανθρώπου ως ενός όντος που εμπεριέχει την ιστορία και μέσα στην αντιπαράθεση αναλυτικού, θετικιστικού και υπαρξιστικού ρεύματος, προκύπτει προς τα τέλη του αιώνα αυτού μια νέα σύνθεση που περιλάμβανε τις νέες υποθέσεις για τον λειτουργισμό στην ιστορία, τα λειτουργικά υπολογιστικά συστήματα και την παλιά αριστοτελική τελεολογία, εμφανίσθηκαν δηλαδή οι νέοι τελεολόγοι, ένας τρόπος σκέψης επιστημονιστικός, αλλά ταυτόχρονα τεκμηριωμένος από την μακρά παράδοση της αριστοτελικής ψυχολογίας.

Συγόλιο, ανάλυση, επεξήγηση από κ. Α. Λάζου: Φθάνουμε λοιπόν στο κατώφλι του 20^{ου} αι. με κληροδότημα από την προηγούμενη ανθρωπολογία της φιλοσοφίας, την έννοια του ανθρώπου ως ενός όντος που εμπεριέχει την ιστορία και μέσα στην αντιπαράθεση αναλυτικού, θετικιστικού και υπαρξιστικού ρεύματος. Προς τα τέλη του αιώνα προκύπτει μια νέα σύνθεση που περιλάμβανε τις νέες υποθέσεις για το λειτουργισμό στην ιστορία, τα λειτουργικά υπολογιστικά συστήματα και την παλιά αριστοτελική τελεολογία. Γιατί εμφανίσθηκαν μέσα στον 20^ο αι. και ένα άλλο κίνημα θεωρητικών φιλοσόφων του νου που λέγονται νέοι τελεολόγοι, εκφράζοντας έναν τρόπο σκέψης επιστημονιστικό για να συμπεριλάβουν δηλ. και τις εξελίξεις στην επιστήμη του νου, νευροεπιστήμη, επιστήμη του εγκεφάλου. Αυτοί είναι φιλόσοφοι οι οποίοι θεώρησαν ότι αυτός ο τρόπος σκέψης ο τελεολογικός -φανξιονιστικός σε μια παραλλαγή- τεκμηριώνεται φιλοσοφικά από τη μακρά παράδοση της αριστοτελικής ψυχολογίας. Λειτουργιστές/τελεολόγοι θα μπορούσαμε να πούμε ότι είναι ο Hilary Putnam, η Martha Nussbaum και ο Jerry Fodor, οι οποίοι επηρεασμένοι από κάποιες μελέτες που γίνονται στο χώρο της αναλυτικής φιλοσοφίας του νου και της εξέλιξής του, της θεωρίας δηλ. του εγκεφάλου, θεώρησαν ότι ο Αριστοτέλης έρχεται πάλι στο προσκήνιο για να θεωρηθεί επίκαιρος και όχι παρωχημένος φιλόσοφος.

Στην αριστοτελική τελεολογία πιο συγκεκριμένα και μάλιστα μέσω της έννοιας της εντελέχειας, μπορούμε να εννοήσουμε ένα είδος βιολογικής / φυσικής βάσης της νεότερης έννοιας της συνείδησης, που αποκτά ανάγλυφο περιεχόμενο τον αιώνα του Locke και μάλιστα στο έργο του τελευταίου *Δοκίμιο για την ανθρώπινη νόηση (Essay on human understanding, 1690)*. Στο ενδιάμεσο χρονικό διάστημα, μεταξύ αριστοτελικής ψυχολογίας και λοκιανής θεωρίας της νόησης, μεσολαβούν ο νεοπλατωνισμός, που απέκοψε την εμπειρική διάσταση της ψυχής και τόνισε το μεταφυσικό στοιχείο, και ο στωικισμός, που εμπλούτισε την έννοια *ψυχή* με καθολικότερες ηθικές και κοσμολογικές παραμέτρους.

Σγόλιο, ανάλυση, επεξήγηση από κ. Α. Λάζου: Στην αριστοτελική τελεολογία, πιο συγκεκριμένα και μάλιστα μέσω της έννοιας της έντελέχειας, μπορούμε να εννοήσουμε ένα είδος βιολογικής φυσικής βάσης της νεότερης έννοιας της συνείδησης πριν από το Locke. Στον Αριστοτέλη μέσω της έντελέχειας, δηλ. ότι κάθε όν φέρει από τη γέννησή του, το σπέρμα της εξέλιξης του προορισμού του ή της έντελέχειας του, σε αυτό βλέπουμε μια βιολογική ανάγνωση της ανθρώπινης νόησης, το οποίο διατυπώνεται όμως πριν από την εμπειριστική ψυχολογία, στην εποχή του Αριστοτέλη και αξιοποιείται κατά τους ιστορικούς της φιλοσοφίας και από άλλες μεγάλες σχολές της αρχαιότητας, όπως η νεοπλατωνισμός, ο στωικισμός. Αυτοί επέφεραν κάποιες εξελίξεις στην αρχαία φιλοσοφία του νου και του Αριστοτέλη κυρίως, που είναι αρνητικές ή θετικές. Στην περίπτωση του νεοπλατωνισμού είναι αρνητικές, γιατί απέκοψε το μεταφυσικό στοιχείο από την εμπειρική διάσταση της ψυχής, ξαναφέροντας ένα πλατωνικό, υπερατομιστικό δυισμό στην φιλοσοφία. Στην περίπτωση του στωικισμού, τόνισε περαιτέρω τη σημασία που έχει η ψυχή, στην ολότητα, της ηθικής και της κοσμολογίας, της ανθρώπινης κοινωνίας, δηλ. και του φυσικού κόσμου, έδωσε δηλ. ο στωικισμός στην ψυχή ένα καθολικό περιεχόμενο, το οποίο μπορούμε να διαβάσουμε στη συνέχεια και στον Hegel και στον Marx. Άρα αυτές οι εξελίξεις με τους νέους τελεολόγους, με το να φέρουμε στο προσκήνιο τον Αριστοτέλη μας οδηγούν στο να μελετήσουμε πάλι τον Αριστοτέλη.

Η έννοια της ψυχής κατά τον Αριστοτέλη ως βιολογικό γεγονός προκύπτει ως αποτέλεσμα παρατήρησης βιολογικών φαινομένων. Γι' αυτό περιγράφεται ως τριμερές ουσία από α) θρεπτικό-παραγωγικό, β) αισθητικό και γ) νοητικό μέρος, παρέχοντας ένα λειτουργικό σχήμα τριών πραγματικών επιπέδων και όχι ως μια λογική ιεράρχηση αφηρημένων πλευρών. Το τρίτο επίπεδο, το νοητικό, θα μπορούσαμε να το θεωρήσουμε ως μία πρόωμη εκδοχή της συνείδησης, με τη σημασία της ανώτερης σύνθεσης των άλλων επιπέδων της ψυχής και ως αίσθηση της αίσθησης – με τη συνεργασία των πέντε αισθήσεων.

Ο Αριστοτέλης από την μακρινή εποχή του 4^{ου} αιώνα π.Χ., θεωρείται σύγχρονος ως προς τα πορίσματα της θεωρίας του για την ψυχή και δεν ταυτίζεται με την παραδοσιακή μεταφυσική. Λόγω της επιστημολογίας του, δηλαδή του τρόπου που χειρίζεται τα δεδομένα των παρατηρήσεων του και της μεθόδου ανάλυσης κι ερμηνείας τους συνδέοντάς τα με μία ρεαλιστική οπτική, αντικειμενικά και όχι αφηρημένα - εκτός του αισθητού κόσμου. Με βάση τις εργασίες των Putnam – Nussbaum (A. O. Rorty, *Essays on Aristotle De Anima*, 1992), ο Αριστοτέλης βρίσκεται και πάλι στο προσκήνιο ως ένας πρόωμος ψυχολειτουργιστής του 20^{ου} αιώνα, λαμβάνοντας βέβαια υπόψη ότι στην ιστορία της φιλοσοφίας έχουν προηγηθεί σημαντικοί σταθμοί στην προσέγγιση του νου, όπως η φιλοσοφία του πνεύματος του Hegel και η γλωσσική φιλοσοφία του Wittgenstein (1889 - 1951).

Ως αποτέλεσμα των φιλοσοφικών ερευνών του Wittgenstein στα μέσα του 20^{ου} αιώνα, καθιερώνεται η αντίληψη ότι όλα τα προβλήματα της φιλοσοφίας μεταφέρονται μέσω των μορφών της γλωσσικής επικοινωνίας και μάλιστα η φιλοσοφία ως γλώσσα αποτελεί μια δημόσια πράξη επικοινωνίας, επομένως και το αναγκαίο κοινωνικό της πλαίσιο αφού ιδιωτική γλώσσα δεν νοείται.

Φέρνοντας τον Αριστοτέλη και τον Wittgenstein σε ένα διάλογο ως προς τα θέματα της ψυχής και της γλώσσας, βλέπουμε ότι δεν απέχουν μεταξύ τους στην πραγματικότητα ως προς τις τοποθετήσεις τους. Εάν η γλώσσα είναι κυρίως μία πράξη στο πλαίσιο μιας μορφής ζωής – κατά Wittgenstein – τότε η γλώσσα αντιμετωπίζεται ως βιολογική έκφραση του ανθρώπινου είδους, παράλληλα με την θεωρία περί κανόνων και χρήσεων της στο πλαίσιο συγκεκριμένων πράξεων: αφού το να μιλάω μια γλώσσα και να χρησιμοποιώ γλωσσικούς όρους σημαίνει ότι επιθυμώ να είμαι κατανοητός και επομένως να

ακολουθώ κανόνες που καθορίζουν τις χρήσεις μου. Μεταξύ της γλώσσας ως βιολογικού στοιχείου και της γλώσσας ως πεδίου αναλυτικών – λογικών σχέσεων, υπάρχει η τρίτη άποψη, της γλώσσας – δημιουργήματος κι επομένως η προτεραιότητα της πράξης ενός υποκειμένου, που δημιουργεί, εφαρμόζει ή αλλάζει και ανατρέπει τους κανόνες.

Σχόλιο, ανάλυση, επεξήγηση από κ. Α. Λάζου: Ανοίγοντας το επίπεδο σε σύγχρονες θεωρίες. Βλέποντας τη σημασία και εφαρμογή που μπορεί να έχει η φιλοσοφική ανθρωπολογία και σε άλλες επιστήμες και κλάδους της φιλοσοφίας, όπως είναι η φιλοσοφία της γλώσσας, της συνείδησης και της γλώσσας, πλέον στις σύγχρονες μελέτες της συνείδησης. Η φιλοσοφία της γλώσσας μας έχει δώσει τις πιο σημαντικές σύγχρονες θεωρίες για τη συνείδηση, μέσα όμως από τη δική μας διαδρομή, φέρνοντας τον Αριστοτέλη στο προσκήνιο ξανά διαβάζουμε τους αναλυτικούς φιλοσόφους, το Wittgenstein και τους επιγόνους του και βλέπουμε ότι εκεί έχουμε ένα πεδίο μελέτης ανοιχτό για νέες θεωρίες και μια εκδοχή της φιλοσοφικής ανθρωπολογίας που σχετίζεται πλέον και με την κατανόηση της γλωσσικής συμπεριφοράς του ανθρώπου, του τι είναι η γλώσσα, εφόσον η αναλυτική και ο Wittgenstein κυρίως, με τη γλωσσική στροφή μας είπαν ότι δεν θα υπήρχε φιλοσοφία, ούτε και έννοια της συνείδησης χωρίς τη γλώσσα. Οι νέες θεωρίες και έρευνες γύρω από τη γλώσσα είναι πολύτιμες για την συνείδηση. Η φιλοσοφική ανθρωπολογία είναι ένας χώρος φιλοσοφικός που μπορεί κανείς να τον δει να εφαρμόζεται σε διαφορετικά πεδία δράσης και θεωρίας και στην ιατρική και στην παιδεία, στην πολιτική και στην ηθική. Εκτός του ότι έχει και κάποια καθαρά γνωσιολογικά και οντολογικά ζητήματα ως σκληρός πυρήνας της φιλοσοφίας, να καλύψει, σε όλους τους χώρους, και της θεραπείας, της παιδείας, αλλά και της τέχνης, η φιλοσοφική ανθρωπολογία λαμβάνει ένα πεδίο εφαρμογής πολύ χαρακτηριστικό όσο και ευρύ.